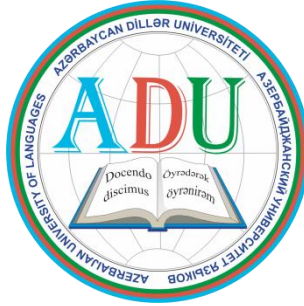

ISSN 2518-7538

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL
NAZİRLİYİ

DİL VƏ ƏDƏBİYYAT

LANGUAGE AND LITERATURE

ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА

X CİLD, № 3, 2020

VOL X, № 3, 2020

TOM X, № 3, 2020

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Ali Attestasiya Komissiyasının Rəyasət Heyətinin
30 aprel 2010-cu il tarixli iclasında (protokol № 10 R)
dövri elmi nəşr kimi təsdiq edilmişdir.*

Dil və Ədəbiyyat

Baş redaktor

fil.e.d., prof. Zeynalova Sevinc – Azərbaycan Dillər Universiteti, Azərbaycan, Bakı

Baş redaktorun müavini

fil.e.d., prof. Əliyeva Həmidə – Azərbaycan Dillər Universiteti, Azərbaycan, Bakı

Məsul katib

fil.f.d., dos. Allahverdiyeva Aytən – Azərbaycan Dillər Universiteti, Azərbaycan, Bakı

Korrektor

Aslanova Xatirə – Elm şöbəsi, Azərbaycan Dillər Universiteti, Azərbaycan, Bakı

REDAKSİYA HEYƏTİ:

1. *fil.e.d., prof. Abdullayev Sərxan* – Azərbaycan Dillər Universiteti, Azərbaycan, Bakı
2. *fil.f.d., dos. Əhmədov Fazil* – Azərbaycan Dillər Universiteti, Azərbaycan, Bakı
3. *fil.e.d., prof. Məmmədov Azad* – Azərbaycan Dillər Universiteti, Azərbaycan, Bakı
4. *fil.f.d., dos. Həsənov Seyfəl* – Azərbaycan Dillər Universiteti, Azərbaycan, Bakı
5. *fil.e.d., prof. Xəlilli Şahin* – Azərbaycan Dillər Universiteti, Azərbaycan, Bakı
6. *fil.f.d., dos. İbrahim Ülfət* – Azərbaycan Dillər Universiteti, Azərbaycan, Bakı
7. *fil.f.d., dos. Qəribova Jalə* – Azərbaycan Dillər Universiteti, Azərbaycan, Bakı
8. *fil.e.d. Sadıqova Gülnarə* – Azərbaycan Dillər Universiteti, Azərbaycan, Bakı
9. *fil.e.d., prof. Vəliyeva Nigar* – Azərbaycan Dillər Universiteti, Azərbaycan, Bakı
10. *fil.e.d., prof. Cahangirov Fikrət* – Azərbaycan Dillər Universiteti, Azərbaycan, Bakı
11. *ped.f.d., dos. Şirəliyev Əmrəl* – Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı
12. *ped.f.d., dos. İmanova Sevdə* – Azərbaycan Dillər Universiteti, Azərbaycan, Bakı
13. *fil.e.d., prof. Cəfərova Leyla* – Azərbaycan Dillər Universiteti, Azərbaycan, Bakı
14. *fil.e.d., prof. Mahmudov Məsud* – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası (AMEA), Azərbaycan, Bakı
15. *fil.e.d., prof. Osmanlı Sara* – Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası (AMEA), Azərbaycan, Bakı
16. *fil.e.d., prof. Abbasova Afət* – Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC), Azərbaycan, Bakı

BEYNƏLXALQ MƏSLƏHƏTÇİLƏR:

17. *fil.e.d., prof. Kövecses Zoltan* – Etvos Lorand Universiteti, Macarıstan, Budapeşt
18. *fil.e.d., prof. Levandovska Barbara* – Konin Dövlət Tətbiqi Elmlər Universiteti, Polşa, Varşava
19. *fil.e.d., prof. Miljkoviç Emma* – Belqrad Universiteti, Serbiya
20. **Peart İan** – “Visions of Azerbaijan” jurnalı, Böyük Britaniya, Vulverhempton
21. *fil.e.d., prof. Vorobyova Olqa* – Kiyev Milli Dilçilik Universiteti, Ukrayna, Kiyev
22. *fil.e.d., prof. Vəfa Kazdal* – Azərbaycan Diplomatik Akademiyası (ADA Universiteti), Azərbaycan, Bakı
23. *Dr. Svetlana Kurtes,* – Madeira Universiteti, Portuqaliya

Language and Literature

Editor – in- chief

Zeynalova Sevinj, *D.Sc., professor*, Azerbaijan University of Languages, Azerbaijan, Baku

Deputy editor

Aliyeva Hamida, *D.Sc.*, Azerbaijan University of Languages, Azerbaijan, Baku

Managing editor

Allahverdiyeva Ayten, *PhD, associate professor*, Azerbaijan University of Languages, Azerbaijan, Baku

Proofreader

Aslanova Khatira, *Senior research fellow*, Azerbaijan University of Languages, Azerbaijan, Baku

EDITORIAL BOARD:

1. **Abdullayev Sarkhan**, *D.Sc., professor*, Azerbaijan University of Languages, Azerbaijan, Baku
2. **Ahmedov Fazil**, *PhD, associate professor*, Azerbaijan University of Languages, Azerbaijan, Baku
3. **Mammadov Azad**, *D.Sc., professor*, Azerbaijan University of Languages, Azerbaijan, Baku
4. **Hasanov Seyfal**, *professor*, Azerbaijan University of Languages, Azerbaijan, Baku
5. **Khalilli Shahin**, *D.Sc., professor*, Azerbaijan University of Languages, Azerbaijan, Baku
6. **İbrahim Ulfat**, *PhD, associate professor*, Azerbaijan University of Languages, Azerbaijan, Baku
7. **Garibova Jala**, *PhD, associate professor*, Azerbaijan University of Languages, Azerbaijan, Baku
8. **Sadigova Gulnara**, *D.Sc.*, Azerbaijan University of Languages, Azerbaijan, Baku
9. **Valiyeva Nigar**, *D.Sc., professor*, Azerbaijan University of Languages, Azerbaijan, Baku
10. **Cahangirov Fikrat**, *D.Sc., professor*, Azerbaijan University of Languages, Azerbaijan, Baku
11. **Shiraliyev Amrali**, *PhD, associate professor*, Azerbaijan University of Languages, Azerbaijan, Baku
12. **İmanova Sevda**, *PhD, associate professor*, Azerbaijan University of Languages, Azerbaijan, Baku
13. **Cafarova Leyla**, *D.Sc., professor*, Azerbaijan University of Languages, Azerbaijan, Baku
14. **Mahmudov Masud**, *D.Sc., professor*, Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan, Baku
15. **Osmanli Sara**, *D.Sc., professor*, Azerbaijan National Academy of Sciences (ANAS), Azerbaijan, Baku
16. **Abbasova Afat**, *D.Sc., professor*, Azerbaijan State Economic University, (UNEC) Azerbaijan, Baku

INTERNATIONAL ADVISORY BOARD:

17. **Zoltan Kövecses**, *PhD, DLitt, Professor*, Eötvös Lorand University, Hungary, Budapest
18. **Levandovska Barbara**, *D.Sc., professor*, Konin State University of Applied Sciences, Poland, Warsaw
19. **Mijikovich Emma**, *D.Sc., professor*, Belgrade University, Serbia, Belgrade
20. **Peart Ian**, *Visions of Azerbaijan magazine*, United Kingdom, Wolverhampton
21. **Vorobeva Olqa**, *D.Sc., professor*, Kyiv National Linguistic University, The Ukraine, Kyiv
22. **Vafa Kazdal**, *D.Sc., professor*, Azerbaijan Diplomatic Academy (ADA University), Azerbaijan, Baku
23. **Dr. Svetlana Kurtes**, University of Madeira, Portugal

Язык и литература

Главный редактор

Зейналова Севиндж – *д.ф.н., проф.*, Азербайджанский университет языков, Баку

Заместитель главного редактора

Алиева Гамида – *д.ф.н., проф.*, Азербайджанский университет языков, Баку

Ответственный секретарь

Аллахвердиева Айтен – *к.фил.н., доц.*, Азербайджанский университет языков, Баку

Корректор

Асланова Хатира – отдел по науке, Азербайджанский университет языков, Баку

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

1. Абдуллаев Сархан – *д.ф.н., проф.*, Азербайджанский университет языков, Баку
2. Ахмедов Фазил – *д.фил.ф., доц.*, Азербайджанский университет языков, Баку
3. Мамедов Азад – *д.ф.н., проф.*, Азербайджанский университет языков, Баку
4. Гасанов Сейфал – *д.фил.ф., доц.*, Азербайджанский университет языков, Баку
5. Халилли Шахин – *д.ф.н., проф.*, Азербайджанский университет языков, Баку
6. Ибрагим Ульфат – *к.фил.н., доц.*, Азербайджанский университет языков, Баку
7. Гарибова Жалля – *к.фил.н., доц.*, Азербайджанский университет языков, Баку
8. Садыгова Гюльнара – *д.ф.н.*, Азербайджанский университет языков, Баку
9. Велиева Нигяр – *д.ф.н., проф.*, Азербайджанский университет языков, Баку
10. Джахангиров Фикрат – *д.ф.н., проф.*, Азербайджанский университет языков, Баку
11. Ширалиев Амралы – *д.ф.н., проф.*, Азербайджанский университет языков, Баку
12. Иманова Севда – *к.пед.н., доц.*, Азербайджанский университет языков, Баку
13. Джафарова Лейла – *д.ф.н., проф.*, Азербайджанский университет языков, Баку
14. Махмудов Масуд – *д.ф.н., проф.*, Национальная академия наук Азербайджана (НАНА), Баку
15. Османлы Сара – *д.ф.н., проф.*, Национальная академия наук Азербайджана (НАНА), Баку
16. Афат Аббасова – *д.ф.н., проф.*, Азербайджанский Государственный Экономический Университет (UNEC), Баку

ЗАРУБЕЖНЫЕ КОНСУЛЬТАНТЫ:

17. Золтан Кевечес – *д.ф.н., проф.*, университет Этвас Лоранд, Будапешт
18. Левандовски Барбара – *проф.*, Государственный университет прикладных наук в Конине, Польша
19. Милкович Эмма – *проф.*, Белградский университет, Сербия
20. Пэарт Иан – *редактор журнала “Visions of Azerbaijan”* Великобритания, Вулверхемптон
21. Воробьева Ольга – *проф.*, Киевский национальный лингвистический университет, Украина
22. Вафа Каздал – *д.ф.н., проф.*, Азербайджанская дипломатическая академия (университет АДА), Баку
23. Др. Светлана Куртес, – Университет Мадейра, Португалия

MÜNDƏRİCAT

DİLÇİLİK

Məhəbbət Əsədova

HÜSEYN CAVİDİN ƏSƏRLƏRİNDƏ PERSONALİZASIYA
KATEQORİYASININ ƏVƏZLİKLƏRLƏ İFADƏSİ 11

İrina Orucova

MİXAİL ŞOLOXOV-UN “SAKİT DON” ADLI EPİK ROMANINDA ÜSLUBİ
LAKUNALARI TƏRCÜMƏSİ İLƏ BAĞLI YARANAN PROBLEMLƏR.....19

Gülnar Allahverdiyeva

DİLÇİLİKDƏ DİSKURS NƏZƏRİYYƏSİNİN FORMALAŞMASI
MƏSƏLƏSİNƏ DAİR 27

Səfiyyə Bərmuzi

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ ORİENTASIYA
İSMİ KATEQORİYA KİMİ 34

Könül Tağıyeva

MÜASİR ŞƏHƏRİN ERQONİMİK MƏKANINDA ƏCNƏBİ ADLAR 40

Gülçöhrə Fərhadova

COVID-19 MÖVZUSUNDA YARANAN SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN
İNGİLİS DİLİNİN LEKSİK FONDUNUN ZƏNGİNLƏŞMƏSİNƏ
TƏSİRİ 48

Leyla Cumayeva

İNGİLİSDİLLİ MƏTNLƏRDƏ KONSEPTUAL İNTEQRASIYA
MÜASİR TƏDQIQATLARDA 56

Bənövşə İbrahimova

BƏDİİ DİLİN FUNKSIONAL ASPEKTLƏRİ 63

Lamiyə Muğalova

İNGİLİS DİLİNDƏ MƏKANIN SÖZÖNÜLÜ SİNTAKTİK
KONSTRUKSIYALARLA İFADƏSİ VƏ ONLARIN
AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ QARŞILIQLARI 72

Lalə Rzayeva

SİSTEMLİ FUNKSIONAL DİLÇİLİKDƏ (SFD) QRAMMATİK
METAFORA ANLAYIŞI VƏ ONUN İLKİN TƏDQIQI..... 80

Ülviyyə Əliyeva

TƏRCÜMƏ – DİL SƏVİYYƏSİNDƏ MÖVCUD OLAN YARADICI
FƏALİYYƏT FORMASI KİMİ 89

Gunay Ağayeva

ONOMASTİK VAHİDLƏRDƏN ƏMƏLƏ GƏLƏN BİTKİ ADLARI 97

ƏDƏBİYYAT

Nigar Həsənova

KƏRKÜK VİLAYƏTİNİN MƏRASİM FOLKLORU..... 104

Nigar Əsgərova

EMİ TANIN “SİNİQÇININ QIZI” ROMANINDA MİLLİ-MƏDƏNİ
KİMLİK PROBLEMİ 111

METODİKA

İlham Heybatov

ƏDƏBİ MƏTNLƏRİN XARİCİ DİL TƏDRİSİNDƏKİ
ROLUNA DAİR..... 118

ELMİ DİSPUT

Günay Müslümova

COVID-19 ZAMANI İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ KONTEKSTİNDƏ
ONLAYN TƏDRİSİN PROBLEMLƏRİ VƏ HƏLLƏRİ.....126

CONTENTS

LINGUISTICS

Mahabbat Asadova

THE EXPRESSION OF THE CATEGORY OF PERSONALISATION WITH THE PRONOUNS IN HUSEYIN JAVID'S WORKS..... 11

Orujova Irina

THE PROBLEM OF TRANSLATION OF STYLISTIC LACUNAS OF MIKHAIL SHOLOKHOV'S EPIC NOVEL "AND QUIET FLOWS THE DON" 19

Gulnar Allahverdiyeva

FORMATION OF DISCOURSE THEORY IN LINGUISTICS 27

Safiyya Barmuzi

ORIENTATION AS A NOMINAL CATEGORY IN AZERBAIJANI AND ENGLISH LANGUAGES..... 34

Konul Taghiyeva

FOREIGN NAMES IN THE ERGONOMIC SPACE OF THE MODERN CITY 40

Gulcohra Farhadova

THE INFLUENCE OF THE WORDS AND EXPRESSIONS ON THE THEME COVID-19 TO THE ENRICHMENT OF ENGLISH LEXICAL FUND..... 48

Leyla Jumayeva

CONCEPTUAL INTEGRATIONS IN ENGLISH TEXTS IN MODERN INVESTIGATIONS..... 56

Banovsha Ibrahimova

FUNCTIONAL ASPECTS OF THE ARTISTIC LANGUAGE..... 63

Lamiya Mughalova

EXPRESSION OF SPACE IN ENGLISH USING SYNTACTIC STRUCTURES OF PREPOSITIONS AND THEIR EQUIVALENTS IN AZERBAIJANI 72

Lalə Rzayeva

THE CONCEPT OF GRAMMATICAL METAPHOR IN SYSTEMIC
FUNCTIONAL LINGUISTICS (SFL) AND ITS INITIAL STUDY 80

Ulviya Aliyeva

TRANSLATION IS A FORM OF CREATIVE ACTION AVAILABLE
AT THE LANGUAGE LEVEL 89

Gunay Aghaeva

PLANT NAMES DERIVED FROM ONOMASTIC UNITS 97

LITERATURE

Nigar Hasanova

CEREMONIAL FOLKLORE OF KIRKUK PROVINCE
(Based on the research of *Gazanfar Pashayev*) 104

Nigar Asgarova

THE PROBLEM OF NATIONAL-CULTURAL IDENTITY IN AMY TAN'S
"THE BONESETTER'S DAUGHTER" NOVEL 111

METHODICS

Ilham Heybatov

TO THE ROLE OF THE LITERARY TEXTS IN THE FOREIGN
LANGUAGE LESSONS 118

SCIENTIFIC DISPUTE

Gunay Muslumova

ONLINE TEACHING CHALLENGES AND SOLUTIONS IN THE
CONTEXT OF ELT DURING COVID-19 126

СОДЕРЖАНИЕ

ЛИНГВИСТИКА

Махаббат Асадова

ВЫРАЖЕНИЕ КАТЕГОРИИ ПЕРСОНАЛИЗАЦИИ ПРИ ПОМОЩИ
МЕСТОИМЕНЕЙ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Г. ДЖАВИДА 11

Ирина Оруджева

ПРОБЛЕМА ПЕРЕДАЧИ СТИЛИСТИЧЕСКИХ ЛАКУН ПРИ
ПЕРЕВОДЕ РОМАНА М. ШОЛОХОВА «ТИХИЙ ДОН» НА
АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК 19

Гюлнар Аллахвердиева

К ВОПРОСУ О ФОРМИРОВАНИИ ДИСКУРСНОЙ ТЕОРИИ В
ЛИНГВИСТИКЕ 27

Сафия Бармузи

ОРИЕНТАЦИЯ КАК НОМИНАЛЬНАЯ КАТЕГОРИЯ В
АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ 34

Кенуль Тагиева

ИНОЯЗЫЧНЫЕ ИМЕНА В ЭРГОНИМИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ
СОВРЕМЕННОГО ГОРОДА 40

Гульчохра Фархадова

ВЛИЯНИЕ СЛОВ И ВЫРАЖЕНИЙ НА ТЕМУ COVID-19 НА
ОБОГАЩЕНИЕ ЛЕКСИЧЕСКОГО ФОНДА
АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА 48

Лейла Джумаева

КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ ИНТЕГРАЦИЯ В АНГЛИЙСКИХ ТЕКСТАХ В
СОВРЕМЕННЫХ ИССЛЕДОВАНИЯХ 56

Бановша Ибрагимова

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ХУДОЖЕСТВЕННОГО
ЯЗЫКА 63

Ламия Мугалова
ВЫРАЖЕНИЕ ПРОСТРАНСТВА В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ С
ПОМОЩЬЮ СИНТАКСИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЙ
ПРЕДЛОГОВ И ИХ ЭКВИВАЛЕНТЫ НА
АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ 72

Лала Рзаева
ГРАММАТИЧЕСКАЯ МЕТАФОРА В СИСТЕМНОЙ
ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ (СФЛ) И
ПЕРВОНАЧАЛЬНОЕ ИЗУЧЕНИЕ ЭТОЙ КОНЦЕПЦИИ..... 80

Ульвия Алиева
ПЕРЕВОД – ФОРМА ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ,
СУЩЕСТВУЮЩАЯ НА ЯЗЫКОВОМ УРОВНЕ 89

Гюнай Агаева
НАЗВАНИЯ РАСТЕНИЙ ОБРАЗОВАННЫЕ ОТ
ОНОМАСТИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ 97

ЛИТЕРАТУРА

Низяр Гасанова
ОБРЯДОВЫЙ ФОЛЬКЛОР ПРОВИНЦИИ КЕРКУК
(по материалам исследований Газанфара Пашаева) 104

Низяр Аскарлова
ПРОБЛЕМА НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В
РОМАНЕ ЭМИ ТАН «ДОЧЬ КОСТОПРАВА» 111

МЕТОДИКА

Ильхам Гейбатов
К РОЛИ ЛИТЕРАТУРНЫХ ТЕКСТОВ НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО
ЯЗЫКА 118

НАУЧНЫЙ ДИСПУТ

Гюнай Мюсюмова
ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ ОНЛАЙН-ОБУЧЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ
ПРЕПОДАВАНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА ВО ВРЕМЯ
COVID-19 126

DİLÇİLİK

UOT 811.512.162.

fil.f.d., dos. Məhəbbət Əsədova
AzMIU
mehebbet.a16@gmail.com

HÜSEYN CAVIDİN ƏSƏRLƏRİNDƏ PERSONALİZASIYA KATEQORİYASININ ƏVƏZLİKLƏRLƏ İFADƏSİ

Açar sözlər: *personalizasiya kateqoriyası, əvəzlilik, Hüseyn Cavid, idiolekt, aktuallaşma.*

Key words: *the category of personalisation, pronoun, Husein Javid, idiolect, actualisation.*

Ключевые слова: *персонализация, местоимение, Гусейн Джавид, идиолект, актуализация.*

Azərbaycan ədəbiyyatında özündən sonra qoyduğu incilərlə əbədiləşən simalardan biri də XX əsrdə ölməz əsərlərini yaratmış dahi Azərbaycan söz sənətkarı Hüseyn Caviddir. Ədəbiyyatımızın ən parlaq və əvəzsiz simalarından olan H. Cavid özünün təkrarsız yaradıcılığı ilə həm Azərbaycan ədəbiyyatı xəzinəsini zənginləşdirmiş, həm də Azərbaycan ədəbi dilinin formalaşması, bu dilin bədii üslubunun təşəkkülü və təkmilləşməsi üçün əlindən gələni əsirgəməmişdir. Bu baxımdan Hüseyn Cavidin əsərlərinin dili həm milli məfkurəmizin və ədəbiyyatımızın inkişafının öyrənilməsi, həm də ədəbi dilimizin bədii üslubunun təhlil və tədqiqi baxımından əvəzi olmayan və qiymətli mənbədir. Belə ki, Cavid əsərlərinin dilində yer alan və işləklilik qazanan deyiktik və referentiv dil vahidlərinin, leksik- qrammatik qrup sözlərin araşdırılıb öyrənilməsi, müqayisəli şəkildə təhlil edilməsi XX əsr ədəbi dilimizin spesifik xüsusiyyətlərinin müəyyən edilib aşkarlanması, üzə çıxarılması və üslubi xüsusiyyətlərinin təhlil və tədqiqi səbəbindən əhəmiyyətli və önəmlidir. Digər tərəfdən H. Cavidin qələmindən çıxan əsərlərdə yaratdığı qəhrəmanların daxili aləmini, fərdi dünyasını, düşüncəsini, rəğbətini, nif-

rətini ortaya qoyan referentiv dil vahidlərin personalizasiya kateqoriyasının markerləri kimi diskursiv səviyyədə aktualizasiya yaratmaq rolunu müşahidə və təhlil etmək maraqlıdır. Doğurmaya bilməz.

Universal kateqoriya kimi personalizasiya kateqoriyasının mahiyyəti bizi əhatə edən gerçək aləm və bu aləmin fəal və şüurlu yaradıcısı olan insanın koqnitiv-idrakı fəaliyyəti ilə bağlıdır. Bu o deməkdir ki, personalizasiya kateqoriyası sayəsində hər hansı bir əsəri oxuyan oxucu dil vahidlərinin, yəni nitq eksplikatorlarının [1] implisit və eksplisit olaraq ifadə etdiyi obyektiv məlumatı anlaya, başa düşə bilir. Psixologiya elminin kateqoriyası kimi bəlli olan personalizasiya kateqoriyası anlayışını və müvafiq termini dilçilik elminə S.Q.İlyenko gətirmişdir. Antroposentrik tədqiqatların mərkəzində dayanan personalizasiya kateqoriyasının əsas mahiyyəti müəllifin nitqində və yaxud əsərində özünün və ya qəhrəmanın fərdiləşməsinin morfoloji-leksik ifadə üsulları ilə reallaşması, ifadə olunması və ya göstərilməsidir [2]. Dilçilik elmində personalizasiya kateqoriyası T.A.Pivovariçik tərəfindən kainatın predmetləri və insanın koqnitiv-dərk etmə fəaliyyəti ilə əlaqədar olan və dil vahidlərində həkk olunmuş obyektiv informasiya daşıyan universal bir kateqoriya kimi səciyyələndirilir [3]. A.S.Andreyeva “personalizasiyanın – danışanın situasiyaya uyğunluğunu, aidliyini bağlayan ən aktual mexanizmlərdən olduğunu” qeyd edərək bilavasitə şəxs əvəzlilikləri və feil formaları vasitəsi ilə ifadə oluna bilən bu kateqoriyanın danışanın situasiyadakı aktuallaşma parametrini ifadə etdiyini vurğulayır [2].

Personalizasiya kateqoriyasını ölməz Hüseyn Cavid əsərlərinin əsasında təhlil edərkən romantizm cərəyanının kanonlarını ən parlaq şəkildə əks etdirən bir söz sənətkarının yaradıcı – təfəkkür konsepsiyasının doğmalarına uyğun aydın personalizasiya yaratdığını görmək olur. Belə ki, H.Cavidin əsərlərindən birini tədqiq edən V.Əyyub Cavidin realist deyil, romantik bir sənətkar olduğunu və əsərlərində öz "mən"ini gizlədə bilmədiyini və ayrı-ayrı ifadələrdən ... şairin mövqeyi, kimin tərəfində olduğu aydın göründüyünü vurğulayır [4]. Bu fikrə şərik olaraq qeyd edirik ki, H. Cavidin əsərlərini oxuyarkən əksər hallarda onun süjetdə “var” olduğu, mövcudluğu duyulur, dahi sənətkarın mövqeyi, təəssüb, şəfqət və empatisinin kimin tərəfində olduğu anlaşılır. Personalizasiya kateqoriyasını şərtləndirən amil kimi aktuallaşma yaratmaqda Cavid qələminin xüsusi peşəkarlığı maraqlıdır və heyranlıq doğurmaya bilməz.

Şeyx Sənan: Məni öldürsələr də, mən yaşarım,

Türk edib xəlqi, xaliqə qoşarım.

... Məni həp parça- parça doğrasalar,

Ruhim ölməz, səmayi-əşqə uçar. [9, s.79].

Bu misralardan göründüyü kimi müəllif qəhrəmanın dili ilə onun fərqli olduğunu, onu əhatə edənlərdən öz özəlliyi ilə seçildiyini göstərmiş, qəhrəmanı düşmənlərinə qarşı qoyaraq onlar arasındakı antaqonizmi qabartmışdır. I şəxs “mən” əvəzliyinin aktualizasiyasından ustalıqla istifadə edən ədib “Məni öldürsələr də, yaşarım” deyə biddiyi halda, “mən” əvəzliyini təkrar “mən yaşarım” kimi işlədərək qəhrəmanın fərqli, fəvqəladə şəxsiyyət olduğunu və hətta ölümdən belə qorxmadığını göstərir, yəni “siz məni öldürsəniz də, insanlardan ayrılıb Allaha qovuşub əbədi yaşayacağam!” deyərək öz düşmənlərindən mənən uca olduğunu bildirir.

H.Cavid aktuallaşma baxımından əvəzliyin reduplikasiyasından xüsusi ustalıqla istifadə edir:

Sizdə insaf yox, həmiyyət yox!
Mürşidi-binəzirə hörmət yox.
...Hər nə yadısa, şübhəsiz, *siz də* –
Siz də həp yapmalıydınız, *siz də*,
Siz də həp olmalıydınız tərsa,
Məsuliyyətdənmi qorxdunuz yoxsa!.. [9, s.88]
Ayrılıqda həp qəlbimə hökm edən
Yalnız *sən* olursan, gülüm, yalnız *sən*!.. [9, s.165]

Bu nümunədə personalizasiyanın maraqlı aktuallaşma modeli təqdim olunur, II “şəxs tək sən” əvəzliyini təkrir kimi işlədərək müəllif adresatın müraciət edən şəxs üçün ali, əvəz olunmaz bir varlıq olduğuna işarə edir.

Yaxud:
Nə oldu? Söyləyin *nə* var?
*Nə*dir bu hali- pürfəğan?
Bu lövhə nuri-qəm saçar,
*Nə*dir bu xabi-naz, aman? [9, s.117]

Bu parçada “nə” sual əvəzliyinin dəfələrlə təkrar olması aktualizasiya yaradaraq nitq aktı iştirakçısının öz sualında ısrarlı olduğunu, mövcud vəziyyəti anlamaqda səbirsiz və maraqlı olduğunu göstərməklə personalizasiya yaratmış olur.

Yaxud:
Əkrəm: Ah, *o* məzhun çöhrə *nələr* görməmiş!
Nə əsrarlı saətlər keçirməmiş!?
O şahiddir *bütün* səadətlərə,
O vaqifdir *bütün* fəlakətlərə.
O görmüş *hər* zülmü, *hər* cinayəti,
O duymuş *hər* eşqi, *hər* məhəbbəti.

*O məhrəmdir hər sirrə, hər duyğuya,
O munisdir hər sevdalı uyğuya.* [9, s.131]

H.Cavid “Uçurum” faciəsindən olan bu nümunədə “o” III şəxs, “nə” sual, “bütün” və “hər” təyin əvəzliliklərinin təkrarından aktuallaşdırma məqsədi ilə məharətlə istifadə edərək maraqlı personalizasiya təqdim edərək özünün rəğbətini, şəfqətini, duyğusunu obrazın dili ilə çatdırır.

H.Cavidin aşağıdakı nümunədə təqdim etdiyi personalizasiyadan yaranan qarşılaşdırmadan başqa (mana – sənsin) əvəzliyin mətn yaradıcılığı imkanlarından məharətli istifadə ilə qarşılaşmış oluruq.

Məni atmaqımı istiyorsun? Ah!

Mana sənsin fəqət yeganə pənah. [9, s.116]

Yaxud:

Anjel: Ah, siz kimsiniz?

Edmon (zəhrəxənd ilə): Mən mənəm, sən də sən... [9, s.169]

T.A.Pivovarcik özünün “Şəxs əvəzlilikləri – personalizasiya markerləri kimi” adlı araşdırmasında imperativ formada olan feillərlə paralel olaraq II şəxs əvəzliyinin işlədilməsinin linqvopraqmatik zərurətdən qaynaqlandığını qeyd edir [5]. Imperativ feillərlə işlənən əvəzliyin feillə işlənməsinin postpozitiv və ya prepozitiv mövqedə olmasından asılı olaraq, linqvopraqmatik məna fərqli ola bilər. Belə ki, postpozitiv mövqedə imperativ formalı feildən sonra gələn II şəxs əvəzliyi imperativ tonun bir qədər yumşaldılmasına xidmət edir [6, 308]. Analoji vəziyyət H. Cavid əsərlərinin dilində müşahidə olunur:

Şeyx Sədra: Gəl, qızım, bir içim su ver *mana sən.* [9, s. 25]

Nümunədən görüldüyü kimi əvəzliyin “su ver” imperativinə görə postpozitiv mövqedə yerləşməsi “inandırma – xahiş, yola gətirmə” linqvopraqmatik anlamları əks etdirir.

Yuxarıda deyilənin əksinə olaraq prepozitiv mövqedə işlənən əvəzlik müraciət edən şəxsin güclü təkidini, ısrarını, bəzən qəzəb və hiddətini ifadə edir:

Şeyx Hadi: Sus, *sən*, sus! [9, s.15]

Şeyx Kəbir (Nəimə): Yetiştir, *sən* də sus! [9, s.17]

Yaxud:

İmdi fikrin nə? Şübhə qalması heç,

Qız demək Şeyxin oldu, *sən* vaz keç! [9, s.71]

Cavidin dram əsərlərində personalizasiya kateqoriyasının situativliyin ifadəsinə xidmət etməsi araşdırmamızda maraqlı doğuran cəhətdir. Bildiyimiz kimi dram əsərləri tamaşaçının, dinləyicinin passiv iştirakçısı və müşahidəçisi olduğu şəraitə təsvir edir. Belə ki, müəllif hər hansı bir hadisəni qələmə alarkən oxucuya təhkiyə deyil, situativ təsviri təqdim etmiş olur. Bu

zaman təkcə personalizasiya kateqoriyasının deyil, əvəzliliklərin də iş əmsalının artması müşahidə edilir. Situativlik:

Simon: *Şu* hərif pək inadçıdır gerçək,
Qızı bədbəxt edib də öldürəcək. [9, s.71]

Yaxud:

Serqo (donuz damını göstərir): Mane var;
Bu uçuq dam Xumar üçün əlan
Daha qiymətlidir manastırdan. [9, s.71]

Yaxud:

Şeyx Sənan (Xumarı göstərir): *Onun* eşqilə iştə Məcnunam. [9, s. 58]

Cavid əsərlərindən götürdüyümüz nümunələrdən bəlli olur ki, əvəzliyinin situativ nitqi fiziki kontekstə bağlanması deyktik jestikulyasiya ilə ifadə olunan ostensiyanı rəllaşdırır. Müəllif nitq prosesi zamanı işlənən referentiv aktları eləcə də real nitq aktında müşahidə edilən jestikulyator ostensiya ilə müşaiyə etdirir.

“Hüseyn Cavid yaradıcılığında İstanbul mühitinin təsiri və izləri”ni araşdırmış M.Nağısoylu Cavidin dilinə onun İstanbulda yaşamasının, yerli xalqla ünsiyyətdə olmasının təsiri olduğunu və ədibin osmanlıcaya məxsus olan bir sıra türk sözləri ilə yanaşı “*şu*” əvəzliyini də tez- tez işlətməsini qeyd etmişdir [7, s.58]. “*Şu*” işarə əvəzliyi mürəkkəb qradasiyaya malik olan işarə əvəzlilikləri sistemində orta məsafəli obyektin göstərilməsi üçün istifadə edilmişdir və bu əvəzlik müasir Azərbaycan dili üçün arxaik forma təşkil edən deyktik işarə hesab edilsə də, M.İslamov özünün tədqiqatında dialektlərimizdə “həm yaxını, həm uzağı göstərmək funksiyalarını özündə birləşdirmiş” olan “*şu*” əvəzliyinin az da olsa işlənildiyini bildirmişdir [8, 70-71]. H.Cavid əsərlərinin dilində işlənən işarə əvəzlilikləri sistemi Azərbaycan ədəbi dilinin analogi deyktik işarələr sisteminin bölgüsündən daha çox üçlü bölgüyə malik olan Osmanlı (və müasir Türkiyə) türkcəsinin işarə əvəzlilikləri sisteminə daha yaxındır. Belə ki, Cavid əsərlərinin dilində ənənəvi “*bu*” – “*o*” oppozisiyasından başqa “*şu*” fərləndirməsi də aktivlik nümayiş etdirir. Belə ki, orta uzaqlıqda olan obyekt işarələyən “*şu*” əvəzliyinin daha uzaq məsafədə yerləşən obyekt işarələyən “*o*” əvəzliyi ilə müqayisədə hiss ediləcək dərəcədə yüksək işlənmə tezliyi nümayiş etdirir.

Platon: *Şu* bağırmaq nə? Haydı, dəf ol get! [9,s.56]

Anto: *Şunu* lütfən Xumarə ver də... [9, s.50]

Xumar: *Şunu* kim verdi? [9, s.50]

Şeyx Nəim: *Şu* fəsahtlə sən neçin əcəba

Onu ram etmədin? [9, s. 6]

Əkrəm: *Şu* xain Anjeli həməən dəf eylə,

Yoxsa məhv olur bütün bir ailə. [9, s.164]

Anjel: Ah, *şu* müəmmalı sözlər nə lazım!? [9, s.167]

Cavidin əsərlərinin dilində “o” və “bu” əvəzliliklərinin istifadəsi müəllifin idiolektində “o”, “bu” və “şu” əvəzliliklərinin ciddi şəkildə fərqləndirildiyini, yəni bunun, sadəcə olaraq, Osmanlı türkcəsindən təsadüfi leksik interferensiya səviyyəsini aşan bir üslub özünəməxsusluğu olduğunu əyani şəkildə sübut edir. Aşağıda təqdim edilən nümunələr dediklərimizi əyani şəkildə təsdiqləmiş olur:

İblis: Həp *şu* dəni vəhşətə bais fəqət... [9, s.246]

İbn Yəmin: Kim əcaba, kimdir *o* xain, rəzil? [9, s.246]

İbn Yəmin: İştə *bu* dəhşətli xəbər pək fəna... [9, s.247]

H.Cavidin əsərlərinin dilində işlənmə tezliyi yüksək olan əvəzliliklərdən Osmanlı türkcəsinin təsiri kimi qeyd edilən “kəndi” qayıdış əvəzliyini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. “Kəndi” əvəzliyi həmin dövr üçün Osmanlı türkcəsinin təsir izi kimi səciyyələndirilə bilsə də, əslində bu əvəzlik Azərbaycan dili üçün yad deyildir. M.İslamov “Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində öz əvəzliyi ilə yanaşı onun sinonimi olan “kəndi/ gəndi” əvəzliyinin işləndiyini qeyd etmişdir. Qazax dialektində gəndi sözünün işlənmə dairəsi nisbətən genişdir: o, gəndi gələn, gəndinə bitən, gəndi gəndinə bitən, gəndinə gənəş, gəndi başına və s. birləşmə tərkiblərində müşahidə olunur [8, s.157]. Hüseyn Cavid əsərlərinin dilində “öz” qayıdış əvəzliyinə nisbətən “kəndi” əvəzliyinin işlənmə tezliyi yüksəkdir.

Şeyx Sənan: onu *kəndim* də anlamam əsla. [9, s.56]

Şeyx Sənan: Məndən olmaz bir istifadə sizə,

Başqa mürşid bulun da *kəndinizə*. [9, s.58]

Gövərçin: səbəb *kəndim*, *kəndi* talesizliyim... [19, s.32]

H.Cavidin əsərlərində “öz – özünə”, “öz – özünü” kimi ifadələrə rast gəlinmədiyi halda “kəndi – kəndimə”, “kəndi – kəndini” kimi ifadələr yetərincə yer almışdır:

Anton (*kəndi- kəndinə*): İndi Xumar

Mən kimim, ya nəyim, duyar, anlar. [9, s.77]

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən olan Hüseyn Cavidin əsərlərinin dilinin üslubi xüsusiyyətlərinin təkamülündə personalizasiya kateqoriyasının markerləri kimi çıxış edən əvəzliliklər rəngarənglik nümayiş etdirir və bu rəngarənglik fərqli üslubi fiqurların təşəkkülündə özünü göstərir. Ədibin əsərlərinin üslubi cəhətdən formalaşmasında personalizasiya kateqoriyası böyük rol oynamışdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Экспликация // Новейший философский словарь. 2009. <http://dic.-academic.ru/>
2. Андреева А.С. Категория персонализации в русском и сербском языковых пространствах// Вестник ЦМО МГУ, 2009 г., №1. Лингвокультурология <http://botanikliferu.504.com1.ru:8025/WWW/cie/vestnik/pdf/2009/-n1/Andreeva1.pdf>
3. Пивоварчик Т.А. Прагматический потенциал притяжательных местоимений// Альманах современной науки и образования, №2 (21)2009, ч.3 www.gramota.net
4. Əyyub V. Şeir təhlilləri, IV yazı <http://www.adalet-az.com/v5/2013/04/02/yazar=14320>
5. Пивоварчик Т.А. Личные местоимения как маркеры персонализации// Коммуникативистика в современном мире: регулятивная природа коммуникации Вторая Международная научно-практическая конференция, 14-18 апреля 2009 г. <http://do.gendocs.ru/docs/index-14689.html?page=26>
6. Kobrina N. A., Korneyeva E. A., Ossovskaya M. I., Guzeva K. A. An English Grammar. Morphology. Syntax. St. Petersburg: Союз- 1999.
7. Nağısoylu M. Hüseyn Cavid yaradıcılığında İstanbul mühitinin təsiri izləri (s.58-63) // “Hüseyn Cavid yaradıcılığı çağdaş təfəkkür işığında” (Hüseyn Cavid - 130), Beynəlxalq elmi konfransın materialları, Bakı: Proqres, 2012.
8. İslamov M. Türk dillərində əvəzlilər (Azərbaycan dilinin dialekt materialı əsasında), Bakı –“Elm”- 1986, 204 s.
9. Hüseyn Cavid. Dram əsərləri. Bakı- “Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı”-1975.

MahabbatAsadova

Summary

The Expression of the Category of Personalisation with the Pronouns in Huseyin Javid's Works

This article deals with the category of personalisation with the pronouns in prominent poet of Azerbaijan Huseyin Javid's works. The essence of the category of personalisation is defined and revealed. H. Javid's ability for creating actualisation is mentioned here. For this purpose he often used reduplication masterly. Here the author explained how the place of the personal pronouns used with the imperative verbs change their meanings. The personal pronouns are used to express situation in H. Javid's works. The pronouns connect situation with physical context. The influence of the Turkish language to H. Javid's creation is mentioned in this article as well. The pronouns used in Turkish language such as “şu, kəndi, şöylə” and others are dealt with. The pronouns with their synonyms are used to reveal the different semantic shades in H. Javid's works.

Махаббат Асадова

Резюме

Выражение категории персонализации при помощи местоимений в произведениях Г.Джавида

В данной статье говорится о категории персонализации при помощи местоимений в произведениях выдающегося азербайджанского поэта Гусейна Джавида. Дается определение и раскрывается сущность категории персонализации. Здесь упоминается о способности Г.Джавида в создании актуализации. С этой целью он часто мастерски использовал редупликацию. Также автор объяснил как размещение личных местоимений, используемых с императивными глаголами, меняют их значение. Местоимения объединяют ситуацию с физическим контекстом. Влияние Турецкого языка на творения Г.Джавида также упоминается в данной статье. Разбираются такие местоимения как “*şu, kəndi, şöylə*” и другие, используемые в Турецком языке. В работах Г. Джавида местоимения с их синонимами используются для раскрытия различных семантических оттенков.

Rəyçi: fil.f.d., dos.Z.Musəvi

Redaksiyaya daxil olub: 28.10.2020

УОТ 81.374.

Ирина Оруджева
АУЯ
irinaorujova@gmail.com

ПРОБЛЕМА ПЕРЕДАЧИ СТИЛИСТИЧЕСКИХ ЛАКУН ПРИ ПЕРЕВОДЕ РОМАНА М.ШОЛОХОВА «ТИХИЙ ДОН» НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК

Ключевые слова: *стилистические лакуны, эквивалент, транслитерация.*

Açar sözlər: *üslubi lakunalar, ekvivalent, transliterasiya.*

Key words: *stylistic lacunas, equivalent, transliteration.*

Перевод художественного текста, наряду с требованием семантической эквивалентности переведенного текста, предъявляет особые требования к переводчику, и одним из которых является адекватная передача эмотивных лакун. К эмотивным лакунам можно отнести любые лексические единицы, представляющие собой безэквивалентную лексику, отражающую специфические культурные языковые проявления.

При переводе безэквивалентной лексики учитываются общие закономерности взаимодействия национального языка и культуры, а также специфические проблемы передачи эмотивности и экспрессивности текста оригинала. Исследования подобного вида при проведении сравнительного анализа исходного текста и текста перевода необходимо производить с учетом «явления лакунарности в целом, а также функционирования в тексте художественной прозы эмотивных лакун и способов их элиминирования в тексте перевода» [2; 1].

Произведения выдающегося русского советского писателя 20-го века, лауреата Нобелевской премии Михаила Шолохова не перестают привлекать внимание читателей и лингвистов всего мира особым национальным колоритом, насыщенностью художественными образительными средствами, создающими оригинальную, неповторимую образность. Для раскрытия образности произведения и в целом, задумки писателя, следует тщательно исследовать языковые выразительные средства, используемые автором.

При исследовании произведений Михаила Шолохова необходимо уделять внимание такому аспекту стилистического своеобразия автор-

ской манеры, как особенность развития культуры и диалекта донского казачества, повлиявшего на язык произведений писателя. Специфический говор донского казачества сформировался не только под влиянием объективных этнических и исторических предпосылок становления этноса донского казачества, куда можно отнести особую организацию социума и государственности, духовную культуру, принятие православия и русского языка. Диалект донских казаков обусловлен также и языковыми особенностями, а именно, тем, что русский язык использовался в качестве единого языка с заимствованиями из татарского, турецкого, калмыцкого и некоторых других языков южных народов. Эти факторы впоследствии способствовали образованию уникального донского диалекта, который входит в курско-орловскую группу южнорусского наречия. Все эти социальные и лингвистические особенности непосредственно повлияли на своеобразный языковой колорит данного этноса, на специфическое мировоззренческое восприятие мира, в общем, и восприятие национальной картины мира донских казаков, в частности.

Роман-эпопея «Тихий Дон» М.А. Шолохова является ярким свидетельством умелого использования таких специфических слов, оборотов и авторской фразеологии в речи персонажей, которые показывают знание фольклорного колорита, традиций, особенностей речи донского казачества и их этническую специфику. Большинство подобных лексических единиц принадлежат к разряду безэквивалентной лексики, не имеющей аналогов в языке перевода, однако эти употребление лакун сводится к приему уникального отражения интенций, выражают мотивы и духовные ценности писателя.

Своеобразное употребление диалектизмов в языке исследуемого романа как нельзя лучше отражает духовную жизнь казаков, их быт, устои и национальный менталитет, что еще раз подтверждает новаторство М.А.Шолохова как писателя. Несмотря на то, что некоторые исследователи стиля М. Шолохова подвергают сомнению авторство романа «Тихий Дон», утверждая, что произведение написано стилистически неровно, а многие моменты напоминают стиль Льва Толстого и Ивана Бунина, очевиден факт шолоховского стилистического своеобразия, характерного также и для других произведений писателя, таких, как «Поднятая целина», «Судьба человека» и других. Роман-эпопея Михаила Шолохова «Тихий Дон», написанный в 20-30-е годы прошлого века в целом отражает быт советской деревни. Он является самым значимым трудом писателя. Как и другие произведения писателя,

роман отличает сложная сюжетная линия и яркое, неповторимое лексико-стилистическое своеобразие.

Синтаксические структуры романа «Тихий Дон» чрезвычайно сложны, сочетающие в себе необычные идиолектические изобретения в виде необычных эпитетов с окказиональными выражениями, типа: «трельчатый звон в ушах», «околесив прогалину», «кохаемая на протяжении всей жизни» и др.

Одной из ярких черт Шолоховского стиля является использование устаревших слов, обозначающих деревенский быт России 20-30-х годов. К таким словам относятся: «соха», «сажень», «гетманский шлях», «сенцы», «горница» и другие, например:

Крутой восьмисажженный спуск меж замшелых в прозелени меловых глыб, и вот берег: перламутровая россыпь ракушек, серая изломистая кайма нацелованной волнами гальки и дальше — перекипающее под ветром вороненой рябью стремя Дона [3;1]. - A steep, fifty-foot slope between chalky, mossgrown banks, and there was the shore. A pearly drift of mussel-shells, a grey, broken edging of wave-kissed shingle, and then-the steel-blue, rippling surface of the Don, seething in the win [5;11].

Кроме того, роман-эпопея обращает на себя внимание использованием слов, принадлежащих к разговорно-приниженному лексическому ярусу, что создает впечатление ведения повествования от лица жителя донской деревни. К подобным лексическим единицам относятся часто встречающиеся: «гутарить», «торочить», «гляже», «кубыть», и так далее. Общеизвестен факт, что реалии и диалектизмы составляют лексический слой, который чрезвычайно трудно передать на другом языке. Это и явилось причиной того, что на английский язык переводчик Стивен Гарри передал данные слова нейтрально маркированными лексемами, стандартными “tell”, “entertain”, “far better”, что приводит к определенной стилистической потере.

Безусловно, основной проблемой при переводе романа Михаила Шолохова, несомненно, является передача диалектных слов, которыми изобилует произведение. Диалектизмы, как известно, принадлежат к «приниженно» – разговорному лексическому пласту, и, вместе со сленговыми словами, жаргонизмами и вульгаризмами, составляют нестандартный, нелитературный словарный ярус. Диалектными словами, по словам И.Р.Гальперина, являются такие слова, которые в процессе интеграции национального языка оставались за пределами стандартного

литературного языка. Они обычно ограничены определенной географической локальностью [4;116].

Диалектизмы в эпопее писателя отражают локальные лексические, в меньшей степени, грамматические особенности речи персонажей, донских казаков. Своеобразный местный говор жителей донской станицы представляет трудности даже и современному русскоязычному читателю, без обращения к пояснениям некоторых диалектов задача понимания была бы крайне затруднена. Данная проблема с еще большей остротой стоит при переводе романа на другие языки. Главной задачей при переводе художественного произведения является сложная задача передачи образности оригинала. Поэтому так важен вопрос адекватной трансформации всех лексических уровней произведения оригинала. Обратимся к некоторым примерам перевода диалектных слов на английский язык.

Прежде всего, необходимо отметить важную деталь, такую, как перевод слова «казак» транскрибированным эквивалентом «cossack», словом, которое уже закрепилось в английском языке, как отражающим российскую реалию. Диалектное слово «курень», часто встречающееся в романе, означает «казачье жилище, дом, шалаш, барак».

В предпоследнюю турецкую кампанию вернулся в хутор казак Мелехов Прокофий [3;2] - The Cossack Prokofy Melekhov returned to the village during the last war but one with Turkey [5;12].

«Пленная турчанка сторонилась родных Прокофия, и старик Мелехов вскоре отделил сына. В курень его не ходил до смерти, не забывая обиды» [3; 2]. - «The captive Turkish woman kept aloof from Prokofy's relations, and before long old Melekhov gave his son his portion. All his life the old man refused to set foot inside his son's house; he never got over the disgrace» [5;12].

Как видно из приведенного примера, диалектное слово «курень» переведено при помощи лексической замены на нейтральное слово «house». Таким же нейтральным словом переведены и слова «сенцы», и «горница», встречающиеся в романе. Интересную лексическую замену можно наблюдать при переводе слова, понятного русскоязычному сельскому жителю, «отделил» смысловым развитием при переводе на уровне фраз «gave his son his portion».

Другими примерами использования диалектизмов М.Шолоховым в романе могут служить такие слова, как «семак», означающий две копейки и переведенный нейтральным словом «kopecks»; диалектное ар-

хаичное слово «выя», означающее «шея», также переведено при помощи нейтрального слова «песк», как в предложении, где диалектным является произношение слова «труть»: *Казаченькам выи труть.*

«Поцелуйте, шумит; хороши мои, по семаку отвалю». Как кинется на нас, а Нюрка его хворостиной через лоб. Насилу убегли! [3; 174] - 'Kiss me, my dears, and I'll pay you two apiece,' he shouted. And Nyura hit him on the face with a twig and we ran away." [5; 386].

Особо хотелось бы упомянуть случай с диалектным словом «шаровары», которое передано при помощи транслитерации - «sharovari», которое в контексте поясняется и далее употребляется множество раз:

Хохол-мазница, давай с тобой дражниться! Хохол!.. Хохол!.. Дегтярник!.. — верещала детвора, прыгая вокруг мешочных широких шаровар Гетька. [3; 71]. - The children jumped around Het-Baba's wide baggy шаровари, shouting and poking fun at the Ukrainian. [5; 159].

Многие критики отмечают, что Шолохов зачастую употребляет идиолектные окказионализмы и диалектные слова, в фонетическом отношении представляющие собой звуковую какофонию, как, например, в слове «закряжистел». Перевод данного слова невозможен без применения описательного, или приблизительного перевода, что и было превосходно выполнено переводчиком, который передал лексическую единицу на уровне фразы - «grew gnarled and craggy», корректно передающее образность описания персонажа.

Из приведенных примеров видно, что переводчик разнообразит методы перевода диалектизмов: прибегает к передаче нейтральным синонимом диалектного слова, использует транслитерацию, зачастую прибегает к различным лексическим заменам, добавлениям и приблизительному переводу. Умелое сочетание разнообразных приемов перевода лексических лакун, в том числе, вышеуказанных приемов при переводе диалектных слов привело к тому, что перевод на английский язык можно рассматривать как вполне адекватный, несмотря на некоторую потерю стилистической информации, вследствие отсутствия прямых эквивалентов многих диалектных слов оригинала, например:

Спробуем возле энттой карши, где надысь сидели. [3; 5] - We'll try around the log where we were sitting the other day." [5; 20].

Чутно, мелочь насадку обсекает, — вздохнул Григорий.[3; 6] - "Looks as if the small fish are nipping the bait," Grigory sighed. [5; 22].

Помимо слов-диалектизмов, в создание уникальной образности вовлечено множество других аспектов, необходимых для адекватного

восприятия читателем эмоциональной окраски художественного произведения. Чтобы достоверно и красочно охарактеризовать персонаж, помимо разговорных особенностей, Михаил Шолохов прибегает к описанию его внешности, образа мыслей и поведения, а также к описанию быта и уклада сельской жизни. Роман-эпопея великого русского писателя Михаила Шолохова «Тихий Дон» подтверждает факт самобытности донского казачества, так как язык героев произведения отражает самобытную культуру данного этноса России начала и середины прошлого века. Факт своеобразия донского диалекта обуславливается историческими и географическими предпосылками, в первую очередь, исторической колонизацией региона монголо-татарскими, ногайскими, русскими, белорусскими племенами, а также влиянием кавказских народов и запорожских казаков.

С особенностями донского диалекта романа можно столкнуться на любом языковом уровне, не только лексическом, но и грамматическом и фонетическом. Как было указано выше, большинство случаев диалектных отклонений от стандартного русского языка приходится на лексические единицы. Читатель романа может заметить, что писатель вкладывает в уста героев идиолектные окказионализмы и диалектные слова, представляющие собой окказиональные лакуны и не имеющие прямых эквивалентов в английском языке. Фонетически некоторые диалектизмы Шолохова кажутся словами с искаженным произношением, подобным звуковой какофонии. Подобное произношение характеризует язык многих народов южных регионов России. Эту сложную задачу передачи диалектных слов на английский язык переводчик решил, исходя из требований семантической близости текста оригинала тексту перевода. Однако адекватное восприятие образности исходного текста исходит из адекватной передачи не только семантической, но и эмоционально-экспрессивной коннотативной близости. Нейтрализация диалектизмов в переводе, стирание национальной окрашенности ведет к неадекватному восприятию национально-культурных особенностей романа.

Тем не менее, рассмотренные примеры из английского романа-эпопеи «Тихий дон» позволяют заключить, что несмотря на некоторые сдвиги, вследствие наличия лингвистических и стилистических коннотативных лакун, переводчику, прибегнувшему к нейтрализации, некому выпрямлению стилистического значения диалектных, в том числе, фонетических особенностей произведения, все же удалось передать

оригинальные лакуны на английский язык. В качестве примера следует упомянуть такие слова и фразы, как нащет, погодить, где налицо смягчение согласных. К диалектным фразам, переведенным нейтральным способом, также можно отнести лексемы *зараз*, *не серчай*, *рассветет скоро*, *Чего лютуете на меня? Об чем; не слухай; не держите на меня сердце; оправдядси.*

А ишо, бабоньки, ходит-то она... в Прокофьевых шароварах. [3; 2] - And what's more, girls, she wears . . . Prokofy's trousers!" [5; 14].

— *Гришка, рыбалить поедешь?*[3;5] - "*Grigory, coming fishing?" [5; 20]*

Теперя жди! — *Пантелей Прокофьевич вытер рукавом мокрую бороду.*- [3;6] "*Wait now!*" *Pantelei wiped his wet beard with his sleeve. [5; 22].*

Проведенный сопоставительный анализ примеров диалектной лексики, использованной в романе-эпосе «Тихий Дон» и методов их передачи на английский язык, позволяет сделать вывод о том, что в целом перевод выполнен с высокой степенью семантической адекватности, при котором сюжетная линия раскрыта полностью, а референциальное и денотативное значение передано корректно. Однако, вследствие наличия большого количества диалектизмов, как лексических, так и фонетических и грамматических, которые представляют собой коннотативные лакуны с грамматическими и фонетическими отклонениями от норм русского языка, передать их эквивалентным способом переводчику не удалось. Перевод подобной лексики нейтральными средствами привел к утрате стилевой окраски и, в конечном итоге, к некоторой утрате образности оригинала.

Использованная литература

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. Л.: «Просвещение», 1981
2. Макаров Д.М. Эмотивная лакунарность и способы ее элиминирования в художественном переводе. - Дисс. канд.фил.наук. Пятигорск, 2010
3. Шолохов М.А. Тихий Дон. М.: "Молодая гвардия", 1980
4. Galperin, I.R. Stylistics. M.: «Higher School», 1977
5. Sholokhov, Mikhail. And Quiet Flows the Don. M.: «Foreign Languages Publishing House», 1959

İrina Orucova

Xülasə
Mixail Şoloxov-un “Sakit Don” adlı epik romanında üslubi lakunaları
tərcüməsi ilə bağlı yaranan problemlər

Məqalədə tanınmış rus sovet yazıçısı Mixail Şoloxovun məşhur “Sakit Don” roman-epopeyasında işlənəsi dialekt leksikasının ingilis dilinə tərcüməsi (Steven Gerry) məsələsi tədqiq olunur ki, özlüyündə bu problem üslubi lakunlarla bağlı olduğundan mürəkkəbliyi ilə seçilir. Bundan əlavə, qeyd olunur ki, Rusiya ərazisində xüsusi regional (Don çayı) etno-sosial, mədəni birlik təşkil edən Don kazaklarının dili də özünəməxsus dialektizmləri ilə seçilir. Və beləliklə, ingilis tərcüməçisinin qarşısında, ən azı, iki vəzifə dururdu. Fərqli struktur və mentalığı ilə seçilən dildə yazılan əsəri öz dilinə çevirmək, üstəgəl normativ rus dilinin leksikasında qeyri-standart grup təşkil edən dialektizmlərə tərcümə dilində ekvivalent tapmaq. Təhlilə cəlb olunan orijinal və tərcümə mətnlərinin müqayisəsi qöstərir ki, bu vəzifənin tam öhdəsindən gəlmək məlum obyektiv səbəblərdən (ekvivalentin olmaması) qeyri-mümkün olduğundan tərcüməçi aşağıdakı üsulları seçmişdir: transliterasiya, təsviri metod, əlavə etmə, kəsib atmə və təxmini tərcümə. Alternativ variantın olmaması baxımından, belə yanaşma məqbul hesab edilir.

Orujova Irina

Summary
The Problem of Translation of Stylistic Lacunas of Mikhail Sholokhov’s Epic
Novel “And Quiet Flows the Don”

The article examines the English translation (by Stephen Garry) of the lexicon dialect in the epic novel " **And Quiet Flows the Don** of the famous Russian Soviet writer Mikhail Sholokhov. As it is associated with stylistic lacuna this problem is characterized by complexity. In addition, it is noted that the language of the Don Cossacks, which form a special regional (ethno-social) and cultural union in the territory of Russia, is distinguished by its unique dialectism. As the main purpose of translation is to achieve adequacy, the translator is obliged to find the most suitable way to convey the imagery of the original as adequately as possible. Majority of the stylistic lacunas the writer uses in his literary work were translated by Stephen Garry with the help of lexical replacement by the stylistically neutral words. Among the other types of transformations the translator uses it is possible to witness the use of transliteration, addition, omission and approximate translation.

Rəyçi: fil.f.d.M.Hacıyeva

Redaksiyaya daxil olub: 25.08.2020

UOT 81.

Gülnar Allahverdiyeva
ATU
allahverdiyeva.g95@bk.ru

DİLÇİLİKDƏ DİSKURS NƏZƏRİYYƏSİNİN FORMALAŞMASI MƏSƏLƏSİNƏ DAİR

Açar sözlər: *diskurs, mətn, nitq, pragmatika, linqvistik.*

Key words: *discourse, text, speech, pragmatics, linguistic.*

Ключевые слова: *дискурс, текст, речь, прагматика, лингвистический.*

Müasir dövrdə diskurs təlimi çox geniş aspektdə tədqiq olunur. O, linqvistik kateqoriya olaraq sosiologiya, psixologiya, fəlsəfə, tarix və s. elm sahələri ilə sıx bağlıdır. Ona görə də diskursu bir çox elm sahələrinə nüfuz edən linqvistik kateqoriya kimi səciyyələndirirlər. Qeyd olunan həmin elm sahələrinin tədqiqat obyektlərinə öz yanaşma metodları vardır. Bu səbəbdən xüsusi elm sahəsi olaraq diskursa verilən təriflər təkcə dilçiliklə məhdudlaşmayaraq onun həddlərindən kənara çıxır. Linqvistlər içərisində də diskursa müxtəlif təriflər verilir. Lakin onları bir nöqtəyə gətirən dilin quruluşu, onun nitq fəaliyyətində funksionallaşması və bu prosesdə insan faktorunun rolu probleminin tədqiqi olmuşdur. Çünki dil cəmiyyətlə bağlı olaraq mühüm sosioloji funksiyaya malikdir; cəmiyyətin üzvləri dil vasitəsi ilə ünsiyyətə girir, bir-birini anlayır. Bu prosesdə informasiyanın çatdırılması, insanlara kommunikativ təsir və nitqin qurulmasının linqvistik əsasları müasir dövr dilçiliyin mühüm problemlərindəndir. Dilçilikdə antroposentrik paradigmanın yaranması diskurs təliminin konturlarını müəyyənləşdirdi. Diskursdan linqvistik təlim olaraq XX əsrin II yarısından geniş şəkildə işlədilməyə başlanmışdır.

XX əsrin II yarısında E.Benvenist tərəfindən adlandırılan antroposentrik paradigma diskurs təliminin dərinliklərinə nüfuz etməyə imkan yaratdı, problemin koqnitiv dilçiliyin prinsipləri əsasında tədqiq olunması diskurs nəzəriyyəsinin formalaşması və onun yeni elmi əsaslarla işlənilməsi ilə nəticələndi.

Müasir dövrdə diskurs nəzəriyyəsinə müxtəlif elmi yanaşma sistemlərindən asılı olaraq konkret meyar mövcud deyil, lakin dilçilikdə diskursu

müəyyənləşdirmək üçün müxtəlif üsullardan istifadə olunur. Məsələn, nəyin haqqında danışılır, bununla nə deyilir və nə olunur? Şübhəsiz ki, bu tezisnin mahiyyətinə və konseptual məzmununun dərinliyinə varılsa, qədim yunan filosoflarının oxşar fikirləri ilə kəsişdiyini müşahidə etmək olar.

XX əsrin əvvəllərinə kimi dilçilikdə əsas tədqiqat hədəfləri semantika üzərində qurulmuşdu və bu sahəyə aid çox dəyərli tədqiqat əsərləri meydana çıxmışdı. Həmin tədqiqatların səciyyəvi cəhəti ondan ibarət idi ki, sözlərin həqiqi və məcazi mənaları informasiyanın verilməsi ilə bağlı optimal üsulların axtarılması kontekstindən kənar idi. Buna da səbəb dilçilik tədqiqatlarında insan amilindən istifadə olunmaması idi. Ona görə də informasiya nəzəriyyəsinin meydana gəlməsi bir sıra problemləri ortaya qoydu və təbii ki, nitqin törəməsi və qavranılması, eləcə də formalaşması məsələsi elmi gündəmə gəldi ki, dilçilik, sosiologiya, psixologiya, fəlsəfə, məntiq və digər elm sahələrində bu problemə maraq yarandı və qısa bir vaxtda geniş tədqiqat obyektinə çevrildi. Beləliklə, formal semantika öz yerini koqnitiv semantikaya verir. Koqnitiv semantikanın tədqiqi coğrafiyasının genişlənməsi diskurs nəzəriyyəsinin inkişafına güclü təsir etdi [5, s.335]. XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəllərində nitq fəaliyyətinin geniş aspektdə tədqiqata cəlb olunması diskurs təliminin inkişafına şərait yaratdı. Bu problemin öyrənilməsində təkcə dilçilər deyil, müxtəlif elm sahələrinə məxsus tədqiqatçıların da məşğul olması, xüsusilə koqnitiv psixologiyanın, psixolinqvistlərin, antropoloqların, eləcə də filosofların birgə səyi ilə diskurs adlanan fənlərarası elmin formalaşması ilə nəticələndi. “Diskurs” haqqında qeyd olunan tədqiqatların ciddiyyəti, onların qarşıya qoyduğu tələblər və bu haqda tədqiqat məktəblərinin meydana gəlməsini nəzərdə tutaraq bir çox mütəxəssislər müasir dövrdə fənlərarası diskursologiya fənninin yaranması fikrini irəli sürürlər. Buna baxmayaraq, indi də “diskurs” nədir sualına müxtəlif cavablar verirlər. Buna da səbəb həmin fenomenə yanaşma metodlarının fərqli nöqtəyi-nəzəri bildirməsi ilə əlaqəlidir.

Dilçilikdə diskurs təlimini bir çox tədqiqatçılar XX əsrin ikinci yarısından başlayırlar. Lakin prof. A.Məmmədov və dos. M.Məmmədov “Diskurs tədqiqi” [6] əsərində məsələyə daha dəqiq yanaşaraq onu F.Sörsürdən başlayır: “Diskursla bağlı fikir və araşdırmalar tarixini şərti olaraq iki dövrə bölmək olar. 1-ci dövr F.de Sörsürün 20-ci əsrin əvvəlində ilk dəfə nəşr olunmuş “*Ümumi dilçilik kursu*” əsərində dil və nitq dixotomiyasını təqdim etməsindən başlayaraq M.Fukonun 1969-cu ildə nəşr olunmuş “*Bilimin Arxeologiyası*” adlı kitabındakı, diskurs və bilik arasında əlaqələr haqqında fikirlərinə qədər olan müddəti əhatə edir İkinci dövr isə M.Fukonun

həmin fikirləri ilə başlamış və hələ də davam edir” [6, s.68]. Zənnimizcə, “diskurs” probleminin dilçilik elminin bir sahəsi kimi inkişaf mərhələlərinin bu bölgüsü baxmayaraq ki, bu aspektdə çoxlu bölgülü təsnifatlar mövcuddur, daha elmi və orijinaldır. Çünki müasir dilçiliyin banisi F.Sössür dillə nitqi fərqləndirərkən, yeri gələndə, “nitq” termininin əvəzinə “diskurs” işlətməsi həmin terminin dilçilikdə möhkəmlənməsi və fəaliyyət dairəsinin genişlənməsinin ilkin şərtlərini müəyyənləşdirdi. Fransız strukturalizm məktəbinin nümayəndəsi olan E.Benvenist isə “diskurs” deyəndə danışanın mövqeyindən olan nitqi nəzərdə tutur. Buraya nitq zamanı dil vahidlərindən istifadə, onların aktuallaşan mənaları, mətnin qurulması kimi mühüm faktorlar daxil edilir [1, s.56-59]. Diskursun təyinində dil vahidlərinin seçim prinsipi, natiqin nitqinə aid sözlərin və ya onların semantik çalarlarının aktuallaşması, mətnin qurulmasında söyləmin ideoloji və sosial məzmununun qorunması kimi vacib məqamların diqqətə çatdırılması diskursun kriteriyalarının müəyyənləşməsində mühüm addım hesab olunur. Ümumən götürdükdə, diskurs termini dilçilikdə nitq, dialoq, üslub və s. məzmunlarda işlənmişdir.

“Diskurs”un müəyyənləşməsinə gəldikdə Fransız diskurs məktəbinin görkəmli nümayəndəsi P.Seryo onun səkkiz mənasını qeyd edir:

1. F.Sössürün qəbul etdiyi kimi, diskurs nitqə sinonim kimi;
2. Diskurs frazafövqü vahid kimi, onun predmeti mətnin qrammatikasıdır;
3. Praqmatik nöqteyi-nəzərdən diskurs nitqi qəbuledənə təsir və situasiya nəzərdə tutulur;
4. Diskurs xüsusi söyləm kimi nəqli nəzərdə tutur;
5. E.Benvenist qəbul etdiyi kimi: diskurs danışan tərəfindən olunan nitqdir;
6. Bəzən diskurs və nitq ziddiyyət təşkil edir;
7. Diskurs xüsusi növ nitqdir;
8. Diskursla söyləm fərqləndirilərək onun predmeti müəyyənləşdirilir [9, s.560]. R.N.Nikolayeviç dilçilikdə olan belə bir fikrə əsaslanaraq qeyd edir ki, diskurs nəzəriyyəsi başlanğıcını E.Benvenistin konsepsiyasından götürür [8].

Strukturalistlərin dil konsepsiyasının əsasında bu fikir dayanır ki, dünya haqqındakı biliyimizin universal modeli dildir. Dilin strukturunun öyrənilməsi insan məişətinin və dünyanı öyrənməyin açarıdır. Onların fikrincə, dilin strukturuna yeni metodoloji paradigma ilə yanaşma təkəcə reallığın verilməsi aləti deyil, həm də onun transformasiya alətidir [7]. Diskursa struktur-linqvistik yanaşmanın banilərindən olan E.Benvenist və Peşonun diskurs barədəki fikirləri xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. E.Benvenist diskursu cümlə-

dən böyük kompleks linqvistik struktur kimi səciyyələndirir, o, diskurs termini adı altında təkcə işarələr sisteminə malik dil strukturunu deyil, həm də prosesual kommunikativ xüsusiyyətləri nəzərdə tutur. O, sonra qeyd edir ki, cümlələrlə birlikdə işarələr sistemi kimi bir sahəsindən çıxıb digər dünyaya daxil oluruq. Bu dil aləmi ünsiyyət vasitəsi kimi diskurs aləmidir.

Peşo belə bir konsepsiya irəli sürür ki, diskursiv təhlildə dil və ideologiya qovuşur, sözlərin mənası ideologiyaya və mövqeyə görə dəyişir. Onun fikrincə, diskursiv proses ideoloji münasibətləri ifadə edir. Peşonun diskurs konsepsiyası Fransız diskurs məktəbinin inkişafına güclü təsir etmişdir. Bu mənada həmin dilçilik məktəbinin nümayəndələrindən P.Seryonun yaradıcılığında özünü göstərir.

Fransız dilçilik məktəbinin görkəmli nümayəndəsi M.Fuko diskursun kartoloji təhlili konsepsiyasını irəli sürmüşdür. Həmin konsepsiyaya görə, diskurs hakim və məcburedici gücə malikdir. Ona görə də diskursun təhlilində mühüm “hakimiyyət” vasitələri durur; o, arzu, özünüqoruma və nəzarətdə saxlama obyektidir. Fuko “hakimiyyət” deyəndə hansısa strukturu nəzərdə tutmur, müxtəlif münasibətlərin gücünü, münasibətlərin gücünün inteqrasiyasını nəzərdə tutur [10, s.74].

Diskursiv təhlildə Alman “diskurs” məktəbinin görkəmli nümayəndəsi, filosof Y.Xabermasın özünəməxsus yeri vardır; o, diskursu sosial fəaliyyət kimi qəbul edir. Diskursun drammatikliyi, normativliyi, kommunikativliyi və sosial legitimliyi onun tədqiqatlarında xüsusi yer tutur. O, qeyd olunan aspektlərdə müstəqil və konsensus kommunikasiyasını xüsusilə fərqləndirirdi. Y.Xabermas diskursun etik aspektini öyrənmiş və buna görə də onu etik diskurs konsepsiyasının banisi hesab edirlər. Həm də o, dioloji intensiyanın banisi hesab olunur. Beləliklə, Xabermasın timsalında diskurs siyasi ideologiyanın və praktikanın “deliberallaşmış siyasət”i anlamına qədər inkişaf etdirilir.

Müasir dilçilikdə diskurs nəzəriyyəsinin formalaşmasında holland dilçisi T.van Deykin müstəsna rolu vardır. O, konkret olaraq diskurs deyəndə özündə mürəkkəb kommunikativ hadisəni əks etdirən mətndən əlavə, ekstralinqvistik amilləri də nəzərdə tutur. O, “Ekstralinqvistik amillər” deyəndə natiqin dünya haqqındakı biliyi, fikirləri, dinləyənin təsir faktoru və bu kimi digər amilləri də buraya aid edir. Bu istiqamətdə T.van Deykin tədqiqatları dilçilər tərəfindən maraqla qarşılandı. O, yazırdı ki, nitqi dərk edərkən fərdi və sosial faktorlar bir-biri ilə çulğışmış şəkildə qəbul olunmalıdır və bu aspektdə kontekst mühüm rola malikdir [3, s.116]. Öz nəzəriyyəsində alim “diskursa hakim” terminindən də istifadə edir ki, o da diskursa “idarə

etmək” anlamını verir. Onun fikrincə, kompleks koqnitiv sistem kimi hakimiyyət ideologiyadır [3, s.54].

“Diskurs” təlimində V.A.Koxun da fikirləri diqqəti cəlb edir. O yazır ki, istənilən mətn hansısa bir motivə malikdir ki, bunu diskursiv mətn adlandırılmalıyıq [4, s.149-171]. Bu fikri bir çox mütəxəssislər də qəbul edirlər.

Motiv deyəndə isə dinamik nəqletmə və mətnin sabit mövzusu, ideyası nəzərdə tutulur. Göründüyü kimi, bu mövqe diskursa məntiqi-semantik yanaşmadır.

İstər postmodernistlər, istərsə də diskursun təhlil metodlarının tənqidçiləri bu problemin öyrənilməsi sahəsində mühüm tədqiqatlar aparmışlar. Onlar əsas fikri diskursun ideoloji və siyasi tərəfinə yönəldirdilər. Fransız postmodernistləri dilçilikdə diskurs deyəndə mentallığı, ideologiyayı müəyyən qaydalar əsasında həyata keçirən kommunikativ aktı nəzərdə tuturlar.

Ümumiyyətlə, diskursa aid çoxlu sayda tədqiqatların aparılması diskurs təliminin təkmilləşməsində və onun kriteriyalarının dəqiqləşməsində mühüm rol oynamışdır. Diskurs probleminin öyrənilməsində hələ də mübahisəli məsələlər vardır.

Rus diskurs məktəbinin görkəmli nümayəndələrindən V.V.Krasnıx diskursu T.van Deykin konsepsiyası əsasında dar və geniş mənada qəbul edir; “dar mənə” deyəndə adi məişət nitqini (xüsusi olaraq ideya ilə yüklənməmiş) və geniş mənada isə dil obyektinin kommunikasiya sistemi kimi mümkün nitq yaradıcılığını nəzərdə tutur.

Müasir dövrdə diskursa yanaşma üsulları mövcuddur. Onları O.F.Rusakova aşağıdakı kimi ümumiləşdirir:

1. Linqvistik yanaşma;
2. Semiotik yanaşma;
3. Sosial-kommunikativ yanaşma;
4. Kratoloji yanaşma;
5. Postmodernist yanaşma;
6. Tənqidi diskurs təhlili yanaşma [7].

Azərbaycan dilçiliyində də “diskurs” F.Veysəlli, A.Məmmədov, M.Məmmədov, Ə.Abdullayev, F.Cahangirov və başqalarının tədqiqatlarında mühüm yer tutur. Onlar dünyanın qabaqcıl diskursoloqlarının fikirləri ilə tanış olmuş və çox dəyərli fikirlər irəli sürmüşlər.

Məsələn, prof. F.Veysəlli diskurs və diskursun janrlarını geniş şəkildə tədqiq etmişdir [2]. Prof. A.Məmmədov “Dilçiliyin müasir problemləri” məqaləsində qeyd edir ki, diskurs mətnlə qarşı-qarşıya qoyularaq fəaliyyətdə olan nitq parçasıdır. O, müəyyən mənanı kontekstdə əldə edir. Bu kontekst

dildə məlumatı ötürən tərəfindən müəyyən məqsədlərlə, konkret şəraitdə və mənada istifadə edilir. Diskurs əlaqəli danışmaq parçasıdır [6, s.58].

Ə.Abdullayev «mətn» və «diskurs»un rabitəli nitqin tədqiqində geniş istifadə olduğunu vurğulayaraq, onlara yanaşmada iki əsas meyili fərqləndirir [1, s.180]. Mətn və diskurs arasında əlaqələrin olması və onlara fərqli yanaşmalar diskurs təlimində ciddi məsələdir.

F.Cahangirov diskursu belə səciyyələndirir: Müraciət etdiyimiz yanaşmalardan çıxış edərək deyə bilərik ki, diskurs və mətn arasında bərabərlik işarəsi qoyula bilməz, çünki diskursu nəzərdən keçirdikdə yalnız deyilən deyil, həm də deyilməyən və ya deyilə bilməyən, lakin məna tutumunda özünə yer alan diqqət mərkəzinə gətirilməlidir. Əgər diskurs artıq formalaşmış mətn və kontekstin vəhdəti kimi götürülsə, onun diskurs olması yalnız digər şəxs (şəxslər) tərəfindən qavranılma prosesində üzə çıxır. Aktuallaşdırılmamış diskurs yalnız potensial diskursdur. Diskurs ən azı iki tərəfin iştirakını nəzərdə tutur: söyləyən və qəbul edən, ünvanlayan və ünvanlanan. Bu isə o deməkdir ki, diskurs konkret bir şəxslə bağlı olmur. Deyilənlərdən bu nəticəyə gəlmək olar. Diskurs müəyyən vasitələrlə aktuallaşmış, realizə olunmuş koqnitivlikdir. Bu aktuallaşmada dil vasitələri ilə yanaşı ən geniş mənada konteksti yaradan qeyri-dil vasitələri də yaxından iştirak edir” [11].

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – 3-е изд. – М., УРСС, 2009. (с.56-59). – 448 с.
2. Veysəlli Fəxrəddin, Diskurs təhlilinə giriş. Bakı, Təhsil, 2010, 155 s.
3. Т. ван Дейк. Язык. Познание. Коммуникация. М., ЛЕНАНД, 2014.116с.
4. Кох В.А. Предварительный набросок дискурсивного анализа семантического типа//Новое в зарубежной лингвистике, вып.VIII. Лингвистика текста. М., Прогресс, 1978.с. 149-171.
5. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика. Введение. М., Языки славянской культуры - М., 2003, 355 с.
6. Мəmmədov А. və Мəmmədov М. “Diskurs tədqiqi” - Bakı. Elm və təhsil, 2016,112 s.
7. Русакова О.Ф. Основные теоретико-методологические подходы к интерпретации дискурса: Elektr.resurs: cyberleninka.ru <article> osnovnyeteoretiko-metodol.
8. Равочкин Н.Н. Изучение дискурса в современной лингвистике: Elekt.resurs: gmanagement.ru <arxiv> 677-ravochkin-142018
9. Серио П. Анализ дискурса во французской школе (дискурс и интердискурс)//Семиотика: Антология/Сост. Ю.С.Степанов, Изд. 2-е, испр. и

- доп. М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. 560с.
- 10.Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет /Пер. с фр./ М., Касталь, 1996. 448 с.
- 11.Fikrət Cahangirov. koqnitivlik və diskurs probleminə müasir baxış: Elekt.resurs: <adu.edu.az> elmi-eserler.

Gulnar Allahverdiyeva

Summary

Formation of discourse theory in linguistics

The article is devoted to the problem of formation of discourse theory in theoretical linguistics. The history of the emergence of discourse theory, its terminological development and approaches to discourse in modern linguistics are analyzed in detail. In the article, linguistic and extralinguistic factors as the criterion for defining discourse as a linguistic term are analyzed from the scientific point of view of the mentioned linguists.

Гюлнар Аллахвердиева

Резюме

К вопросу о формировании дискурсной теории в лингвистике

Статья посвящена проблеме становления теории дискурса в теоретической лингвистике. Предметом рассмотрения являются различные лингвистические школы (и их ведущие представители) в квалификации проблемы дискурса. В статье анализируются научные взгляды лингвистов на лингвистические и экстралингвистические факторы как критерий определения дискурса как лингвистического термина.

Rəyç: fil.f.d.G.Müslümova

Redaksiyaya daxil olub: 21.09.2020

UOT 81.

Səfiyyə Bərmuzi
ADU
sofi_24@list.ru

AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLƏRİNDƏ ORİENTASIYA İSMİ KATEQORİYA KİMİ

Açar sözlər: *orientasiya, sözünü, istiqamətlənmə.*

Key words: *orientation, preposition, direction.*

Ключевые слова: *ориентация, предлог, направления.*

Orientalasiya elə bir kateqoriyadır ki, onun qrammemləri hadisənin obyektə münasibətdə inkişaf istiqamətini xarakterizə edir. Bu kateqoriya xarakterizə edilən prosesin obyektə münasibətdə orientasiyasını bildirir və tipik ismi kateqoriyadır. Orientalasiya kateqoriyası vasitəsilə hərəkətin münasibətdə olduğu isim (əşya) müəyyən məkanın üzərinə, içərisinə və altına doğru yönəlməklə onun inkişaf istiqamətini əhatə edir.

Azərbaycan dili orientasiya kateqoriyasının işlənməsinə görə ingilis dilindən fərqlənir. Aqqlütinativ quruluşa malik olan dilimizdə orientasiya kateqoriyası lokalizasiya kateqoriyasında olduğu kimi həm hal şəkilçiləri, həm də köməkçi adların köməyi ilə formalaşır.

Azərbaycan dilinin tipoloji xüsusiyyətlərini nəzərə alsaq, burada orientasiya qrammemlərinin adından da görüldüyü kimi yönlük halda olan isim və köməkçi adların və köməkçi nitq hissəsi olan qoşmaların köməyi ilə yaranır. Azərbaycan dilində ismin halları qoşmalar ilə işlənmə dairəsinə görə müxtəlif cür təsnif olunur. Orientalasiyanın bu növündə isə işlənmə dairəsi ən geniş ismi hal yönlük haldır. Yönlük hal statik məkan mənası ilə deyil, birbaşa istiqamətlənmə ilə bağlıdır. Məsələn:

Qadın alt dodağını qabağa uzadıb, onu bu şəhərə gətirib tullayan bəxtinə lənət oxuyurdu.

Nümunədən görüldüyü kimi *bu şəhərə* birləşməsi konkret məkana yönələn prosesi ifadə edir.

Bəzən yönlük halda olan isimlər iş və hərəkətin dayanacaq məkanını göstərir. Lakin onun qoşmalarla işlənməsi burada məna fərqi yarada bilər. Məsələn, *Evə gedirəm* və *Evə tərəf gedirəm* cümlələrindəki məna fərqi ay-

dın görünür. Birinci cümlədə hərəkətin son nöqtəsi dəqiq verilsə də, ikinci nümunədə tərəf qoşması hərəkətin bitmə nöqtəsinin ev olduğunu vurğulamır, yəni *evə tərəf getmək* heç də məhz *evə getmək* mənasını ifadə etmir [2, s.192]. Əşyanın səthə doğru istiqamətlənməsi *üzərinə*, *üstünə* köməkçi adlarından başqa, ismin yönlük halı (-a, -ə şəkilçisi vasitəsilə) ilə də işlədilə bilər. Məsələn:

Ondan istədiyim bütün əşyaları masanın üstünə (üzərinə, masaya) qoymuşdu.

Orientasiyanın digər iki istiqamətlənmə kateqoriyaları isə yalnız köməkçi adların köməyi ilə yaranır. Onlar *altına (aşağısına)* və *içinə (içərisinə)* köməkçi adlarıdır. Məsələn:

Ayaqqabılarını stolun altına yerləşdir.

İpi ağacın aşağısına bağla.

Diskləri rəfin içərisinə (içinə) qoy.

Yuxarıdakı nümunələrdən görüldüyü kimi, Azərbaycan dilində orientasiya katqoriyası istiqamətlənmə mənasını ifadə etdiyi üçün əsasən ismin müvafiq halı olan yönlük halı ilə əmələ gəlir. Hətta köməkçi adlar da isimlər kimi istiqamətlənmə mənasında yönlük halda (*altına*, *içərisinə*, *üstünə*, *üzərinə*) işlədilib.

Maraqlı məqamlardan biri də ondan ibarətdir ki, Azərbaycan dilində müəyyən isimlərin leksik mənalardan asılı olaraq köməkçi adlardan istifadə etmədən, yalnız yönlük hal vasitəsilə, müvafiq mənanı ifadə edərək orientasiya kateqoriyasını yaratmaq olar. Məsələn:

Mənə lazım olan əşyaları bu siyirməyə yerləşdirdim.

Yeməkləri süfrəyə düzməmişdən əvvəl lazımı bəzək işlərini görmək lazımdır.

Kitabları rəflərə yerləşdirmək üçün icazə almalıyıq.

Verilən nümunələrə nəzər yetirsək, görərik ki, ilk iki cümlədəki *siyirməyə* və *süfrəyə* sözlərinin leksik mənaları müvafiq köməkçi adları (*içərisinə*, *üstünə*) istifadə etmədən də orientasiya kateqoriyasını yarada bilər. Üçüncü cümlədə isə *rəflərə* isminin əvəzinə *rəflərin üzərinə* və *rəflərin içərisinə* birləşmələri ilə iki müxtəlif mənalı orientasiya kateqoriyası ortaya çıxır. Burdan belə nəticəyə gəlmək olar ki, bu cür nümunələr ismin leksik mənası baxımından formalaşır.

İngilis dilində orientasiya kateqoriyasını formalaşdıran hal kateqoriyası olmadığı üçün sözlülər birləşmə daxilində əsas istiqamət yaradan vahidlər hesab olunur. Sözlülər vasitəsilə birləşmələr arasında yaranan bu əlaqələr öz imkanlarına görə hal şəkilçiləri ilə bərabər hüquqa malikdir. Sözlü-

lər birləşmə daxilində öz vəziflərinə görə hallara yaxın olsalar da, formasına görə fərqlənirlər. İngilis dilində istiqamət mənalı sözləri məkan mənalı sözlərinin təsnifatı zamanı ortaya çıxır.

B. Levin özünün “English Verb Classes and Alternations” kitabında istiqamət mənalı feilləri qeyd edərkən onları obyektin məkanda yerləşmə və məkana doğru (şəxsə) istiqamətlənmə baxımından qruplaşdırır. Levin öz təsnifatına istiqamət bildiren feillərin yaratdığı birləşmələri (directional phrase) də daxil edir. O, bu feilləri itələmə/dartma (push/pull verbs), tullama (throwing verbs), yerləşdirmə/götürmə (putting/removing verbs) və s. mənalı istiqamət feillərinə ayırır. Məsələn:

Leona pushed the cart to the market. “Leona arabanı marketə itələdi”
Steve tossed the ball to the gate. “Stiv topu qapıya atdı.” [4, s.74]

Nümunələrdəki *the cart to the market, the ball to the gate* birləşmələri push və toss feillərinin cart və ball isimlərinə olan münasibəti nəticəsində formalaşmışdır. Hər iki nümunədə x-in içərisinə qrammem inventarı verilmişdir.

İngilis dilində müəyyən feillər vardır ki, onlar həm statik yerləşmə, həm də istiqamətlənmə mənasını ifadə edir. Bu zaman müxtəlif sözlərdən istifadə olunur. Bəzən bu feillərin hansı məna çaları yaratdığı mübahisəli qalır. Məsələn, “*put-qoymaq*” və eyni məna ifadə edən başqa feillər *in* və *on* sözləri ilə işləndikdə lokalizasiya, *into* və *onto* sözləri ilə işləndikdə isə istiqamət mənalı ifadə edir. Məsələn:

I put the pen on the table. “Mən qələmi stolun üstünə qoydum.”
He put the pen in the box. “O, qələmi qutuya qoydu”
Jessica loaded boxes onto/into/under the wagon. “Cesika qutuları vaqonun üstünə/içərisinə/altına yüklədi.”

Ən maraqlı məqamlardan biri ondan ibarətdir ki, ingilis dilində bəzi feillər vardır ki, onlar istiqamətlənmə mənası ifadə etmədən orientasiya (II) kateqoriyalı birləşmələrlə işləyə bilirlər. Onları Azərbaycan dilinə tərcümə edərkən istiqamət mənalı feillərdən istifadə edə bilərik, lakin bu cür feillər olmadan da istiqamətlənmə mənası aydın şəkildə görünür. Məsələn:

We started into the hall. “Biz zalın içərisinə irəliləməyə başladıq.”
I will allow you into my house. “Mən səni evimə qoyacam.”
They continued into the forest. “Onlar meşəyə doğru davam etdilər.”
He hesitated toward the door of the apartment. “O, mənzilin qapısına doğru tərəddüdlə irəlilədi.” [5, <http://elies.rediris.es/elies11/cap61.htm>]

İngilis dilində istiqamət mənalı sözlər sırasında *to* sözüənsü ən geniş yayılındır. Bu sözlü hərəkətin yönəldiyi istiqamətin son nöqtəsini göstərir.

I sent the package to their apartment. "Mən bağlamanı onların mənzilinə göndərdim."

Nümunədən görüldüyü kimi proses bildirən "*to send-göndərmək*" feili əşyanın müəyyən məkana doğru orientasiyasının əsasını təşkil edir.

Əşyanın istiqamətlənmə prosesini ifadə edən feillərin iştirakı olmadan da əşyanın orientasiyasını ifadə etmək mümkündür. Məsələn:

Is this the way to the airport? "Bu, hava limanına aparən yoldur?"

Bu cümləni həmçinin prosesi ifadə edən feilləri işlətməklə də qeyd etmək istərdik. Məsələn:

Does this way go (take) to the airport?

Is this the way going (taking) to the airport?

In/into sözləri də əşyanın müəyyən məkana istiqamətlənmə mənasını ifadə edir. Bu sözləri *to* sözlündən fərqləndirən məqam ondan ibarətdir ki, *in/into* sözləri vasitəsilə əşyanın istiqamətləndiyi məkanın konkret sərhədlərinin mövcudluğu şərtidir. Məsələn, *I threw the stone to the wall* "*Mən divara daş atdım*" cümləsində əşyanın (daş) istiqamətləndiyi məkanın içərisi, daxili deyil, yalnız istiqamət (divara) nəzərdə tutulduğundan *to* sözlündən istifadə edilib. Və yaxud *I threw the ball into the box* "*Mən daşı qutuya atdım*" cümləsində isə əşyanın (top) istiqamətləndiyi məkanın (qutu) sərhədləri olduğundan *into* sözlündən istifadə olunub.

İngilis dilində digər bir sözlü olan *on* əşyanın hər hansı bir məkanın səthinə doğru istiqamətlənməsini göstərir. Məsələn:

Put the book on the table. "Kitabı masanın üstünə (masaya) qoy."

İngilis dilində *onto* sözlü əşyanın hər hansı bir məkanın səthinə doğru istiqamətlənməsini ifadə edir. Onun *on* sözlündən fərqi odur ki, *on* poli-semantik olduğu üçün həm lokalizasiya, həm də orientasiya mənası daşıyır. *Onto* isə monosemantik mənalıdır və yalnız əşyanın məkana doğru yönəlməsini ifadə edir. Məsələn:

Mix the paint and spray it onto the floor. "Boyanı qarışdır və onu döşəməyə (döşəmənin üzərinə) çək."

İngilis dilində orientasiya kateqoriyasını ifadə edən digər önlüklər sırasına *under (altına)* və *over (üzərinə)* də daxildir. Bu önlüklərlə sinonimlik təşkil edən digər sözlər *below (aşağısında)* və *above (üzərində)* sözləridir. Lakin orientasiya kateqoriyasının işlədilməsində onlar arasında ifadə fərqi yaranır. *Under-below* və *over-above* yaxın mənalı sözlər ol-

maqlarına baxmayaraq, orientasiya kateqoriyası zamanı biri digərinin yerində işlənmə bilməz. Bu onunla əlaqədardır ki, orientasiya zamanı hərəkətdə olan əşya istiqamətlənən məkanla təmas vəziyyətində olmalıdır. Verilən sözlərdən *under* və *over* əşyanın məkanla qarşılıqlı təmas vəziyyətini ifadə edir. Digər sözlər isə bu əlaqəni əks etdirməyi üçün orientasiya deyil, lokalizasiya kateqoriyasını ifadə edir. Məsələn:

Put the black box under (over) the white one. "Qara qutunu ağ qutunun altına (üstünə) yerləşdir."

Bütün verilən izahatlar və nümunələrdən bu nəticəyə gəlmək olar ki, orientasiya hər iki dildə ismi kateqoriyadır, lakin onun işlədilməsi dillərin tipoloji quruluşu ilə yaxından əlaqədardır. İltisqi dil olan Azərbaycan dilində hal şəkilçiləri və köməkçi adlar, ingilis dilində isə hal şəkilçilərinə semantik cəhətdən uyğun gələn sözlər bu kateqoriyanın yaranma vasitələridir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Abdullayev Ə.Z. Köməkçi nitq hissələri. Bakı: ADU nəşriyyatı, 1958, 49 s.
2. Cabbarzadə İ. Müasir Azərbaycan dilində ismin halları, namizədlik dissertasiyası, Bakı: ADU, 1959, 230 s.
3. Lindstromberg S. English Prepositions Explained. John Benjamin Publishing Company, 2010, 288 pp.
4. Levin B. English Verb Classes and Alternations. Chicago: University of Chicago Press. 1993, 366 p.
5. <http://elies.rediris.es/elies11/cap61.htm>

Səfiyyə Bərmuzi

Summary

Orientation as a nominal category in Azerbaijani and English languages

The article is devoted to the typological study of orientation as a nominal category. This category indicates the orientation of the described process in relation to the object, and is a typical category of the noun. From all the explanations and examples given, it can be concluded that orientation is a category of nouns in both languages, but its use is closely related to the typological structure of languages. In English it is formed by the corresponding prepositions used with nouns. In Azerbaijani it is related with the category of case of nouns and postpositions.

Сафия Бармузи

Резюме

**Ориентация как номинальная категория в
Азербайджанском и английском языках**

Статья посвящена типологическому исследованию ориентации-как номинальной категории. Эта категория указывает на ориентацию описываемого процесса по отношению к объекту, и является типичной категорией существительного. Из всех приведенных объяснений и примеров можно сделать вывод, что ориентация является категорией существительных в обоих языках, но ее использование тесно связано с типологической структурой языков. В азербайджанском языке, который является агглютинативным, суффиксы падежа и вспомогательные существительные, а в английском языке слова, семантически соответствующие суффиксам падежа, являются средствами образования этой категории.

Rəyçi: f.e.d., prof. H.M.Zərbəliyev

Redaksiyaya daxil olub: 19.10.2020

UOT 81'373;001.4

Könül Tağıyeva
ADAU
tagiyeva.konul87@gmail.com

MÜASİR ŞƏHƏRİN ERQONİMİK MƏKANINDA ƏCNƏBİ ADLAR

Açar sözlər: *onomastika, erqonimiya, erqonimik məkan, erqonimik nominasiya.*

Key words: *onomastics, ergonomy, ergonomic space, ergonomic nomination.*

Ключевые слова: *ономастика, эргонимия, эргонимическое пространство, эргонимическая номинация.*

Giriş

Məlum olduğu kimi, “erqonim insanların işgüzar birliklərinin xüsusi adıdır” [1, s.133], yəni “birlik, ittifaq, təşkilat, idarə, müəssisə, şirkət, cəmiyyət, təsisat, dərnək, uşaq bağçası, düşərgə, sanatoriya, istirahət evləri, kənd təsərrüfatı obyektləri, mağaza, stansiya, idman obyektləri, klub, mədəniyyət evi, mehmanxana, əyləncə mərkəzi, restoran, kafe, ordu hissələri, zavod, fabriklər, kinoteatr, teatr, muzey, nəşriyyat” [5, s.98]. Son zamanlarda dilçilikdə erqonimlərin yaranması və işlənməsi, semantik, pragmatik, struktur xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi getdikcə aktuallaşır. Belə tədqiqatlar arasında əcnəbi mənşəli erqonimlərə, habelə əcnəbi vasitələrin, yaxud əcnəbi qrafikanın istifadəsi ilə yaranmış adlara həsr olunmuş əsərlər xüsusilə seçilir. Məsələn, P.Vermişova Belqorod müəssisələrinin kommersiya adları əsasında şəhər neyminqinin tendensiyalarını təhlil edir. Müəllif şəhərdə əcnəbi erqonimlərin çoxalması nəticəsində dil və regional unikallığın getdikcə itirilməsinin müşahidə olunduğunu bildirir [12]. Orenburqun əcnəbi erqonimlərini araşdıran L.A.Lasitsa bu adların yeni nəslin düşüncə mədəniyyətini formalaşdırdığını diqqətə çatdırır [10]. Y.S.Butakova Tomsk erqonimiyası materialında əcnəbi erqonimlərin kompleks təhlilini aparmışdır. O, əcnəbi erqonimlərin informasiya potensialının adların semantik şəffaflığından asılı olması qənaətinə gəlir [4]. Yekaterinburqun reklam məkanında əcnəbi erqonimlərin mövqeyi haqqında olan məqalədə müəlliflər bu adların meydana çıxmasının lingvistik və ekstralingvistik səbəblərini araşdırır [11]. Erqonim-

ləri linqvokulturoloji aspektdə tədqiq edən İ.V.Krıkovanın dissertasiyasında Yaponiyada ingilisdilli erqonimlərin milli mədəniyyəti ifadə etmə yolları və formalarından bəhs olunur [8]. Q.S.Dorjyeva və A.O.Tkaçovanın məqaləsində əsas məqsəd Buryatıyada müasir qida müəssisələrinin nominasiya prinsiplərinin, regional spesifikasının səciyyələndirilməsi, erqonimlərin başlıca funksiyalarının göstərilməsidir [7]. Y.V.Arkipovanın məqaləsində isə Ryazan şəhərinin polietnik məkanında dil siyasətinin həyata keçirilməsində erqonimlərin mühüm rolundan danışılır [2].

N.A.Hüseynova rus erqonimik məkanında işlənən əcnəbi adları şərti olaraq iki qrupa bölür. Birinci qrupa qrafik və morfoloji cəhətdən rus dilinin vasitələri ilə mənimsənilməmiş erqonimləri daxil edir: bunlara Qərb şirkətlərinin, xarici bankların nümayəndəlikləri, dünyada məşhur olan Amerika restoran və kafelərinin adları, Qərb jurnal və qəzetlərinin adları, məşhur Qərb mağazalarının adları (bunların əsasında, adətən, eyniadlı ticarət markaları və ya brendləri durur) aiddir. İkinci qrupa Rusiya mühitində yaradılan, əsasında xarici apelyativ leksika duran adları daxil edir. Müəllifin fikrincə, belə adların məqsədi əksər hallarda nominatorların şirkətin statusunu yüksəltmək, xarici adla istehlakçıların diqqətini cəlb etmək cəhdidir [9].

M.V.Aulinanın məqaləsində Azərbaycanda müasir dil situasiyası, dillərin qarşılıqlı təsirinin erqonimiyada öz əksini tapması barədə məlumat verilir [3].

Erqonimlərin öyrənilməsinin aktuallığı bununla şərtlənir ki, erqonimlər cəmiyyət həyatının inkişafı ilə əlaqədar daim dəyişikliklərə uğrayır. Erqonimlərin bir növü olan ticarət obyektlərinin adları reklam kommunikasiyasının bir hissəsi kimi, cəmiyyətdəki iqtisadi münasibətləri əks etdirir. Sosial-iqtisadi sahələrdə baş verən yeniliklər adların forması və məzmununa da öz təsirini göstərir.

Dünyada baş verən qloballaşma və inteqrasiya prosesləri getdikcə həyatın bütün sahələrini əhatə edir. Bu proseslər ölkələr arasındakı siyasi, iqtisadi, mədəni əlaqələrin möhkəmlənməsinə kömək edir. Digər tərəfdən, ingilis dilinin dünyada aparıcı dil olması xalqlararası ünsiyyətin genişlənməsinə də şərait yaradır. Müxtəlif xalqların ünsiyyətinin spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə almaq dil və mədəniyyətin qarşılıqlı əlaqəsinin öyrənilməsi baxımından da faydalıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi əcnəbi mənşəli obyekt adları timsalında erqonimik nominasiyadakı müasir tendensiyaaların nəzərdən keçirilməsidir. Tədqiqatın obyektı Bakı və Gəncə şəhərlərinin erqonimik məkanında işlənən Avropa dillərinə aid sözlərdən ibarət əcnəbi adlardır. Araşdırmada təsviri və müqayisəli metodlardan istifadə olunmuşdur.

Azərbaycan erqonimiyasında əcnəbi adlar

Hər bir dildə erqonimik sistem, ilk növbədə, milli dil vahidləri ilə zənginləşir. Adyaratma prosesində onlarda bəzən olduğu kimi işlənir, bəzən də müəyyən dəyişikliklərə uğrayır. Lakin son illərdə Bakı və Gəncə şəhərlərində əcnəbi adların böyük artımı müşahidə olunur. Belə ki, işgüzar obyektlərin çoxu xarici sözlərlə adlandırılır.

Erqonimlərdə ingilis sözlərindən çox vaxt adın müasirliyini nəzərə çatdırmaq üçün istifadə edilir. Nominatorlar müxtəlif üsullarla ingilis dili elementlərinin vasitəsilə erqonimik məkana yeni-yeni adlar daxil edirlər. Bu cür adların yaradılmasında məqsəd həm də sahibkarın öz obyektini geniş dairədə tanıtmadır. Bununla yanaşı, erqonimik məkanda xarici iş obyektlərinin adları geniş şəkildə işlənir və xüsusi yer tutur. Çünki istehlakçıların şüurunda xarici şirkət yüksək keyfiyyət, məhsul və xidmətlərin geniş çeşidi, etibarlılıq, sabitliklə assosiasiya olunur.

Hər ölkədə kommertiya adlarına böyük psixoloji və emosional diqqət yetirilir. Çünki kəskin rəqabət şəraitində parlaq, yaddaqalan obrazın yaradılması ticarət obyektinin inkişafı üçün çox vacibdir. Erqonimiyada nominasiya prosesləri xalqın dünyagörüşü və milli-mədəni xüsusiyyətləri ilə sıx bağlıdır.

Müasir şəhərlərin xarici vizual məkanında Avropa dillərinin üstünlüyü hiss olunur. Bunların arasında, şübhəsiz ki, ingilis dili daha irəlidir. Bu tendensiya bütün dünyada müşahidə edilir və ingilis dilinin dünyada ünsiyyət vasitəsi kimi geniş yayılmasından, eyni zamanda, ingilis dilində yazılmış adların dəbdə olmasından irəli gəlir. İngilissizmlər həm informativ, həm fərdiləşdirici, həm reklam funksiyaları daşıyır, eyni zamanda, müəyyən dünyagörüşü və milli mədəniyyəti ifadə etməyə imkan verir.

Əcnəbi mənşəli erqonim dedikdə, insanların işgüzar birliyinin propriəl adı nəzərdə tutulur ki, onun tərkibində əcnəbi komponent mövcuddur [3, c.10].

Azərbaycan erqonimiyasında əcnəbi mənşəli erqonimlərin müxtəlif növlərinə rast gəlmək mümkündür. Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Azərbaycan dilinin lüğət tərkibində olan alınmaların köməyi ilə düzəlməmiş erqonimlər: Lekal, Rebus, Qlobus (dəftərxana malları mağazaları), Kenquru (uşaq geyimləri mağazası), Partizan (restoran), Karat (hostel), Melodiya (musiqi alətləri mağazası), Metro Park (ticarət mərkəzi), Start (idman mərkəzi), Aristokrat Tibb Mərkəzi, Çempion çay evi və s.
2. Yad dildə olan erqonimlər. Belə adlar transliterasiya olunmadan işlənir. Tərkibinə görə birkomponentli və ya çoxkomponentli olur: Diamond, Elephant, Olympos, Boomerang, Offside, Kingston, Yellow Egg, Paris bistro, ninehotel, Museum Park Hotel, City Life, Two Sea-

sons Boutique, Four Seasons Hotel, Three Barrels, Beer Hall, Edem Pub, Beer Office, Black Star, Powerful Electronics, Silver Telecom, Royal Music, Kids Couture, Happy Hands və s.

3. Ekzotizmlərdən düzələn adlar erqonimik məkanda özünəməxsus mövqeyə malikdir. Bunlar qeyri-adi adlar kimi diqqəti cəlb edir, milli kolorit yaradır. Onların da əsas vəzifəsi istehlakçı cəlb etməkdir. Başqa xalqların mətbəxini əks etdirən adlar belə erqonimlər arasında xüsusi yer tutur: Məsələn: Şaurma, Pizza Inn, Dominos Pizza, Pizza Hut, Xaçapuri Garden, Mozzarella və s. Ekzotizmlərin digər qrupları da advermədə iştirak edir: Lady Sharm, Lady Fox, Centleman (mağazalar), Baron Pub (restoran) və s.

4. Erqonimiyada xeyli miqdarda hibrid adlar vardır. Onları belə qruplaşdırmaq olar:

1) Azərbaycan dilinin sözləri I tərəfdə işlənir: Buxar Vape Shop, Pıçıltı Cosmetics, Naxış Studio, Ağa Electronics, Avand Studio (kişi salonu). Bu nümunələrdə əcnəbi leksika orijinalda olduğu kimi verilir. Elə erqonimlər də var ki, onlarda əcnəbi leksika transkripsiyaya ilə verilir: Qala Cosmetics.

2) Azərbaycan dili sözləri II tərəfdə işlənir: Still Geyim, Gold Əminə, Megahand Gəncə, Grand Qafqaz.

Davamlı olaraq hibrid erqonimlərin tərkibində “store”, “lounge”, “shop”, “mall”, “palace”, “house”, “plaza” kimi sözlər işlənir və obyektlərin ixtisaslaşmasını göstərir. Bu konstruksiyaya malik adları yenə də iki qrupa bölmək olar: 1) I tərəf Azərbaycan dilində işlənən həm milli, həm də alınma sözlərdən ibarət ola bilər: Habibi Lounge, Buta Palace, Delfin Market, Hamilə Store, Xingal House, Gənclik Mall, Nur Art House, Photo House, Organic Shop, Nur Lounge, Baku Medical Plaza; 2) I tərəf xarici dilin leksikasından ibarət ola bilər: Bestshop, Purple Store, Baby shop, Diet House, Theatre Lounge, Creative Shop, Mini Miki House.

5. Erqonimlərin tərkibində müəyyən sözlər işlənir ki, bunlar aid olduğu mədəniyyəti əks etdirir. Belə sözlərdən biri pabdır. “Pab (ing. *Pub*) –Alkoqollu içkilərin satıldığı və içildiyi restoran tipli məkan. Pablar ingilis sosial-kulturoloji mədəniyyətinin mühüm tərkib hissələlərindən biridir. Pab sözü İngilis dilində Public House (*azərb.* *İctimai Ev* (sözlərinin qısaldılmasından əmələ gəlmişdir. Bu tipli içkixanalar əsasən Böyük Britaniyanın hakim olduğu örazilərdə (Avstraliya, Kanada, Yeni Zelandiya) yayılmışdır. Mütəxəssislər tərəfindən Pablar Tavernaların müasir forması kimi izah edilir” [6]. Məsələn: Hops Pub Baku, The London

Pub, Finnegan's (İrlandiya Pabı), Beer Point Pub, Beer Loft, Miraj Pub, Medalyon, My Dream, Paulaner Brauhaus Baku, Richman Pub and Restaurant, Trafford Pub Restaurant, Yaban Pub, Abba Pub, Le Chateau Music Bar, CraZzy Bear, Amber Restoran.

6. İngilisdilli ölkələrin milli-mədəni spesifikasını əks etdirən adlar sırasında William Shakespeare, Sherlock's, Ayvengo (restoran), Chaplin coffee (kafe), Camelot Club (bar) kimi obyekt adları diqqəti cəlb edir. Belə erqonimlər bir neçə funksiya yerinə yetirir: nominativ, informativ, fərqləndirici, eyniləşdirici, reklam. Bütün bu funksiyalar birlikdə müəyyən obraz yaradır, insanları cəlb edir. "Dünyaca məşhur adlar və ya beynəlmiləl sözlər bu baxımdan daha əlverişli və informativdir, çünki onlar çox assosiativdir, onların fərqləndirici və informativ imkanları daha genişdir" [7, c.7]. Bundan əlavə, həmin adlar transonimləşmə hadisəsi nəticəsində yaranmış erqonimlərdir.

Erqonimiyada qrafik əcnəbi vasitələrə də yer verilir, artikldən istifadə olunur: The Academy, Le Chateau Music Bar, L'Atelier bar.

İngilis dilində "üçün" sözünü bildirən "for" əvəzinə erqonimlərdə 4 rəqəmindən (four) istifadə olunur: Gallery 4 kids

-ov komponentli soyadların başqa dildə ənənəvi olaraq -off kimi verilməsi üsulundan da istifadə edilir. Əlbəttə ki, erqonimin əsas hissəsi milli dil sözlərindən ibarət olur: Safaroff Agency (şirkət).

7. Bir qrup erqonimlər var ki, dünyaca məşhur şirkətlərə aiddir və məhz həmin adlarla hamıya tanışdır: Samsung, Bosh, Sony, Zara, Apple, Gucci, Emporio Armani, Lacoste, Dior və s.
8. Coğrafi adlardan istifadə müştərilərin intellektual assosiasiyalarına əsaslanır: Avropa (apteki), Münhen, Porto Prense, Texas Pub Hall, Caribbean Pub & Restaurant (pablar), Hollywood (kişi geyimləri mağazası), Ştutqart (avtomobil hissələri mağazası)
9. Müxtəlif elementlərin birləşməsindən ibarət adlar: Pub 900, Pub 018, 28 Mall, 28 hotel, Pub 1984, th13teen, Garaj 73
10. Abreviatur formasında olan erqonimlər. Belə adlar iki cür olur: 1) yalnız abreviaturdan ibarət erqonimlər – H&M, BMW, TCL, KFC; 2) abreviatur + söz konstruksiyasında olan erqonimlər – SS Lounge Bar, Vm Hostel, HB Music Store, VIP electronics
11. Obyektlərin yerləşdiyi əraziyə uyğun olan adları: Doctor's Cafe (ATU Tədris Cərrahiyyə Klinikasının ərazisi), Station (bu restoran "Sahil" metrostansiyasının yaxınlığındadır), Theatre Lounge (Gənc Tamaşaçılar Teatrının binasında) və s.

12. Söz oyunu nəticəsində yaranan erqonimlər. Qeyd edək ki, xarici dillərdən istifadə söz oyunu üçün də şərait yaradır:

Meatadore – restoran adı. Matador sözünü xatırladır, lakin ingiliscə “meat” – “ət” sözü adın əsasını təşkil edir.

Beerloga – pab və restorandır. Rus dilindəki “берлога” – “yuva” sözünü xatırladır. İngilis dilindəki “beer” – “pivə” adın əsasını təşkil edir.

Beerbasha – restoran adıdır. Azərbaycan dilindəki “birbaşa” sözünə uyğunlaşdırılmışdır. Adın ilk komponenti ingilis dilindəki “beer” – “pivə” sözüdür. Konsept – “pivə birbaşa hazırlanıb sizə gətirilir”.

Beertəhər – restoran adıdır. Azərbaycan dilindəki “birtəhər” sözünə uyğunlaşdırılmışdır. Adın ilk komponenti ingilis dilindəki “beer” – “pivə” sözüdür.

Beerlin Pub – bu erqonim Berlin toponiminə uyğunlaşdırılmışdır.

Coffeevar – bu erqonimi iki cür izah etmək olar: 1) “kofe var, mövcuddur” kimi; 2) kofevar (bu söz ruscadır) – “kofe hazırlayan şəxs” kimi.

Təəssüf ki, bəzi adların ingilis dilində yazılışında yanlışlığa yol verilir. Məsələn, Soul Kitchen, Farmers Kitchen. Düşünürük ki, bu adlarda “kitchen” (yemək hazırlanan, bişirilən otaq) əvəzinə, “cuisine” (yemək toplusu, xüsusən də milli yeməklər) işlənməsi daha məqsədəuyğun olardı. İngilis dilindən fərqli olaraq, Azərbaycan dilində “mətbəx” sözü bir cür yazılır, iki mənə bildirir.

Şəhərin erqonimik məkanında xarici dillərdən geniş istifadənin müxtəlif səbəbləri var. Bu, bir tərəfdən, dünyadakı qloballaşma tendensiyaları ilə bağlıdır. Digər tərəfdən, advermədə xarici leksikadan istifadəyə olan dəblə əlaqədardır. Əcnəbi erqonimlər həm də xarici turistlərə ünvanlanır.

Nəticə

Araşdırma göstərdi ki, erqonimlər müasir şəhərin dil mənzərəsini əks etdirir. Onların rəngarəngliyi, ayrı-ayrı funksiyaları yerinə yetirməsi cəmiyyətdə baş verən ictimai-siyasi, eləcə də iqtisadi dəyişikliklərlə əlaqədardır. Son illərdə Bakı və Gəncə şəhərlərində əcnəbi adların böyük artımı müşahidə olunur. Belə ki, iş obyektlərinin çoxu xarici sözlərlə adlandırılır. Şəhərin erqonimik məkanında xarici dillərdən geniş istifadənin müxtəlif səbəbləri vardır. Bu, bir tərəfdən, dünyadakı qloballaşma tendensiyaları ilə bağlıdır. Digər tərəfdən, advermədə xarici leksikadan istifadəyə olan dəblə əlaqədardır. Əcnəbi erqonimlər həm də xarici turistlərə ünvanlanır. Aparılan təhlil nəticəsində aydın oldu ki, müasir şəhərlərdə əcnəbi erqonimlərin tipik xarakteristikalarını üzə çıxarmaq və öz funksiyasını daha effektiv yerinə yetirən erqonimə hansı cəhətlərin xas olmasını müəyyənləşdirmək çox aktual və maraqlıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Adilov M., Paşayev A. Azərbaycan onomastikası (izahlı terminoloji lüğət). Bakı: Nurlan, 2005.
2. Архипова Е.В. Урбанонимы Рязани и языковая политика в сфере городской номинации // Форум-диалог. Языковая политика. Общероссийская перспектива. Доклады участников. Москва 25 октября 2019 года. с.16-19 http://fادن.gov.ru/system/attachments/attaches/000/030/869/-original/Sbornik_verstka_4.pdf?1572952932
3. Аулина М.В. Языковые предпочтения номинаторов в эргонимии г.Баку (современный период) // Современные исследования социальных проблем. 2015, №6 (50) <https://cyberleninka.ru/article/n/yazykovye-predpochteniya-nominatorov-v-ergonimii-g-baku-sovremennyyu-period>
4. Бутакова Е.С. Эргонимы иноязычного происхождения в коммуникативном пространстве города: / Автореферат дисс. ... кандидата филологических наук / - Томск, 2013.
5. Nəbibli, R. Tətbiqi onomastika məsələləri. Bakı: MSV NƏŞR, 2018.
6. <https://az.wikipedia.org/wiki/Pab>
7. Доржиева, Г. С., Ткачева А. О. Функции эргонимов в туристической индустрии Республики Бурятия // Вестник СВФУ, 2020. № 3 (77), с.60-73 <https://cyberleninka.ru/article/n/funksii-ergonimov-v-turisticheskoy-industrii-respubliki-buryatiya>
8. Крыкова И. В. Англоязычные эргонимы и словесные товарные знаки Японии как опосредованное отражение национальной культуры: /Автореферат дисс. ... кандидата филологических наук/ –Владивосток,2004. https://static.freereferats.ru/_avtoreferats/01002740839.pdf
9. Гусейнова Н.А. Современная российская эргонимия в аспекте иноязычных заимствований: / Дисс. ... кандидата филологических наук/ – Москва, 2014. https://mgimo.ru/library/publications/sovremennaya_rossiyskaya_ergonimiya_v_aspekte_inoyazychnykh_zaimstvovaniy_dissertatsiya/
10. Ласица Л.А. Языковые и структурные особенности иноязычных эргонимов города Оренбурга // Вестник Оренбургского государственного университета. 2015, № 11 (186), с.95-100
11. Сидорова Г., Берчатова И.С., Конторских А.И., Харлов И.Е. Иноязычные элементы во внешней рекламе Уральского мегаполиса // Известия Уральского федерального университета, Серия 2, Гуманитарные науки. 2013, с.88-96
12. Вермишова П.И. Современные эргонимы как отражение унификации языкового пространства российских городов // Язык и культура региона как составляющие образовательного пространства. Материалы II Международной научно-практической конференции г. Белгород, 18-20 мая 2017 года, с.103-107 <https://scholar.google.ru/citations?user=v42XAB0A-AAAJ&hl=ru>

Konul Taghiyeva

Summary

Foreign Names in the Ergonomic Space of the Modern City

The article deals with ergonims of foreign origin in the ergonomic space of Azerbaijan. It is noted that the use of foreign units and elements in the creation of ergonomics is a characteristic feature of ergonomics of the modern city. The study considers the types and ways of formation of ergonims, analyzes ergonims characterizing the linguistic environment of the city. The analysis shows that the discovery of typical characteristics of foreign ergonims is very relevant and interesting.

Кенуль Тагиева

Резюме

**Иноязычные имена в эргонимическом пространстве
современного города**

В статье рассматриваются эргонимы иноязычного происхождения в эргонимическом пространстве Азербайджана. Отмечается, что использование иноязычных единиц и элементов при создании эргонимов - характерная черта эргонимии современного города. В исследовании рассматриваются типы и способы формирования эргонимов, анализируются эргонимы, характеризующие языковую среду города. Анализ показывает, что выявление типичных характеристик иноязычных эргонимов очень актуально и интересно.

Rəyçi: Akademik N.Cəfərov

Redaksiyaya daxil olub: 25.09.2020

UOT 811.111

Gülçöhrə Fərhadova
ADU
gulyaadu2@gmail.com

COVID-19 MÖVZUSUNDA YARANAN SÖZ VƏ İFADƏLƏRİN İNGİLİS DİLİNİN LEKSİK FONDUNUN ZƏNGİNLƏSMƏSİNƏ TƏSİRİ

Açar sözlər: *KOVID-19, strategiya, nitq, dil, kontekst.*

Key words: *COVID-19, strategy, speech, language, context.*

Ключевые слова: *КОВИД-19, стратегия, речь, язык, контекст.*

Dilə cəmiyyətdəki siyasi, ictimai hadisələr, elmi-texniki irəliləyiş, iqtisadi-mədəni həyatda baş verən yeniliklər ciddi təsirlə şərtlənir.

Məlumdur ki, dil tarixi hadisə olaraq, həmin dili yaratmış və o dildə danışan xalqın inkişaf tarixi ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır. Müasir dillər və onların minlərcə sözləri əhatə edən bugünkü zəngin leksikası bu xalqların ilk təşəkkülü ilə əlaqədar olaraq inkişaf etmişdir. O da məlumdur ki, dünyada istənilən dil təkbaşına inkişaf etmək iqtidarında deyil. Xarici aləm ona daim təsir etməklə, onun inkişafı prosesində öz izlərini qoyur.

Müasir dilin lüğət fonduna pandemiya dövrü təsirsiz ötüşmədi. Belə ki, dilə xeyli söz və ifadələr daxil oldu. “Oxford English Dictionary” (OED) siyahısında 2019-cu ilin dekabr ayında koronavirusla bağlı 0.03 milyon token daxil olduğu halda 2020-ci ildə rəsmi şəkildə pandemiya elan edilməsindən sonra sosial şəbəkələrdə 1.750 milyon token ‘işarə’ mövcud oldu.

Qeyd edək ki, *token* OED korpusunda toplanan ən kiçik vahidlərdir. Onlardan ən aktual olanı *COVID-19* sözüdür. Dünya Səhiyyə Təşkilatı virus haqqında geniş məlumatlar verməyə başladı və pandemiya elan etdi.

Bunlardan əlavə, *KOVID-19* mövzusunda *coronacoinages* ‘korona ifadələr’ yaranmağa başladı. Məsələn, alman dilində *coronaspeck* *KOVID-19* mövzusunda işlədilir, “evdə oturmaq” mənasında işlədilir. İspan dilində *covidiota* və *coronaburro* sözləri meydana gəldi. Burada *burro* meymunlarla bağlı oyun növüdür. *Doomscrolling* sözü isə internetdə dayanmadan yeni xəbərləri oxuyanlar nəzərdə tutulur.

Onları tematik cəhətdən qruplaşdırarkən hiss-həyəcan, qorxu və s. ifadə etməsi ilə təsnifləndirmək olar. Məsələn, *fobia* sözü hiss və həyəcan ifadə edir, söz özü məcazi mənada işlədilir. *Panic attack* söz birləşməsi də eyni tematik qrupa aid edilir.

Təhlükə bildirən söz və ifadələrdən bəhs edərkən aşağıdakıları nəzərdən keçirmək olar:

Two real financial dangers that the pandemic has flamed (Pandemiyanın alovlandırdığı iki real maliyyə təhlükəsi).

Time of peril (Təhlükə anı).

Virus hysteria (Virus təlaşı).

The virus scare of 2020 does create financial risks (2020-ci ilin virus qorxusu maliyyə riskləri yaradır).

These conditio an economic down turn (İkinci problem iqtisadi çöküşdür).

Qeyd edək ki, bu ifadələr “dünya, qlobal” ifadələri ilə eyni konteksti paylaşır.

Eyni zamanda qorxu, təhlükə bildirərək, neqativ konnotasiya nümayiş etdirirlər.

Bundan əlavə, *social distance (sosial məsafə)* söz birləşməsi də dilin lüğət fonduna daxil olaraq işlək sözlər sırasında yer almaqdadır.

Digər leksik vahidlərə nəzər salaq:

1. *Covidiot* (<someone ignoring public health advice – insan sağlığına dair tövsiyələri qəbul etməyənlər);
2. *Covidiot party* (<someone’s online parties via on Zoom or Skype – Zoom və ya Skype-da kiminsə onlayn yığıncaqları);
3. *Covexit* (<the strategy for exiting lockdown – məhdudiyətləri kənarlaşdırmaq strategiyası),
4. *Pandemic*(pandemiya),
5. *Lockdown*(qapanma),
6. *Key Workers*(əsas işçilər),
7. *WFH* (<working from home – evdən işləyənlər),
8. *Zoombombing*(<hijacking a Zoom video call – Zoomda video zəngləri qaçırmaq),
9. *Quaran teams*(<online teams created during lockdown – qapanmalar zamanı yaranan onlayn komandalar).

Bəzi dilçilərin fikirlərinə görə, *Zoom bombing* ifadəsi ola bilsin ki, gələcəkdə çox işlək olan ümumi terminə çevrilsin. Bu *hoover in gup a mess* “qarışıqlığı aradan qaldırmaq” ifadəsinin alternativini olaraq işləmə bilər.

Zoom şirkəti dominantlığını itirsə belə bu ifadənin hələ uzun illər fəal olacağı haqqında dilçilikdə proqnoz verən tədqiqatçılar vardır.

Onu da qeyd edək ki, 2002-ci ildə SARS, 2009-cu ildə SwineFlu (Donuz Qripi) ilə bağlı məlumatları, insanlara ötürmək olmurdu. İndi isə bizə bu işdə sosial şəbəkələr kömək edir.

Buradan belə aydın olur ki, bizim onlayn əlaqələrimiz yeni söz və terminlərin yayılmasında vacib rol oynayır. Belə ki, yaranan terminlər lokal olaraq işlədilmir. Onlar daha geniş kütlə arasında işlək hal alır.

Pandemiya dövründə metaforalar da yaranmaqda davam edir. Məsələn, brifinqlərdən birində belə bir fikir söylənilmişdir: *"This enemy can be deadly, but also beatable to sports, storms, monsters, natural disasters, and more* 'Bu düşmən ölümcül ola bilər, amma idman, fırtına, canavarlar, təbii fəlakətlər və daha çox şeylərdə məğlub edilə bilər, və s.'".

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, *briefing* sözü də məkan bildirən leksik vahid olaraq səciyyələnilir. Eyni zamanda pandemiya dövrünün ən işlək, hiss və həyəcan motivini özündə ehtiva edən anlayışı kimi səciyyələnilir. Lakin belə bir sual meydana çıxır. Nə üçün koronavirusla bağlı bu qədər çox termin yarandı? Çünki KOVİD -19 çox qısa vaxtda həyatımızda xoş olmayan dəyişikliklərə səbəb oldu. Çoxlu iş yerləri bağlandı, iqtisadiyyat zəiflədi. Ölkələr arasında səfərlər ləğv olundu. Bütün bunlar dilin lüğət fonduna təsirsiz ötürməyə bilməzdi. Bu vəziyyət, eyni zamanda, dillərin lüğət fondunda zənginləşməyə səbəb oldu. Daha doğrusu, dilin və onun lüğət tərkibinin inkişaf prosesi nəticəsində söz yaradıcılığına aid özünəməxsus möhkəm qayda və qanunlar bu leksik vahidləri qəbul etdi. Onları görməmək və inkar etmək qeyri-mümkündür.

Beləliklə, yeni leksik vahidlər dildə yaranmağa başladı ki, bunlar həm tibb, həm də digər sahələrdə işlək hala çevrildilər. Bəzi leksik vahidlər arasında yiyəlik halda işlədilənlər də vardır. Belə ki, *COVID-19s obliteration of demand (KOVİD -19-un tələbləri)*, *COVID-19's spread* (KOVİD-19 yayılması) kimi ifadələr sosial şəbəkələrdə yer aldı.

Bundan əlavə, nominativ səciyyə daşıyan leksik vahidlər yaranmağa başladı.

Bunlar aşağıdakılardır:

The corona virus situation (koronavirus vəziyyəti),

Virus factories(virus fabrikləri),

A COVID -19 hospital (KOVİD-19 xəstəxanası),

COVID-19 words (KOVİD-19 sözləri),

COVID -19 Data (KOVİD -19 statistikas),

*COVID -19 news (KOVİD -19 xəbərləri),
COVID -19 committee (KOVİD-19 komitəsi),
A virus outlier (Virus hegomonluğu),
COVID -19 patients (KOVİD -19 xəstələri),
COVID -19 hotspot (KOVİD -19 hotspotları–Qaynar nöqtələri),
Corona law (Korona qanunu).*

Aşağıdakı cümləyə nəzər salmaq:

But the government is confident enough to have closed its last COVID-19 hospital and to promote flying (Ancaq hökumət son COVID-19 xəstəxanasını bağlamaqda və uçuşları bərpa etməkdə kifayət qədər əminlik nümayiş etdirir). (The Economist, World News Politics, Economist Business and Finance 2020)

Bunlardan əlavə, yeni rezonans yaradan söz və ifadələr də az olmadı. Onlardan “*Stay at home order* (Evdə qal ’(Malaziya) ” və ya “*Enhanced community quarantine* (İnkişaf etmiş icma karantini (Filippin)” variantları yarandı.

Beləliklə, sadaladığımız bu ifadələr sosial şəbəkələrdə geniş şəkildə istifadə edilərək yaşamımızın reallığını əks etdirir.

Buradan aydın olur ki, leksik vahidlər hər bir dildə yeniliyə söykənir. Hər gün yeni söz yaranır. İngilis dilində isə yeni sözlər sürətlə çoxalır. Buna görə də dildə yeni yaranan leksik vahidlərin səbəblərinin təhlili vacib sayılır. Sosial şəbəkələrin yeni leksik vahidlərin yaranmasında və yayılmasındakı rolu danılmazdır. Belə sözlərin necə yaranmasını öyrənmək vacibdir. Çünki yeni yaranan leksik vahidlər müəyyən linqvistik proseslərin təsirinə məruz qalır. Onların hansı struktur-semantik növlərə aid olması, həyatın hansı sahəsində daha çox istifadə edilməsi müəyyənləşməlidir. Mövcud vəziyyətlə, yəni pandemiya ilə əlaqədar cəmiyyətdə terminlər lazım idi. Bu, bir daha sübut edir ki, ingilis dilində leksik vahidlər hər il artmaqdadır. Pandemiya dövründə də dildə yeni yaranan sözlərlə qarşılaşmalı olduq.

COVID-19 mövzusunda yeni yaranan leksik vahidlərin praqmatik məzmunu onun istifadə olunduğu şəraitin xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir.

Bundan başqa, prefiks və suffikslər də bu leksik vahidlərin yaranmasında məhsuldarlıq nümayiş etdirdilər. Belə ki, Kovid-19 mövzusunda tematik qrupda sözü gedən prefiks və suffikslər konnotativ məna çalarları yaradırlar.

Bir neçə prefiksi buna misal göstərmək olar. Bunlar aşağıdakılardır:

Un-, dis-, in- prefiksləri neqativ, əks mənalarında işlədilir. Məsələn, *unmitigated* ‘tam’, *calamity* ‘bəla’, *unexciting* ‘həyəcanverici’, *unhappy*

‘bədbəxt’, *disagree* ‘narazı’, *dislike* ‘xoşlamamaq’, *inarticulate* ‘aydın olmayan’, *inactive* ‘passiv’, *undo* ‘ləğv etmək’, *unblock* ‘blokdan çıxarmaq’ və s.

Yeni sözlərin yaranmasında ən çox işlənən sözdüzəldici suffikslər bunlardır:

-*ation*, (<feillərdən isim düzəldir) - *vaxination* ‘vaksinasiya’, *reconciliation* ‘barışıq’, *regulation* ‘tənzimləmə’

-*ant* (<feillərdən şəxs bildirən sözlər düzəldir); *inhabitant* ‘sakin’, *protestant* ‘etirazçı’

-*er* (<feillərdən şəxs bildirən sözlər düzəldir); *Key Worker* ‘əsas işçi’

-*ment* (<feillərdən isim düzəldir) - *appointment* ‘görüş’, *accomplishment* ‘nailiyyət’

-*ee* (<hərəkət bildirən sözlərdən şəxsə aid sözlər düzəldir); *employee* ‘işçi’, *detain-ee* ‘məhbus’, *payee* ‘alıcı’ və s.

Prefikslərə və suffikslərə aid bu nümunələr yeni sözlərin yaradılmasında istifadə olunan ən məhsuldar formalarıdır. Sözlərlə birlikdə onların mənasını asanlıqla başa düşmək olur. Bunlardan bəziləri pandemiya dövründə fəallıqları və məhsuldarlıqları ilə seçildilər. Misal olaraq, pandemiya dövründə “*corona*” sözü prefix kimi işlənməyə başladı. Məsələn, *coronababies* ‘koronaliuşaqlar’

Lakin Kovid-19 mövzusunda bəzi söz və ifadələrin yaranmasında fəal iştirak edən prefikslər vardır ki, *-pre*, *-post*, *after* sözönülü şəkilçiləri buna misal göstərmək olar.

Onlardan aşağıdakıları nümunə kimi təqdim etmək olar:

1. *Precoronavirus* ‘korona virusdan əvvəl’,
2. *Postcoronavirus* ‘korona virusdan sonra’,
3. *Previrus* ‘virusdan əvvəl’,
4. *Precovid* ‘virusdan sonra’,
5. *Postcovid* ‘koviddən sonra’.

Yeni sözə verilən mənanı tapmaq üçün onun etimologiyasına, sözün hansı sosial və mədəni mühitlə bağlı olduğunu araşdırmaq lazımdır [1]. Məsələn, Kovid-19 mövzusunda yaranan yeni leksik vahidlər kimi. - Cümlə tam fikir ifadə etmir.

Beləliklə, dildə çoxlu Kovid-19 mövzusunda sözlər yaranmışdır. Onlardan bəziləri obrazlılığı, az obrazlılığı və ya ifadəliliyə malik olmaması ilə şərtlənsə də, bu və ya digər formada işləklilik qazana bildi.

Onlardan bəzilərini təqdim edirik:

1. *Vaxin* ‘peyvənd’,
2. *Pandemy* ‘pandemiya’,
3. *Injection* ‘iynə’ və s.

Qeyd edək ki, mənfi çalara malik, neqativ konnotasiya yükünü özündə daşıyan leksik vahid və ya ifadələrin işlədilməsi pandemiya dövrü üçün xarakterik haldir. *Covid-19* termini özü-özlüyündə neqativ konnotasiyaya malikdir.

Bununla bağlı yaranan aşağıdakı ifadələr buna misal ola bilər:

1. *Killer or threat, killer* 'öldürən, cəllad',
2. *A nasty blast* 'bərk partlayış',
3. *A natural disaster* 'təbii yoluxma',
4. *A major threat* 'əsas təhlükə',
5. *Punishment* 'cəza'.
6. *An unmitigated calamity* 'qarşısızalmaz bəla',
7. *A health emergency* 'sağlıq',
8. *Known enemy* 'məlum düşmən',
9. *Quarantine and chill* 'karantin və acı günlər',
10. *Virtual happy hour* 'virtual xoşbəxt saatlar' və s.

Onu da qeyd etməliyik ki, bu mövzuda birləşmələr ("collocation"lar) da geniş istifadə olunmaqdadır.

Məsələn:

1. *Letting the virus out of the bag* 'virusa son qoymaq',
2. *Covid dries up a cash now* 'Covid indi hesabları qurudur',
3. *The ill wind of Covid-19* 'Kovid-19-un xəstəküləyi'
4. *The sting of Covid-19* 'Kovid-19 sancması'.

Bundan əlavə, Kovid-19 mövzusunda xeyli söz birləşmələri meydana gəlmişdir.

Onlardan bəzilərini təqdim edirik:

1. *Covid-19 deaths* 'Kovid-19 ölümləri',
2. *Virus-related* 'virusla əlaqəli',
3. *Covid strikes (<firms)* 'Kovid zərbə endirir',
5. *Virus control* 'virusa nəzarət',
6. *Virus-induced (<slump)* 'süstlük'.

Qısaltmaların da yaranması pandemiya yan keçmədi. Məsələn, *PPE* qısaltması 'həyat qurtaran' mənasında işlənməyə başladı. *Quaz* <*quarantine*, <*sunny sanister* sözlərinin qısaltması olaraq meydana çıxdı.

Onu da qeyd edək ki, elə söz birləşmələri vardır ki, isim-isim (noun-noun type) birləşməsindən əmələ gəlir və nominativ səciyyə daşıyır.

Məsələn:

1. *Outbreak* 'yayılma',
2. *Shock* 'şok',
3. *Crisis* 'böhran',

4. *Pandemic* 'pandemiya',
5. *Cases* 'vəziyyətlər'.
6. *Hit* 'vurmaq' kimi sözləri göstərə bilərik.
Qeyd edək ki, bəzi söz və ifadələr səbəb əlaqəsi ilə bağlanır.
1. *The coronavirus recession* 'koronavirusun tənəzzülü, enişi'
2. *The Covid-19 catastrophe* 'Kovid-19 fəlakəti',
3. *The Covid-19 shutdown* 'Kovid-19 qapanması',
4. *The Covid-19 lockdown* 'Kovid-19 təcridi',
5. *The Covid-19 calamity* 'Kovid-19 bəlası',
6. *The Covid-19 deaths* 'Kovid-19 ölümləri',
7. *The Covid-19 restrictions* 'Kovid-19 məhdudlaşdırıcı tədbirləri',
8. *Corona holiday* 'Korona tətili' [3].

Yuxarıda verilmiş *coronavirus shutdown* birləşməsinə özündə ehtiva edən aşağıdakı cümləni nəzərdən keçirək:

It also happens to be a good description for the governments approach to bringing the economy back from the corona virus shutdown—(The Economist, World News Politics, Economist Business and Finance 2020).

Beləliklə, bütün Kovid-19 mövzusunda yaranan yeni leksik vahidlərlə tanışlıq sosial şəbəkələrdə başladı və bu tanışlıq davam edir. Davam etdikcə isə dilin leksik fondunda zənginləşmə ilə səciyyələnir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

İngilis dilində

1. Liberman A. An Analytic Dictionary of English Etymology Minneapolis, University of Minnesota Press: 2008.
2. Manser M. N. The facts on File dictionary of foreign words and phrases. 2nd edition. New York, Facts on File, Inc., An imprint of info base Publishing, 2008.
3. Miskin Evelina. The language of COVID-19 -comparison between collocations in popular and scientific articles // ReThink, vol.9, 2020, p.1-15

Gulcohra Farhadova

Summary

The influence of the words and expressions on the theme Covid-19 to the enrichment of English lexical fund

The article deals with the problem of the effect of words and expressions on covid-19 on the enrichment of the English lexical fund here, we share insights and analysis on the lexical impact of Covid-19, and key Covid-19 terminology

translated into the world's major languages, educational resources and more. Great social change does bring great linguistic change, and we witness it now as we grapple, around the world, with rendering these Covid crisis times into language. In the analysis, much attention was paid to facts taken from social networks and scientific literature. One of the goals of the article is to detect and find out the backgrounds of enrichment of the lexical fund. The author emphasizes its significant role in Linguistics. Since their emergence, these lexical units caught the attention and new researches appeared.

Гульчохра Фархадова

Резюме

Влияние слов и выражений на тему Covid-19 на обогащение лексического фонда английского языка

Статья посвящена проблеме влияния слов и выражений на тему Covid-19 на обогащение лексического фонда английского языка. Здесь мы делимся идеями и анализом лексического воздействия Covid-19, ключевой терминологией Covid-19, переведенной на основные языки мира, образовательными ресурсами и многим другим. Великие социальные изменения действительно приносят большие лингвистические изменения, и мы наблюдаем это сейчас, когда во всем мире пытаемся воплотить эти времена кризиса Covid в язык. При анализе большое внимание было уделено фактам, взятым из социальных сетей и научной литературы. Одна из целей статьи - выявить и выяснить предпосылки обогащения лексического фонда. Автор подчеркивает его важную роль в языкознании. С момента своего появления эти лексические единицы привлекли внимание и появились новые исследования.

Rəyçi: fil.e.d., prof.Ə.Abdullayev

Redaksiyaya daxil olub: 12.10.2020

UOT 81.

Leyla Cumayeva
ADU
cumayeva.leyla@gmail.com

İNGİLİSDİLLİ MƏTNLƏRDƏ KONSEPTUAL İNTEQRASIYA MÜASİR TƏDQIQATLARDA

Açar sözlər: *konseptual inteqrasiya, kontekst, nitq, dil, söz.*

Key words: *conceptual integration, context, speech, language, word.*

Ключевые слова: *концептуальная интеграция, контекст, речь, язык, слова.*

Araşdırmalar göstərir ki, sintaktik səviyyənin son vahidi cümlə ilə məhdudlaşmır. Bu baxımdan tanınmış dilçi K.Abdullayevin fikirləri maraq doğurur. Tədqiqatçıya görə, dilçilik elmində son zamanlara qədər sintaktik səviyyənin iyerarxik münasibətlər baxımından son vahidi kimi müstəqil və ayrıca götürülmüş cümlə qəbul edilirdi [1, s.178].

Sonralar mətn dilçiliyi inkişaf etməyə başladı.

Konseptual inteqrasiyanın tədqiqində növbəti mərhələ onun daha çox mətn sferasına daxil edilməsi ilə əlaqədardır.

C.Fokonye və M.Törner “Conceptual Blending Theory” (Konseptual qarışdırma nəzəriyyəsi) nəzəriyyəsini mental sahə və konseptual biliklərin semantik sahələrlə birliyi kimi nəzərdə tuturdu. Bu alimlər eləcə də bunu uzunmüddətli xüsusi biliklə də əlaqələndirirdilər [4, s.300].

Bu münasibətlə A.Məmmədov və M.Məmmədov yazırlar: “Beləliklə, cəmiyyət üzvü olan insanlar ixtiyarlarında olan mümkün bütün dil vasitələrindən istifadə edərək istəklərini (bu istəkləri müvafiq sosial komponentə malik sosial kontekst və konkret situasiyaya bağlı kommunikativ kontekst müəyyənləşdirir) mətn və yaxud digər semiotik sistemlərin köməyi ilə digərləri ilə bölüşür və nəticədə diskurs adlandırılan çox mürəkkəb psixoloji, sosioloji, lingvistik, semiotik və mədəni mahiyyətli bir hadisə baş verir” [3, s.64].

Konseptual inteqrasiyanın mahiyyətini başa düşmək üçün kontekstdə götürülmüş kiçik mətn parçalarını təhlilə cəlb etmək məqsəduşgundur.

Bu münasibətlə aşağıdakı mikromətni nəzərdən keçirək:

[1] *Life, as he had known it, not only had had no place in it for much that he now did, but all the currents had gone counter to those to which he now abandoned himself. In short, when all things considered, he had to achieve an orientation far vaster than the one he had achieved at the time he came voluntarily in form the*

Wild and accepted Gray Beaver as his lord. At that time he was a mere puppy, soft from the making, without form, ready for the thumb of circumstance to begin its work upon him. But, now it was different [8, s.152].

Burada həyat konseptinin acılı, şirinli tərəflərinin implisit təzahürlərini görürük.

Eyni situasiyanın burada da şahidi oluruq. Belə ki, məna eksplisit olaraq, arxa planda mövqe tutsa da, sinonim, omonim, antonim və s. leksik, qrammatik vasitələr hesabına aydınlaşır.

C.Fokonye və M.Törner nəzəriyyəsiindən çıxış etsək, bu kiçik parçada iki input (giriş) sahəsi ilə qarşılaşırıq. Bir input sahəsində həyat nikbin səhnələrlə doludur. Digərində isə belə deyildir. Lakin “run the blend” sahəsi öndə gedir. Belə ki, baş verənlərin ümumi sahəyə daxil olması ilə eyni vaxtda qəfil “info”nun “blend” sahəyə ötürülməsi baş verir. Bu, qəhrəmanın özünütərkinə hesablanmış addım olur. “Blend” sahədə əks olunan ümumi anlayışlar *currents, time, life* və s. sözlərdir. Parçada “*but now it was different*” ifadəsində xüsusi, diqqətçəkən qarşılaşdırmanın şahidi oluruq. Belə ki, indiki zaman zərfi ilə keçmiş zamanın birgə işlənməsi maraqlı doğurur. *Life, as he had known it, not only had had no place in it for much that he now did, but all the currents had gone counter to those to which he now abandoned himself* cümləsində işlənməmiş ifadələrdə də eyni vəziyyət diqqət çəkir. Bu zaman məkanda baş verən hadisələrin ardıcılığının təhlili lüzumu ortaya çıxır. Bu da dinamizmin yüksəlməsini şərtləndirir. *Now* proksimal zaman zərfinin cümlə içərisində qəfil peyda olması bizi spesifik qarşılaşdırma ilə üz bəz qoyur.

Aşağıdakı cümlələrə nəzər salaq:

He looked so defenceless lying there, his hair ruffled and his face shadowed with exhaustion. He had turned her world and her hopes upside-down, apparently without a second thought, and she couldn't allow him to think they might have a future – she had to do much to protect now [9, s.99-101].

Deytik elementlər mətn parçasında dinamizmi kifayət qədər sürətləndirmişdir. Burada şəxs, zaman, məkan həmahəngliyi aydın nəzərə çarpır. Belə ki, şəxsin koloritli representasiyaları olan *he, she, her, his, him* şəxs əvəzliliklərinin zaman zərfləri olan *future (distal), now (proximal)* və keçmiş zamanı bildirən qaydalı və qaydasız feillərin, məkan zərfi olan *there* ilə

birgə işlənmələri buna bariz misaldır. Burada *there* danışıqdan kənarada olan distal regionu nəzərdə tutur. *Now* sözü ilə müqayisədə distal ifadə olan *then* həm keçmiş, həm də gələcək zamanda işlədilir.

Death, oh, death! The world all blood, and the blood all writhing with death. The soul like the tiniest little light out on a dark sea, the sea of blood. And the light guttering, beating, pulsing in a windless storm, wishing it could go out, yet unable [9, s.39].

Buradan belə nəticəyə gəlinir ki, çevik semantik dəyişkənlik növbəti input sahələrinin yaranması üçün optimal şəraiti yaratmışdır.

Cümlələrdəki ümumi anlayışlar prinsip etibarilə özündən əvvəlki kontekstə tuşlanmış, cümlənin məntiqi-qrammatik səviyyəsində aparıcı rola malik olmuşdur. Burada həyat konsepti ölüm, qan ilə representasiya olunur.

Bununla yanaşı, *the* müəyyənlik artıqlı fon bilikləri üçün potensial faktor kimi nəzərə çarpır. Burada əksliklərin mübarizəsi sezilməkdədir. Bu isə iki fikir arasındakı hərəkəti motivləşdirir. Bu zaman üst strukturlardan alt strukturlara nüfuz etmək imkanı əldə olunur, mətndəki məna qatlarına daxil olmaq üçün mümkün şərait yaranır.

Beləliklə, idraki situasiyalara yol açılır. Mətndəki eksplisit mənalar sinonim, omonim, təkrar, əvəzlilik, artıqlar və s. hesabına arxa planda qalsalar da, kommunikatorların qarşılıqlı hərəkətləri nəticəsində aydınlaşmağa başlayır.

Qeyd edək ki, bu cür mətnlər müəllifin daxili aləmini, onun ifadəlilik və obrazlılıq bacarığını nümayiş etdirmək istəyi ilə bağlı olur. Bədii mətndə cürbəcür üslub və pragmatik maraqları reallaşdırmaq üçün yazıçı bədillik, ifadəlilik, cazibədarlıq ilə birgə, eyni zamanda çoxmənalılıq və qeyri-müəyyənlik də yaratmaq imkanı əldə edə bilər.

Bu mənada A.Məmmədov, M.Məmmədov yazırlar: “Diskurs insanın koqnitiv mexanizminin ümumi aspektlərini izah edərək, universal və mədəni konseptlər arasında əlaqə yaradır. Eyni universal konsept və onun linqvistik və ritorik representasiyalarının inferensiyası, başa düşülməsi və şərhli həm bir mədəniyyətə aid diskursda, həm də çoxmədəniyyətli diskursda fərqli ola bilər. Buna görə də hər iki növ konsept diskursda kommunikativ dinamizmin ən əsas mənbəyidir. Bu fərqlərin səbəbi dil ilə mədəniyyət arasında münasibətlərin hər bir dil faktında çox spesifik olmasıdır” [3, s.99].

Aşağıdakı mikromətni təhlil edək:

Mr. Darcy looked a little ashamed of his iron lady's insensitive words. Meanwhile, Colonel Fitzwilliam had persuaded Elizabeth to play some music, and she sat down at the piano. But when she had started playing, Mr. Darcy went to stand in front of the piano, where he had a good view of her face [5,s.54].

Bu parçada leksik və qrammatik təkrarlar şəxsin konseptuallaşmasına bilavasitə yardım edir.

Beləliklə, aydın olur ki, diskursa təsir edən və ya onun təsirinə məruz qalan sosial situasiyalar deyil, məhz bu situasiyanı müəyyənləşdirən kommunikatorlardır.

C.Ostinin “Pride and Prejudice” (“Qürur və qərəz”) əsərindən götürülmüş digər parça da ingilis bədii nəsrinin ən işlək nümunələrindən biri olduğunu təsdiqləyir.

Colonel Forster arrived here yesterday. He tells us that one of the officers, a close friend of Wickam, believes that Wickam never intended to go to Scotland, or to marry Lidya at all. The colonel followed the couple as far as London, but they have not been seen leaving the capital [5, s.82].

Yuxarıdakı [2] və [3] cümlələr [1] cümlənin sintaktik izahını təmin edir, informasiya daşıyan elementinin az və ya çox dərəcədə ifadəsinə şərait yaradır.

Görünən odur ki, aktuallaşmış cümlə üzvünün güclü və zəif mövqeləri, eyni zamanda mətndə fikrin inkişafı prosesinə müxtəlif təsir göstərir. Cari materialda leksik və qrammatik təkrarlar vasitəsilə konseptuallaşmanın şahidi oluruq. Burada *colonel Forster, the colonel, he* konseptuallaşması diqqət mərkəzindədir. Zaman məfhumu ilə bağlı qəfil qarşılaşdırmalar aydın şəkildə sezilir.

Beləliklə, istər ünsiyyət prosesində, istərsə də bədii nümunələrdə konseptual inteqrasiya informasiyanın ötürülməsinə xidmət edir. Dildə sətiraltı mənanın təqdimatında sözlərin yanaşdırılması və birləşdirilməsinin də rolu az deyildir.

Deməli, birləşən hər iki söz mənalарına görə qaynayıb-qarışır, qovuşma və ya birləşmə halında işləndiyi zaman hər iki sözün əvvəlki mənalарı əsasında onlardan fərqli olaraq ümumiləşmiş, vahid yeni anlayış ifadə edir. Belə qovuşma və ya birləşmələrdə yalnız formanı nəzərə alıb, məna və məzmunu yaddan çıxarmaq, əlbəttə dilin təfəkkürü ilə bilavasitə əlaqədardır. İnsanın idrak fəaliyyətinin müvəffəqiyyətləri sözlər şəklində və söz birləşmələri vasitəsilə cümlələr şəklində dildə qeyd və təsbit olunur.

Konseptual inteqrasiya və sətiraltı mənanın verilməsi baxımından aşağıdakı parçanı nəzərdən keçirək:

The national dustmen, after entertaining one another with a great many noisy little fights among themselves, had dispersed for the present, and Mr. Gradgrind was at home for the vacation.

He sat writing in the room with the deadly statistical clock, proving something, no doubt – probably, in the main, that the Good Samaritan was a

Bad Economist. Thenoise of therainidnt disturb him much; but it attracted his attention sufficiently to make him raise his head sometimes, as if he were rather demonstrating with elements[6, s.230].

Burada müəllif tərəfindən sətiralı məna çox ustalıqla verilmişdir. Belə ki, yağışın yağması ilə müəyyən fikirlərin yaranması və mental sahəyə ötürülməsi aydınlaşır. Bu parçada söz qabığı altında gizlədilmiş sətiralı müəllif fikri mövcuddur. Deytik sözlərin köməyiylə şəxs konseptinin konseptual inteqrasiyası uğurla həyata keçirilmişdir. Bu parçada yazıçı qəhrəmanın yaşadığı sosial vəziyyətdən narazılığını, hadisələrin dinamizminin bədbinliyə tuşlandığını nəzərə çatdırmışdır.

Cari materialın sonunda verilmiş cümlələrdən bu, aydın nəzərə çarpır. *When it thundered very loudly, he glanced towards Coketown, having it in his mind that some of the tall chimneys might be struck by lightning* cümləsində yazıçı qəhrəmanın gözləntilərinin bədbinliyə kökləndiyini göstərməyə çalışır. Düzdür, burada məkanın fiziki parametrləri o qədər əhəmiyyət kəsb etməsə də məkanın eksplisit şəkildə konseptuallaşmasında aparıcı xətt kimi görünür.

Digər parçanı nəzərdən keçirək:

He paid Wickam several thousand pounds, for past debts and future expenses, and attended the wedding to make a final payment. I am sorry to cause you pain, but that is what happened. He danced only four dances, although gentlemen were scarce, and to my certain knowledge, more than one young lady was sitting down, waiting for a partner. Mr. Darcy you must admit it [5, s.55].

Yuxarıdakı mətn parçasında *pain*, *partner* sözləri italyan mənşəlidir.

Pains özü səhiyyə sahəsinə, *partner* sözü isə sevgi, əməkdaşlıq, yoldaş məna çalarlarına malikdir. Hər iki söz mətnin konnotativ məna çalarlarının güclənməsində böyük rol oynamışdır. Burada şəxs zamanı və məkanı ləkəlləşdirmə zərurəti hiss edərək, kontekst modelinin eqosentrik strukturunun formalaşmasını şərtləndirmişdir.

Digər cümləyə nəzər salaq:

He went to America on a boat from Genoa. Luz went back to Pordonene to open a hospital. It was lonely and rainy there, and there was a battalion of arditi” quartered in the town. Living in the muddy, rainy town in the winter, the major of the battalion made love to Luz, and she had never known Italians before, and finally wrote to the States that theirs had been only a boy and girlaffair [7, s.87].

Yuxarıdakı mətn parçasında şəxs (he, she, theirs) konseptinin representasiyaları olan şəxs əvəzliliklərinin zaman zərfləri (before, finally) və məkan zərfləri (there) ilə birləşməsi həmahənglik yaradır.

Bundan əlavə, *and* bağlayıcısı fikrin dinamizmini sürətləndirmişdir.

Pordodone sözü məkan, *arditi* sözü hərbi mənada işlənmiş, güc metaforasını özündə ehtiva etmişdir. Bu söz cümlənin leksik-semantik qabığına müəyyən edilməsində öz üzərinə kifayət qədər yük götürmüşdür. Leksik-semantik baxımdan cümlədə verilmiş sonluq, başa çatma kimi mənə çalarlarını özündə ehtiva edir.

Dilin ideologiya konseptini representasiya edən digər maraqlı ritorik vasitə Qırmızılar və Ağlar metonimiyalarıdır.

Aşağıdakı mətni də nəzərdən keçirək:

In 1919 he was travelling on the railroads in Italy, carrying a square of oil cloth from the headquarters of the party written in indelible pencil and saying here was a comrade who had suffered very much under the Whites in Budapest and requesting comrades to aid him in any way. He used it instead of a ticket [7, s.187].

Burada *Ağlar* metonimiyası diqqət çəkir və ideologiya konseptinin representasiyasıdır.

Eyni zamanda mətni potensial genişləndirmişdir.

Yazıçı pragmatik və üslub maraqlarını təmin etmək üçün kifayət qədər emosional və ifadəli çəlgəng hörə bilmişdir. Eyni zamanda təkrarlar vasitəsilə sətiraltı mənəni ötürə bilmişdir.

Dil öz inkişafında sadəcə olaraq, məhdud bir çərçivə dairəsində deyil, aşağıdan yuxarıya, sadəcə mürəkkəbə doğru inkişaf edir. Məhz belə bir inkişafın da nəticəsidir ki, dilimizdə mürəkkəb sözlərin və söz birləşmələrinin miqdarı artmışdır. Beləliklə, bədii mətnin özündə ehtiva etdiyi dil strukturları, mülahizələr, iddialar, əməllər, üzrxahlıqlar mətni qəbul edənə birbaşa deyil, müxtəlif yollarla təsir edir, onu hərəkətə gətirir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

Azərbaycan dilində

1. Abdullayev K. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif, 1999, 281 s.
2. Abdullayev Ə.Ə. Mətni anlama modelləri. Bakı, 1999, 345 s.
3. Məmmədov A., Məmmədov M. Diskurs Tədqiqi. Bakı: 2016, 111 s.

İngilis dilində

4. Fauconnier G., Turner M. The way we think. Conceptual blending and the mind hidden complexities. NY. Basic Books, 2002, 347p.

İstifadə olunmuş bədii mənbələr

5. İngilis dilində
6. Austen J. *Pride and Prejudice*. Oxford University Press: 1995, 108 p.
7. Dickens Charles. *Hard Times*. Moscow: 1952, 334p.
8. Hemingway Ernest. *Selected Stories*. Moscow: Progress publishers, 1971, 397p.
9. London, J. *White Fang and The Call of the Wild*. London: Penguin Books, 1994, 278p.
10. Lawrence D. H. *England, my England*. Penguin Books, 2000, 189p.

Leyla Jumayeva

Summary

Conceptual integrations in English texts in modern investigations

The article deals with the problem of working out the conceptual integration in modern investigations in English texts. While analyzing, great attention was given to the facts taken from the literature. One of the important goals of the article is to detect and find out the backgrounds of conceptual integration in English texts. The author emphasizes its role in Linguistics. Since its emergence this notion caught the attention and new researches appeared.

Лейла Джумаева

Резюме

Концептуальная интеграция в английских текстах в современных исследованиях

В статье рассматривается проблема разработки концептуальной интеграции в современных исследованиях в английских текстах. При анализе большое внимание было уделено фактам, взятым из литературы. Одна из важных целей статьи - выявить и выяснить предпосылки концептуальной интеграции в английских текстах. Автор подчеркивает его роль в языкознании. С момента своего появления это понятие привлекло внимание и появились новые исследования.

Rəyçi: fil.e.d., prof. Ə. Abdullayev

Redaksiyaya daxil olub: 21.09.2020

UOT 81.

Bənövşə İbrahimova
BSU
benovshebrahimova@gmail.com

BƏDİİ DİLİN FUNKSIONAL ASPEKTLƏRİ

Açar sözlər: *funksionallıq, mətn dili, pragmatizm, dilçilik, kommunikativlik, interferensiya.*

Key words: *functionality, textual language, pragmatism, linguistics, communicability, interference.*

Ключевые слова: *функциональность, язык текста, прагматизм, лингвистика, коммуникативность, интерференция.*

Dilin funksional aspektləri ilə bağlı problemlərə maraq dilçiliyin müasir dövrünü ən çox səciyyələndirən əlamətlərdən biridir. Bu problemin öyrənilməsinə maraq keçən əsrin 70-ci illərinin əvvəllərindən etibarən yaranmışdır. Nəzəri və tətbiqi dilçilik məsələləri, müasir qloballaşma şəraitində dillərin, o cümlədən Azərbaycan dilinin internet məkanında işlənməsinin tətbiq-lingvistik texnologiyalarının hazırlanması, dilçiliyin dünya elmi kontekstində öyrənilməsi günümüzün vacib məsələlərindəndir. Lakin, hər şeydən əvvəl, doğma Azərbaycan dilinin hərtərəfli öyrənilməsi ön planda olmalı, ana dilimiz daha dərindən və ciddi araşdırılmalıdır. Məhz buna görə də, Azərbaycan dilinin müasir vəziyyəti, funksional üslubları və nitq mədəniyyəti, tarixi, qədim yazılı abidələrin və ayrı-ayrı klassiklərin dili, eləcə də respublikada və respublikadan kənar ərazilərdə Azərbaycan dilinin və şivələrinin öyrənilməsi məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Azərbaycan dilinin dünya dilləri və Azərbaycanda yaşayan əzsaylı xalqların dilləri ilə qarşılıqlı əlaqədə öyrənilməsi, türk dillərinin fonetik, leksik və qrammatik quruluşunun müqayisəli tədqiqi, bu dillər arasında Azərbaycan dilinin yerinin müəyyənləşdirilməsi, Azərbaycan ərazisində və respublikadan kənar ərazilərdə, türk (Azərbaycan) mənşəli onomastik vahidlərin tədqiqi də dilçiliyimizin vacib sahələrindəndir.

Müasir dilçilik baxımından dil vahidlərinin funksiyası, mənanın formalaşması bilavasitə bu və ya digər funksional məzmunun sözlə təqdim olunması və konkret olaraq hansı kateqoriyaya aid olması ilə, yəni konseps-

tuallaşma və kateqoriallaşma prosesləri ilə sıx bağlıdır. Ayrı-ayrı fərdlərdə dünyanın mənzərəsi haqqında biliklər hərənin öz dünyagörüşünə uyğun formada mövcud olmasına baxmayaraq, konseptuallaşmanın əsas idrak prosesləri konseptlər formasında və dil kateqoriyalarının ümumi qanunauyğunluqları kimi aşkar olunur. Dildə mövcud olan funksionallıqlar dil kateqoriyalarının üç – leksik, qrammatik və moduslu, yaxud interpretasiya (şərhetmə) kimi formalarında əks olunur. Leksik kateqoriya dünya mənzərəsini olduğu kimi təqdim edir. Qrammatik kateqoriya biliyin dildə necə təqdim olunması, qaydalara və ünsiyyət prinsiplərinə uyğun sxemləşdirilməsi ilə müəyyən edilir. Moduslu kateqoriya biliyin ayrı-ayrı dil daşıyıcıları vasitəsilə şərhetmə üsullarını ifadə edir. Interpretasiya anlayışı geniş və dar izahat şəklində təzahür edir. Şərhetmə geniş mənada, birgə (kollektiv) və fərdi səviyyənin yeni, ikinci biliyin əldə edilməsinə yönələn hər hansı praktik əqli əməliyyat kimi başa düşülür. Dar mənada isə, bu termini şərhetmənin obyektə sayılan subyektiv anlamının nəticələrində üstünlük təşkil edən müstəqil nitq və dərkətmə fəaliyyəti kimi izah etmək olar. İnsan şüurunun şərhetmə funksiyasının xüsusiyyətlərini təhlil etdikdə, belə nəticə çıxarmaq olar ki, şərhetmə prosesi koqnitiv fəaliyyət kimi özünü 3 formada göstərir: 1) özünəməxsus quruluşa malikdir; 2) biliklər birgə sxemlərə söykənir; 3) subyektiv olmaqla, fərdi konseptual sistemə yönəlir, şərhetmənin funksiyaları və onların araşdırılmasından əldə edilən nəticələr bilavasitə inkarlıq funksiyası vasitəsilə gerçəkləşir. Bu onu göstərir ki, həmin funksiyanın müxtəlif cür konseptuallaşmasının səbəbləri dilin inkar kateqoriyası ilə izah oluna bilər.

Dilimizin leksikasının öyrənilməsi, Azərbaycan dilinin izahlı, ensiklopedik, ikidilli və çoxdilli tərcümə lüğətlərinin, eləcə də terminoloji lüğətlərinin tərtibi, terminologiyanın tarixi və inkişaf qanunauyğunluqlarının araşdırılması da çox vacibdir.

Azərbaycan dilinin dünya dilləri ilə əlaqəli şəkildə tədqiqi kontekstində german və roman dilləri xüsusi yer tutur. Bu, qloballaşan dünyada ingilis dilinin getdikcə daha çox yayılması, beynəlxalq ünsiyyət dilinə çevrilməsi ilə səciyyələndirilə bilər. Biz unutmamalıyıq ki, dünyanın heç bir elmi mərkəzində Azərbaycan dili bizdə olduğundan yaxşı və dərinlən araşdırıla bilməz. Nəzərə almaq lazımdır ki, dövlət dilimiz olan Azərbaycan dilinin inkişafı, öyrənilməsi, saflığının qorunması dövlət tərəfindən tənzimlənir və “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Qanun Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi hüquqi statusunu nizamlayan rəsmi sənəddir (10).

Yaşadığımız XXI əsr qloballaşma əsridir. Qloballaşma həyatın bütün sferalarına olduğu kimi, milli dillərə, adət-ənənələrə, xalqın ruhunun və vər-

dişlərinin təzahürü olan mentalitetə də güclü təsir göstərir. Bu təsirin əlamətləri, hətta nəticələri artıq özünü qabarıq şəkildə büruzə verməkdədir [3, s. 37-40]. Qloballaşma latın mənşəli “qlobal” sözündən olub “yer kürəsini bürüyə bilən, əhatə edən” mənasını verir. Bu kontekstdə ümmbəşəri səciyyə daşıma bütövlükdə yer kürəsinə aid hadisənin, prosesin baş verməsi kimi izah oluna bilər.

Dilin funksionallaşmasının kompleks tədqiqatının ən mühüm nəticəsi ondan ibarətdir ki, dillərin ədəbi əlaqələrinin tədqiqi zamanı insan fəaliyyətinin bir növü haqqında təsəvvür əldə olunur. Qərb dilçilərinin tədqiqatlarında bu anlayış linqvistik praqmatika məcrasında həyata keçirilən işlərdə geniş yayılmışdır. Bu baxımdan qeyd etmək yerinə düşər ki, dil çoxfunksiyalı bir mütləq vasitədir. Fəal əqli, zehni prosesdə cəmiyyət aktivliyinin dominant və ayrılmaz amili kimi məhz dil çıxış edir. Dil fikri izah etmək, yəni digərlərini inandırmaq üçün vasitəsiçilik funksiyasını da daşıyır. Onun əsas funksiyalarından biri də müəyyən məqsədə çatmaq üçün əqlin, fikrin inkişafını müəyyənləşdirməkdir (2, s.43-54).

Dilin funksionallığı – həyatın, varlığın formasıdır, cəmidir, burada ərəzi-sosial münasibətlər və funksional əlaqələr, coğrafi-regional, yaxud siyasi-administrativ əlamətlər əsas yer tutur. Bu baxımdan dil situasiyası sosiolinqvistikanın predmetidir. Sosial-kommunikativ sistemin komponentləri arasındakı funksional münasibətlər dil situasiyasını formalaşdırır. Dil situasiyası anlayışı, adətən, böyük dil cəmiyyətlərində – ölkə, region və respublikalarda dəyişkən xarakter daşıyır. Kommunikativlik dil situasiyasının əsas xüsusiyyəti kimi çıxış edir. Dil situasiyasının 2 əsas təzahürü kommunikasiya prosesində özünü göstərir: potensial və real forma.

Yuxarıda qeyd edilən dil hadisələrinin zaman və məkan etibarilə dəyişməsi və ya müasirləşməsi prosesi müasir dünyamızda daha sürətlə baş verir. Bu isə öz növbəsində dilin səciyyəvi özünəməxsusluğunun modernləşməsi adlanır. Modernləşmə prosesində sosial kommunikasiya problemi olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir və demək olar ki, sosio-mədəni gerçəkliyin bütün sahələrini əhatə edir. Bu kontekstdə modernləşmənin yaratdığı və bir-birini təkzib edən iki proses baş verir: bir tərəfdən sosial birliyə cəhd, digər tərəfdən isə mədəni özünəməxsusluğun qorunub saxlanması. Mövcud şəraitdə müasir dil siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri linqvistik müxtəlifliklə bağlı problemlərin həlli yollarının aranması ilə yanaşı, fərqli identikliyə malik etnik qrupların siyasi iddialarına obyektiv münasibətin də nəzərdən qaçırılmamasıdır.

Müasir şəraitdə beynəlxalq münasibətlərdə yaranan açıqlıq istər-istəməz bütün sahələrə, o cümlədən, dil siyasətinə də təsir edir. Bunu daha çox xarici dillərin fəaliyyət dairəsi istiqamətində müşahidə etmək olar. Mövcud şəraitdə beynəlxalq ünsiyyət vasitəsi funksiyası daşıyan dillərə müxtəlif səviyyələrdə tələbat artmışdır. Nəticədə, alman, fransız dillərinin, xüsusilə, ingilis dilinin öyrənilməsinə geniş şərait yaranmışdır. Müşahidələr göstərir ki, müasir dövrdə ingilis dili xarici dildən daha çox ikinci aparıcı dilə çevrilir. Bu gün kommunikasiya mühitində bu tendensiya getdikcə artır. Sözsüz ki, baş verənlərin müsbət cəhətləri ilə bərabər, mənfi tərəfləri də mövcuddur və bunlar diqqətdən kənar qalmamalıdır. Bu, ilk növbədə, milli dillərin müxtəlif çeşidli təsirlərdən qorunub saxlanması tələbatını önə çıxarır. İngilis dilinin dünyada sürətlə yayılması və iri korporasiyalarda ünsiyyət vasitəsinə çevrilməsi şəraiti insanda müəyyən mədəniyyətə aidlik hissini zəiflədir, dünyanın vətəndaşı olması hissini yaradır. Təbii ki, bunlar bir tərəfdən dünyanın qavranılmasında bir sıra xüsusiyyətlərin unifikasiyasına və bəzi davranış nümunələrinin ümumiləşməsinə səbəb olsa da, digər tərəfdən mental-lıqlarda var olan uyğunsuzluqları üzə çıxarır, çünki fərd bu yeni şəraitdə psixoloji narahatlıq hiss edir. Buna səbəb isə ona xas olmayan davranış tərzləridir [7, s. 94-95].

Ədəbi dil tarixinin funksionallaşdırılması prinsiplərindən biri də normaldır, bu elə bir prinsipdir ki, dilin bütün inkişaf tarixi boyu onu izləyir və onunla birlikdə hərəkət edir. Bu səbəbdən də ədəbi dil dövrləşdirilərkən norma əsas vasitələrdən biri kimi götürülür. Dilin inkişaf tarixi boyu fonetik, leksik və qrammatik normalarda baş verən müəyyən fərqlər, yəni dəyişikliklər yeni bir mərhələnin formalaşmasına xidmət edir. “Azərbaycan türk milli ədəbi dilindəki “maksimum normativliy”in etnik sosial şərti Azərbaycanda milli ədəbi dilin təşəkkülünə qədərki dövrdə etnik konsolidasiyanın keyfiyyəti ilə əlaqədardır, bu cür konsolidasiya isə həmin tayfaların mədəni-mənəvi yaxınlığı əsasında mümkün olmuşdur. Əlbəttə, köhnə Azərbaycan türk ədəbi dilinin daşıyıcısı olan etnik solum türk xarakteri etibarilə bir-birindən o qədər də fərqlənmir, hər iki ədəbi dil tipi, demək olar ki, eyni etnik mühitdə – oğuz-qıpçaq mühitində mövcud olmuşdur. Bu isə belə bir nəticə çıxarmağa imkan verir ki, milli ədəbi dilin formalaşması etnik münasibətlərin xüsusi şəkildə sosial, kulturoloji normativləşməsindən asılıdır və ancaq həmin normativləşmə üçün tarixi şərait olduğu zaman milli ədəbi dil formalaşma sürəti (müxtəlif keçid mərhələlərinin meydana çıxması) etnik münasibətlərin qeyd olunan sosial-kulturoloji normativləşməsinin, ümumən millətin təşəkkülünün sürətini əks etdirir” [9, s.60].

Ədəbi dilin dövrləşdirilməsində dilin mütəhərrikiyi məsələsi də çox önəmlidir. Nəzərə alsaq ki, ədəbi dil dilxarici təsirlərə daha çox həssasdır və xalq dili, həm də milli dilin bir dövrü ədəbi dilin bir neçə mərhələsinə əhatə edə bilir, deməli, ədəbi dilin dinamizmə olan meyli ədəbi norma sistemində yenidən qurulma çevikliyində də özünü göstərir. Sözsüz ki, millətin əqli-mədəni mahiyyəti ilə şərtlənən norma həm də ədəbi dilin səviyyəsini müəyyənləşdirir. Hər bir yeni ictimai-tarixi mərhələdə ədəbi dil daşıyıcılarının əqli mədəni ünsiyyət tələbini ödəmək üçün norma da yeni təfəkkür tərzii ilə uyğunlaşır. Normada baş verən həmin yenilənmələr nəticəsində fərqlər əmələ gəlir. Həmin fərqlər nəticəsində ədəbi dilin tarixində yeni yarım dövrlər və mərhələlər yaranır. Bu isə dövrlərin əmələ gəlməsi ilə nəticələnir [6, s.144-161].

Bədii və ədəbi dilin, o cümlədən gündəlik danışiq dilinin funksionallığının genişlənməsi çox vaxt bir neçə dildən istifadə etməsi nəticəsində meydana çıxır. Dillərarası əlaqələrin baş verməsi vəziyyəti iki və daha çox dilin kontaktı əsasında yaranır. Bu əlaqələr ortaya çıxdığında dillərin interferensiyası baş verir ki, o da dillərin bütün sferalarına təsir göstərir. İnterferensiya hadisəsi əsasən bir dilin digərinə təzahür etməsi və təsir göstərməsidir. Bu hadisə iki dilin qarşılıqlı əlaqəsi zamanı gedən bir prosesdir ki, bu zaman dil normaları pozulur və yad dilin təsirinə məruz qala bilir. Müşahidələr göstərir ki, interferensiyanın müxtəlif növləri mövcuddur.

Xarici dilin öyrənilməsində yeni dil materialının mənimsənilməsi və xarici dilin müxtəlif elementlərinin öyrənilməsi həmin dilin fonetik, leksik və qrammatik normalarının dəyişməsi əsasında baş verir. İlk öncə xarici dili öyrənən həmin dilin xüsusiyyətlərini doğma dil normalarına uyğun öyrənməyə çalışır. Bu zaman hər iki dil həm fonetik, həm də leksik və qrammatik xüsusiyyətlər baxımdan müqayisə olunmalıdır.

Müasir dövrdə ingilis dili beynəlxalq dil səviyyəsində öyrənilir və biz də bunu gündəlik həyatımızda hiss edirik. Beynəlxalq əlaqələrin inkişafı və onlar arasında xarici dilin funksiyasının artması, dünya mədəniyyətlərinin ingilis dilində öyrənilməsi Azərbaycan və ingilis dillərinin interferensiyası prosesində də özünü göstərir. Məhz, bu əlaqələr özünü daha çox xarici şirkətlər, firmalar və təşkilatların fəaliyyət sahəsində biruzə verir. Məsələn: internet, kompyuter, marketinq, server, pleyer, reyting, limit, market, şou, şoumen, şoubizness, klip, kontur, broker, biznes, brifinq, boss, kontrol, konflikt və s.

Dilimizə daxil olan bu sözlər bəzən dil normalarını pozulmasına səbəb olur, bəzən də olduğu kimi qəbul edilir. Bu zaman iki dil arasında interferensiya hadisəsi baş verir, yəni bir dil digərinə müdaxilə etməklə ona təsir

göstərir. Ona görə də interferensiyanın tədqiqi xarici dillərin öyrənilməsində mühüm rol oynaya bilər. Bu mənada interferensiya əlaqədə olan dillərin daxili mexanizmini açmaqla onların həm mənfi, həm də müsbət nəticələrini üzə çıxarır. Bir məsələyə diqqət yetirmək lazımdır ki, mənfi nəticəli interferensiya sanki bir xəbərdarlıq edirmiş kimi nitqdə təzahür etməklə dil əlaqələrinin inkişafına maneə yaradır. Dil sistemlərinin belə pozulması interferensiyanın təsir nəticəsi kimi xarici dildə nitqin qurulmasının bütün səviyyələrində aşkar edilir [8, s. 53-59].

Azərbaycanın müstəqilliyini bərpa etməsi ölkənin iqtisadi, siyasi və sosial həyatında əhəmiyyətli dəyişmələrə, yeniləşmələrə səbəb olmuşdur. Bu proses ana dilimizin inkişafında yeni dönüş nöqtəsidir. Yeni dil mühitində Azərbaycan dili rus dilinin təsirindən azad olmuş, Azərbaycan dilinin tarixinin sosializm dövrü başa çatmış, dilin yeni müstəqil inkişaf tarixi başlamışdır. Yeni mərhələ həm dildaxili, həm də dilxarici amillərin təsiri ilə leksik sistemdə dəyişmələrin sürətlənməsinə səbəb olmuşdur. Azərbaycan dilinin leksik sistemində dəyişmələrin aparılmasında rus, ərəb-fars və digər dillərdən əvvəlki alınma sözlərin dilin öz sözləri, dilin daxili imkanları hesabına yaradılan sözlərlə əvəzlənməsi, türk dilindən sözlərin alınması kimi meyillər üzə çıxmışdır. Müstəqillik dövründə Azərbaycan dilinin tətbiq sahəsi genişlənməmişdir [3, s. 32]. Dilə təsir cəmiyyət həyatının müəyyən mərhələlərində baş verir. İctimai-siyasi həyatda meydana gələn dəyişmələr dildə təzahür tapdığından informasiyanın hazırlanıb yayılmasında yeni anlayışlardan, ifadə və sözlərdən istifadə ön plana keçir. İnformasiyanın ötürülməsində kütləvi informasiya vasitələrinin rolu böyükdür və bu rol get-gedə artır. KİV meydana çıxan dəyişmələrə çevik reaksiya verir və bu reaksiya yayılan informasiyanın həm xarakterində, həm də deyim tərzində özünü göstərir.

Dilin funksionallığı özünü qorumaq qabiliyyətinə malik açıq sistemdir. Bura yeni sözlər daxil olur, sözlərin mənalarında da müəyyən dəyişmələr baş verir. Yeni dövr dilin leksik sistemində bir çox çevrilmələrlə xarakterizə olunur 1) əvvəlki dövrə məxsus bir sıra anlayışları ifadə edən sözlərin aktuallığını itirməsi ilə bağlı dildən çıxması; 2) əvvəlki dövr üçün köhnəlmiş və ya arxaikləşmiş bir sıra sözlərin yenidən aktiv lüğət fonduna keçməsi; 3) yeni dövrə məxsus anlayışları bildirən sözlərin yaranması; 4) söz yaradıcılığına meylin artması; 5) yeni yaranan sözlərin normalaşma prosesinin getməsi.

Müasir dövrdə nəşr olunan qəzetlərin dilini ədəbi dilin digər üslublarından fərqləndirən cəhət odur ki, onlar ictimai-siyasi həyatda, iqtisadiyyatda, baş verən sığrayışları, dönüşləri, yenilikləri gecikdirmədən xalq kütləsi-

nə çatdırır. Mətbuat bir yazılı mənbə kimi əksər hallarda, böyük ehtiyac duyulan söz və ifadələri müəyyən edir, yayır.

Mətbuat dilinin funksionallığının spesifik cəhətlərindən biri terminlərdir. Bu terminlərin mühüm hissəsi daxili imkanlar hesabına əmələ gəlmiş, müstəqillik illərində dünyaya inteqrasiya gücləndiyi üçün çoxlu beynəlxalq terminlər də dilimizə keçmişdir. Məsələn, “Barselona” yenə Modrici transfer etdi. (11); Etnik və dini tolerantlıq ölkəmizin əldə etdiyi ən yüksək nailiyyətlərindəndir (13); Filmdə Qarabağla bağlı elektron kitab resurslarından istifadə etməklə elektron resursların fəaliyyət göstərdiyi diqqətə çatdırılır (12). Avtobuslara post-terminal qoyulur (15). Mətbuatın sistemli təşkilinin ilkin şərtləri funksional üslubların sistemli xarakterə malik olmasının qəbul edilməsidir. Zaslavskiy “Sistemlərin sistemi” ifadəsilə dili “ümumi sistem” adlandırır (8). Dilin üslubu ümumi sistemə daxil olan xüsusi sistemlərdən biridir. Funksional üslubların leksikasının ardıcıl sistemli öyrənilməsi ədəbi dilin funksionallığının sistemli təhlilini aramağın mümkün yollarından biridir.

1980-ci illərdən bəri formalaşan koqnitiv elm, koqnitiv linqvistika və informasiya texnologiyaları-mühəndis dilçiliyi sahələri struktur-semantik və funksional araşdırmalar əsasında yeni bir konseptual-funksionallıq anlayışını da gündəmə gətirmişdir. Əslində belə bir anlayışın dilçilikdəki gündəmə gəlişini “çağdaş linqvistikada funksional ənənə ilə generativ istiqamətin birləşdirilməsi və uyğun metodlarının bir yerdə tətbiq olunması istəkləri” də dəstəkləməkdədir Çünki müasir dilçilikdə dil-nitq vahidlərinin həm konseptual özəllikləri, həm də onların qrammatik mənaları konkret linqvistik funksiyalar səviyyəsində öyrənilir. Struktur dilçiliyin əsasları, meydana gəlməsi, inkişafı, mövcud cərəyanları; morfemika və sintaqmatika, semantika və praqmatika məsələləri; işarələrin mahiyyəti, növləri və funksiyaları Azərbaycan dilinin materialları əsasında araşdırılır. Bu isə Azərbaycan dilinin funksional imkanlarının tədqiqinə imkan verən konseptual-linqvistik kontekstin və uyğun bir diskurs ortamının yarandığını göstərən amillərdən biri olaraq qiymətləndirilməlidir.

Bu gün Azərbaycan bədii mətni artıq çağdaş mətn dilçiliyi səviyyəsində konseptual, ədəbi, semiotik, linqvistik yönətlərlə və bütün dil-nitq cəhətləri ilə öyrənilməkdədir. Qeyd olunmalıdır ki, mətn dilçiliyi və sintaksis sahəsində indiyə qədər Azərbaycan dilçiliyində aparılmış olan bütün araşdırmalar və nəhayət yuxarıda göstərilən məqalə də artıq dilimizin funksional qrammatikasının yazılmasının mümkün olduğunu və vaxtının çatdığını açıb göstərməkdədir.

Yuxarıda göstərilən bütün araşdırmalar, struktur diçiliyin müxtəlif məsələlərinə, mətn dilçiliyinə və sintaksisinə dair yazılmış əsərlər və nəhayət ensiklopedik dilçilik lüğəti Azərbaycanda ana dilimizin funksional qrammatikamızın yazılmasının linqvistik kontekstinin yarandığını və gecikmədən bu işə başlamanın vacibliyini göstərir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Həbibova S.Y. Mətbuat leksikası (1970-1990). Bakı: Nurlan, 2002.
2. Kazimov İ.B. Dil situasiyasının tipologiyası, // Dil və Ədəbiyyat AMEA 2012 .
3. Mahmudov M.Ə. Azərbaycan dili qloballaşma şəraitində //Elm, 29.12.2012, №-37-40.
4. Məmmədov N.X. Dil əlaqələri probleminin tədqiqi // Türkologiya. Bakı, 2000, № 1-4, s.69-80.
5. Musayev M, Azərbaycan dilinin funksional qrammatikası, Bakı: AMEA, 2012.
6. Mustafayeva S. Ş. Azərbaycan ədəbi Dili tarixinin dövrləşdirilməsi prinsipləri. // Dil və Ədəbiyyat. Bakı, 2018, s.144-161.
7. Rüstəmov A. Modernləşmə şəraitində kommunikasiyada dil amili // Dil və Ədəbiyyat 4 (108). AMEA, 2018, s.94-103.
8. Süleymanov Y.Ə. İnterferensiya dil hadisəsi kimi // Dil və Ədəbiyyat, AMEA, 2017, s. 53-59.
9. Cəfərov N.Q. Azərbaycan türkcəsinin milliləşməsi tarixi. Seçilmiş əsərləri. I c. Bakı: Elm, 2007.

Qəzet və Jurnallar

10. //“Elm, 29.12.2012, №-37-40.
11. /“Ədalət”qəzeti. 01.03.17.
12. /“Xalq” qəzeti.17.12.18.
13. /“Respublika”qəzeti. 25.12.18.
14. /“525-ci qəzeti”, 14.06.2003.

Banovsha İbrahimova

Summary

Functional aspects of the artistic language

The article deals with the problems associated with the functional aspects of the Azerbaijani language, as well as the modernization of the functional capabilities of the language. From the point of view of modern linguistics, the function of linguistic units, the formation of meaning is directly related to the

verbal representation of a particular functional content and specifically to which category it belongs to, that is, with the processes of conceptualization and categorization. The most important result of a comprehensive study of the functioning of a language is that the study of the literary relations of languages gives an idea of the type of human activity. In the studies of Western linguists, this concept has become widespread in works carried out in the mainstream of linguistic pragmatism. The studies cited in this article, works on various issues of structural linguistics, linguistics of text and syntax, and, finally, the encyclopedic dictionary of linguistics shows the importance of studying the functional grammar of the Azerbaijani language.

Бановша Ибрагимова

Резюме

Функциональные аспекты художественного языка

В статье рассматриваются проблемы, связанные с функциональными аспектами Азербайджанского языка, а также модернизация функциональных возможностей языка. С точки зрения современной лингвистики, функция языковых единиц, формирование значения напрямую связано с вербальным представлением того или иного функционального содержания и конкретно с тем, к какой категории оно относится, то есть с процессами концептуализации и категоризации. Важнейшим результатом комплексного изучения функционирования языка является то, что изучение литературных отношений языков дает представление о типе человеческой деятельности. В исследованиях западных лингвистов эта концепция получила широкое распространение в работах, проводимых в русле лингвистического прагматизма. Приведенные в пример в данной статье исследования, работы по различным вопросам структурной лингвистики, лингвистики текста и синтаксиса и, наконец, энциклопедический словарь лингвистики показывает важность исследования функциональной грамматики Азербайджанского языка.

Rəyçi: fil.f.d., dos.A.İsayeva

Redaksiyaya daxil olub: 18.11.2020

UOT 811.

Lamiyə Muğalova
ADU
mugalova83@mail.ru

İNGİLİS DİLİNDƏ MƏKANIN SÖZÖNÜLÜ SİNTAKTİK KONSTRUKSİYALARLA İFADƏSİ VƏ ONLARIN AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ QARŞILIQLARI

Açar sözlər: *məkan, lokallaşma sözönləri, yerlik hal, çıxışlıq hal, predmet, orientir.*

Key words: *location, locollashma sözönləri, locality case, speech case, subject, Orient.*

Ключевые слова: *пространство, локализация, предлог, творительный падеж, предложный падеж, предмет, ориентир.*

Dildə məkan münasibətlərinin ifadə vasitələri arasında sözönlər semantik baxımdan xüsusi əhəmiyyət və maraq kəsb edir. Formal-linqvistik yanaşma nöqtəyi-nəzərindən sözönlər dilin qrammatik vasitələri sırasındadır. Bununla bərabər sözönlərin leksik mənasının təyini və onun qrammatik məna ilə əlaqəsi, sözönlərdə çoxmənalılıq, sinonim önlüklərin mənalari arasında fərqləri aşkara çıxarmaq aktual məsələlərdəndir. Koqnitiv yanaşma yolu ilə sözönlərin mənasının hərtərəfli öyrənilməsi məkan konseptlərinin məzmununu təyin etməyə, eləcə də, sözönlərlə təsvir olunan denotativ şəraitlərin əsas xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmağa imkan verəcəkdir. Sözönlərin koqnitiv metodlarla tədqiqinə dair bir çox işlər mövcuddur [7; 11 və s.]. Tədqiqatların müəyyən qisminə ayrı-ayrı sözönlər və onların qrupları öyrənilir, məkan münasibətlərinin konseptuallaşma və verballaşma forma və üsulları araşdırılır [6; 8; 10; 13; 14; 15 və b.]. Bununla yanaşı, son illərdə aparılmış işlər göstərir ki, sözönlər həm də leksik mənaya malik olub, mürəkkəb semantik quruluş strukturu ilə seçilir. Bu isə sözönlərin leksik mənasının ənənəvi təyin üsulunu genişləndirir, mənanın məkan, zaman, səbəb və s. münasibətlərini ifadə etdiyini təsdiqləyir. Burada sözönlərin qrammatik mənalari ilə kombineasiya da öz rolunu oynayır [13].

Məkan sözsönlərinin semantikasına aid problemlərdən biri də sözönlərin dil daşıyıcısının təfəkküründə aktuallaşdırıcı konseptlərin məzmu-

nunu təyin etmək, sözününün mənasının coğrafi və topoloji çərçivədən kənara çıxmasını, onun obyektlər arasındakı funksional əlaqələrlə bağlılığını da nəzərə almağın vacibliyini əsaslandırmalıdır [Bax: 8; 10].

Müasir ingilis dilində məkan münasibətlərini ifadə etmək üçün aşağıdakı sözlüklərdən istifadə olunur: *in, at, on, by, next to, beside, under, below, over, above, across, through, to, into, towards, on to, from, within, out(of), throughout, round, around, along, near, on, up, upon, off, before, against, behind, after, among, between* və s. Bu sözlülər yerləşmə xüsusiyyətlərinə görə iki qrupa bölünür: 1) xarici yerləşmə sözlüləri; 2) daxili və təmaslı yerləşmə sözlüləri.

Qeyd olunan yarımqrupları qruplar əsasında tədqiq etmək, bu zaman hər yarımqrupa aid sözlülərinin ayrıca təhlilini vermək, fikrimizcə, daha məqsədəuyğundur.

Xarici yerləşmə sözlülərinin semantikasi. Bu qrupa aşağıdakı sözlüləri daxildir: *about, against, at, by, above, over, ahead, of, before, in from of, opposite, behind, under, below, beneath, around, round, beside, next to, along, alongside, beyond, near* və s.

Lokallaşdırıcının bilavasitə yaxınlığında yerləşməni reallaşdıran sözlülər. Qeyd olunan şəkildə yerləşmənin ifadə olunması üçün *at, about, against, by, near, outside* sözlülərindən istifadə edilir.

At. İngilis dilində qədim dövrdən işlənən sözlüdür. Əvvəllər hərəkətin baş verdiyi və ya yerinə yetirildiyi miimal məkanın göstəricisi olmuşdur. Müasir ingilis dilində obyektin yanında yerləşməni, eləcə də obyektin yaxınlığını ifadə edir. Məsələn:

“Next day there was no Muhammad Din *at the head of the carriage-drive*, and no "Talaam, Tahib" to welcome my return. – Ertəsi gün Məhəmməd-Din məni *darvazanın ağzında* qarşıladı və mən onun həmişəki “Talam, tahib” deyə salamlaşmasını eşitmədim [5, s.145].

İngiliscə-Azərbaycanca lüğətdə bu sözününün məkan mənaları aşağıdakı kimi izah olunur: məkan, yer bildirir (“hara?”, “haraya?” sualına cavab verir): a) başqa bir əşyaya yaxınlığı bildirmə: *at the window* – pəncərədə, pəncərənin yanında; *at the door* – qapıda, qapının ağzında; b) müəyyən bir yerdə mövcud olma və ya iştirak etmə; *the lesson* – dərstdə, *at school* – məktəbdə; c) əhali sıxlığı olan yaşayış məntəqəsində; *at a small town* – balaca şəhərcikdə” [4, s. 61].

About. Bu sözlü ilk dövrlərdə “ətrafında, yaxınlığında” mənalarında işlənmişdir. Qədim ingilis dilində “hansısa işdə olmaq” mənası olmuşdur. Sonradan “bu işlə məşğul olmaq” mənası qazanmışdır. İngiliscə-azərbay-

canca lüğətdə sözünün “ətrafına, ... ətrafında, ... çevrəsində, ... dövrəsində; -da, -də üstümdə, yanımda məkan mənaları verilmişdir [4, s.13].

“He used to trot about the compound, in and out of the castor-oil bushes, on mysterious errands of his own” [16].

Onu da qeyd etmək ki, *about* sözünün Azərbaycan dilində qarşılığı “yaxında, yaxınlıqda, yaxınlığında”, “hər yerdə, hər yanda, hər şəhərdə” yer zərfləridir.

Against. Sözü ingilis-azərbaycanca lüğətdə iki obyektin toqquşması, qarşılaşmasını, istinadı, dayağı, dirəyi göstərmək mənalarında izah edilir [4, s. 29]. Onun məkan münasibətini ifadə etmə xüsusiyyəti oriyentirlə toqquşma, qarşılaşma, təmas nöqtəsi ilə müəyyənləşir.

The hitch-hiker squirmed his back against the seat in comfort, took off his cap, and swabbed his sweating forehead and chin with it.

As though they worked independently the hind legs pushed the shell *against* the wall.

The picture hangs *against* the wall. Şəkil divardan asılmışdır. Burada qarşılaşma və təmas olduğuna görə əsas obyekt oriyentirin səthində lokallaşır. Oriyentirin səthi şaquli müstəvidir. Bu baxımdan səthə toxunma, onunla qarşılaşma semi? də aşkardır. Cisim şaquli obyektlə təmasda olmaq üçün ondan asılır, ona söykənir və ya bərkidilir. Verilmiş nümunədə nəzərə çatdırılan informasiya təmas və toxunma nəticəsində lokallaşmanı bildirməyə xidmət edir.

Joad speeded his pace *against* the sun, and he started down the declivity. He slowed cautiously, for the bar of absolute shade was taken. A man sat on the ground, leaning *against* the trunk of the tree [16].

By. Sözü kimi orta ingilis dili dövründə formalaşmış, ilkin mənə sırf məkan münasibətlərinə aid olmuşdur. Müasir ingilis dilində “by” zərf və sözü funksiyalarını yerinə yetirir. *By* sözünün 13 mənası qeyd edilir ki, onlardan birincisi məkan münasibətləri ilə bağlıdır. *By* obyektin yanında, yaxınlığında yerləşməni, predmetin yanı və ya böyrü ilə hərəkəti, hansısa nöqtədən, punktdan keçməyi ifadə edir [9, s. 236].

The driver looked over at him, slitting his eyes, and he chewed as though thoughts and impressions were being sorted and arranged **by** his jaws before they were finally filed away in his brain [16].

The red ant was crushed between body and legs. And one head of wild oats was clamped into the shell *by* a front leg [16].

By sözünün konkret, dəqiq mənası kontekstdən müəyyənləşir.

Near. Yer bildirilərkən işlədilən “yaxında, yaxınlıqda” mənalarını verən sözlüdür. Danışan məkan münasibətlərinin ifadəsi zamanı müşahidə etdiyi obyektlər arasındakı məsafəni bəzən qiymətləndirməli olur. Qiymətləndirmə dəqiq və tərtibi ola bilər. Predmetin oriyentirə yaxınlığına ingilis dilində sözlü və yer zərflərini göstərmək mümkündür və belə vasitələrdən biri *near* sözlüdür. Bu dil vasitəsi yaxınlığı ümumiləşdirilmiş şəkildə ifadə etdirir.

And now a light truck approached, and as it came *near*, the driver saw the turtle and swerved to hit it [16]. Dogs came sniffing *near* the owner cars and wetted on all four tires one after another [16].

Yerləşdirilən predmetlə oriyentir arasındakı məsafəni təyin etmək həm müşahidəçinin mövqeyini nəzərə almaqla, həm də ondan asılı olaraq reallaşdırılır. Azərbaycan və ingilis dillərində məsafənin ifadə olunması üçün müxtəlif dil vasitələrindən istifadə edilir.

Outside. Sözlü “kənar, xaricdə, ... xaricində, ... kənar, xaric; dalında, arxasında, otuside the door – qapı dalında; outside the house – evin yanında, evin yaxınlığında” kimi izah edilir [4, s. 619]. Əgər “near” sözlündə predmetə, onun lokallaşma yerinə yaxınlıq semi güclüdirsə, “outside” oriyentirdən kənar, xaricdə olmağı aktuallaşdırır. Bununla belə, hər iki sözlündə yaxınlıq mənası və oriyentirlə təmasın yoxluğu əsas götürülür. “Outside” sözlündə qapalı məkandan kənar olmaq semi də nəzərə çarpır.

“Ma said”, They can jus’ get up an’ step *outside* when they feel like it [16].

“From *outside* and across the yard came an ancient creaking bleat” [16].

Beləliklə, xarici yerləşmə sözlüləri lokallaşan obyektin oriyentirdən kənar, lakin onun yaxınlığında olmağı ifadə etmək üçün istifadə olunur. Bu qrupu təmsil edən yalnız *against* oriyentirlə müəyyən nöqtədə təmasın mümkünlüyünü də göstərir.

Lokallaşdırıcının təsir dairəsindən uzaqda yerləşməsinə reallaşdıran sözlüləri. Bu qrupa *from away, beyond* sözlüləri daxildir.

From. Obyektin oriyentirdən çıxmasını və uzaqlaşmasını ifadə etmək üçün istifadə olunan istiqamət bildirən sözlüdür. Məkan münasibətlərinin ifadəsi zamanı başlanğıc yer göstərilir. Bu vahidin daxil olduğu cümlələrdə əksər hallarda hərəkətin istiqamətləndiyi son məkan da qeyd olunur. Bununla belə, əsas məqsəd çıxış nöqtəsini aydınlaşdırmaqdır.

A snake wriggled slowly *from* the cotton rows into the road.

Smoke was rising *from* the tin chimney of the house. In the yard was a litter, piled furniture, the blades and motor of the windmill, bedsteads, chairs, tables. And as they drew near, the men could hear pounding *from* the

yard, and as the rim of the blinding sun came up over the horizon, it fell on the truck, and they saw a man and the flash of his hammer as it rose and fell.

Away. Kənar etmə, oriyentirdən kənara doğru hərəkət bildirir, Azərbaycan dilində “kənara, uzağa, uzaqlıq” semlərini ifadə edir.

Two rangy shepherd dogs trotted up pleasantly, until they caught the scent of strangers, and then they backed cautiously *away*, watchful, their tails moving slowly and tentatively in the air, but their eyes and noses quick for animosity or danger. Then he backed *away* and watched Pa for some kind of signal [16].

Misallardan da görüldüyü kimi, çox zaman hərəkətin istiqamətinin qeyri-müəyyənliyini bildirir.

Lokallaşdırıcının qarşısında, qabağında yerləşməni reallaşdıran söz-önülər. Bu qrupda *ahead of*, *before*, *in front of*, *opposite* yer alır.

Ahead. Lüğətdə sözünü kimi, demək olar ki, qeyd edilmir. Azərbaycan dilində yer zərfi olaraq “irəli, doğru, qabağda” mənalarında işlənir. *Ahead of* birləşməsi “irəlidə, qabaqda” mənalarını verir.

For man, unlike any other thing organic or inorganic in the universe, grows *beyond* his work, walks up the stairs of his concepts, emerges *ahead* of his accomplishments.

She straightened her head and peered straight *ahead* along the dirt road [16].

Before. Məkan mənasında “qabağında, qarşısında” mənası ilə işlənir. Bu sözünü “in front of” ilə ekvivalentdir.

He was about to drop the penny back into the pouch when his eye fell on the boys frozen *before* the candy counter.

Ruthie and Winfield scrambled down from the car, and then they stood, silent and awestruck, embarrassed *before* the great valley [16].

In front of. “Qabağında, qarşısında” mənalarında işlənir, tərkibi söz-önü olub “in” və “of” ilə birləşmə şəklində formalaşmışdır. Hadisənin nəyinsə qarşısında baş verdiyini, yaxud obyektin oriyentirin qarşısında, qabağında yerləşməsini ifadə edir.

They had sat in the heat *in front of* the coroner's office in Bakersfield while Pa and Ma and Uncle John went in [16].

Next to the shack there was a little tent, gray with weathering, but neatly, properly set up; and the boxes *in front of* it were placed against the tent wall. A stovepipe stuck out of the door flap, and the dirt in front of the tent had been swept and sprinkled [16].

Predmet və ya hadisənin lokallaşdırıcısı üzərində yerləşməsinə reallaşdıran sözlülər (above, over).

Above. Məkan münasibətləri ilə bağlı “üstündə, ... üzərində, üstündən,... üzərindən; yuxarıda” mənalarında işlədilir.

She moved quietly, so quietly that she could hear the murmur of the water *above* her soft steps on the willow leaves.

On the third day the sound of the stream could be heard *above* the drumming rain.

It edged *above* the place where the first dirt had been thrown.

Over. Bu sözlü predmet və hadisələrin lokallaşdırıcıdan yuxarıdakı bütün ərazidə, sahədə baş verməsi zamanı istifadə olunur. Məsələn, *over the world, over the ground* və s.

“Over” predmetin oriyentdən kənarında, o biri tərəfdə lokallaşması zamanı da işlənir. Sözlü ingilis dilində cümlə tərkibində olduqda hadisənin bütün ərazisini əhatə etməsi mənası aktuallaşır. Buna görə də ifadə olunan mənanın verilməsi *above* ilə ekvivalentlik əmələ gətirmir. Yəni onlar birbirini əvəz etmir.

During a night the wind raced faster *over* the land, dug cunningly among the rootlets of the corn, and the corn fought the wind with its weakened leaves until the roots were freed by the prying wind and then each stalk settled wearily sideways toward the earth and pointed the direction of the wind. The dawn came, but no day. In the gray sky a red sun appeared, a dim red circle that gave a little light, like dusk; and as that day advanced, the dusk slipped back toward darkness, and the wind cried and whimpered *over* the fallen corn. Men and women huddled in their houses, and they tied handkerchiefs *over* their noses when they went out, and wore goggles to protect their eyes [16].

Göründüyü kimi, müasir ingilis dilində sözlülər və Azərbaycan dilində onların qarşılıqları məkan münasibətlərinin ifadə olunmasının mühüm vasitələrindən biridir. Onlar obyektiv gerçəkliyin predmetləri arasındakı münasibəti ifadə etməklə, dildə lokativliyin bildirilməsi üçün morfoloji vasitələrin çatışmazlığını aradan qaldırır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Abdullayev Ə.Z. Azərbaycan dili məsələləri. Bakı: BU nəşri, 1992, 331 s.
2. Abdullayev Ə.Z. Müasir Azərbaycan dilində tabeli mürəkkəb cümlələr. Bakı: Maarif, 1974, 420 s.

3. Cəlilov F. Mürəkkəb cümlə sintaksisi. Bakı: Maarif, 1983, 116 s.
4. İngiliscə-Azərbaycanca lüğət. Bakı: KM mətbəəsi, 2012, 1360 s.
5. Kipling P. Seçilmiş əsərləri. Bakı: 2012.
6. Богданова С.Ю. Концептуализация и реконцептуализация пространственных отношений (на материале английский фразовых глаголов): Дисс. ...д-ра филол.наук. Иркутск, 2007.
7. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика (курс лекций по английской филологии). Тамбов: Изд-во Тамб.Гос.Ун-та им.Г.Р.Державина, 2001.
8. Бороздина И.С. Семантика пространственных предлогов (на материале английского и русского языков): Дисс. ... канд.филол.наук. Курск, 2003.
9. Большой англо-русский словарь. Т. 1. Москва, Русский язык, 1987, 1038 с.
10. Маляр Т.Н., Селиверстова О.Н. Пространственно-дистанционные предлоги и наречия в русском и английском языках. Munchen: Verlag Otto Sagner, 1998.
11. Сазонова Т.Ю. Различные подходы к трактовке концепта // Слово и текст в психолингвистическом аспекте. Тверь: Тверь.Гос.Ун-т, 2000, с.70-76
12. Селиверстова О.Н. К вопросу о семантической структуре, языковой единицы (на примере слов *у* и *рядом*). М.: Рус.словари, 1997.
13. Селиверстова О.Н. Труды по семантике. М.: Языки славянской культуры, 2004.
14. Syntax and Semantics of Prepositions. Patrick Saint-Dizier (ed.): CNRS, Toulouse: Springer, 2006.
15. Tyler A. & Evans V. The Semantics of English Prepositions: Spatial Scenes Embodied Meaning and cognition. New York: Cambridge University Press, 2003.
16. Steynbeck J. The grapes of wrath //https://genius.com/albums/-John_Steinbeck/the-grapes-of-warth.

Lamiya Mughalova

Summary

Expression of space in english using syntactic structures of prepositions and their equivalents in Azerbaijani

The article examines the expression of space in English using the syntactic structures of prepositions and their correspondence in the Azerbaijani language. Analyzes have shown that prepositions in Modern English are divided into two groups according to the peculiarities of their location: prepositions of an external location, prepositions of an internal location. Prepositions belonging to both groups are translated into Azerbaijani with suffixes of the noun cases and some other suffixes. For example, *at* is an old English preposition. In Old English it denoted

the minimum space where the action took place or was performed. In Modern English, this means location next to the object, as well as the proximity of the object. As can be seen, words in modern English and their equivalents in Azerbaijani are one of the most important means of expressing spatial relations. They eliminate the lack of morphological means for expressing locality in language, expressing the relationship between the objects of objective reality. Prepositions in English and their equivalents in Azerbaijani are one of the important means of expressing the concept of space.

Ламия Мугалова

Резюме

Выражение пространства в английском языке с помощью синтаксических конструкций предлогов и их эквиваленты на азербайджанском языке

В статье исследуется выражение пространства в английском языке с помощью синтаксических конструкций предлогов и их соответствие в азербайджанском языке. Анализы показали, что предлоги в современном английском языке делятся на две группы по особенностям их расположения: предлоги внешнего расположения, предлоги внутреннего расположения. Предлоги, принадлежащие к обеим группам, переводятся на азербайджанский с суффиксами местных и глагольных форм существительного и некоторыми суффиксами. Исследуется древнеанглийский предлог *at*. Ранее указывалось минимальное пространство, на котором происходило или выполнялось действие. В современном английском языке это означает расположение рядом с объектом, а также близость объекта. Как видно, слова в современном английском языке и их эквиваленты в азербайджанском языке являются одним из важнейших средств выражения пространственных отношений. Они устраняют недостаток морфологических средств выражения локальности на языке, выражения отношения между объектами объективной реальности. Предлоги в английском языке и их эквиваленты в азербайджанском языке являются одним из важных средств выражения концепции пространства.

Rəyçi: fil.f.d.G.İsrafilova

Redaksiyaya daxil olub: 07.09.2020

UOT 81.

Lalə Rzayeva
ADU
rzayeva.lala@yahoo.com

SİSTEMLİ FUNKSIONAL DİLÇİLİKDƏ (SFD) QRAMMATİK METAFORA ANLAYIŞI VƏ ONUN İLKİN TƏDQIQI

Açar sözlər: *qrammatik metafora, ideoloji qrammatik metafora, şəxslərarası qrammatik metafora.*

Key words: *grammatical metaphor, ideational grammatical metaphor, interpersonal grammatical metaphor.*

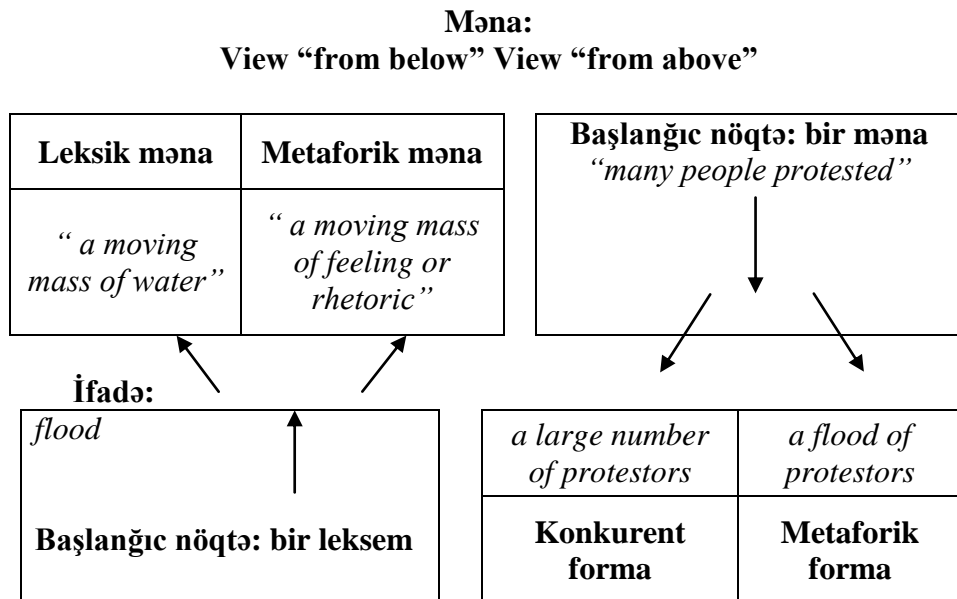
Ключевые слова: *грамматическая метафора, идеационная грамматическая метафора, межличностная грамматическая метафора.*

Qrammatik metafora anlayışı ilk dəfə Həlidayin *Funksional Qrammatikaya Giriş* (1985) əsərində, “Cümlədən kənar: İfadənin metaforik üsulu” adlı ayrıca bölməsində təqdim olunmuşdur. Bu bölmədə, “qrammatik metafora” termini daha çox leksik metaforanı tamamlayan metafora tipi kimi göstərilir və iki növü verilir: ideoloji (ideational) və şəxslərarası (interpersonal) qrammatik metaforalar.

Həliday təqdim etdiyi qrammatik metafora terminini metafora, metoni-miya və sinekdoxa kimi ənənəvi qəbul olunmuş “ ritorik köçürmə” və “nitq fiqurları” adlı daha ümumi çərçivəyə salır. O, metaforaya verilmiş ənənəvi tərifləri genişləndirərək yeni qrammatik metafora növünə yer ayırır. İlk olaraq, metaforanın müxtəlif perspektivləri təqdim olunur. Ənənəvi olaraq, metaforaya sözün istifadəsində, yəni mənada fərqlilik kimi baxılır: “Sözün köçürmə mənasında işlədildiyi deyilir” [2, s.321]. Deməli, müəyyən hərfi mənaya malik olan leksem metaforik, yəni məcazi mənaya malik ola bilər. SFD-də fərqləndirilən 3 ümumi perspektiv baxımından bu, “aşağıdan” (a view “from below”) baxışdır. Burada sözlər başlanğıc nöqtəsi kimi götürülür və sonra bu sözlərin reallaşdırdığı mənalar haqqında nə isə söylənir [3, s. 16].

Bu baxış Həlidayin göstərdiyi kimi “yuxarıdan” (a view “from above”) perspektivi ilə tamamlana bilər. Burada başlanğıc nöqtə müəyyən mənadır və belə bir sual yaranır: bu mənənin ifadə olunduğu və ya reallaşdığı müxtəlif yollar hansılardır? Bu nöqtəyi-nəzərdən, metafora “mənaların ifadə olunmasında fərqlilik” (variation in the *expression* of meanings) kimi təyin olunur. İki alternativ seçim aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdir [2, s.342].

Cədvəl 1:

“Yuxarıdan” götürüldə belə qəbul olunur ki, “biz leksik seçimi bir leksik-qrammatik seçim aspekti və ya adlandırma kimi tanıyırdıq”; və metaforik fərqlilik sadəcə leksik deyil, leksik-qrammatikdir [2, s.342]. Bu baxımdan, bir mənanın müxtəlif ifadə tərzini müqayisə olunur. Ümumilikdə, müəyyən mənanın ifadə olunması üçün yalnız bir leksemə fərqlənən alternativ variant tapmaq çətinidir. Həliday bunu izah etmək üçün aşağıdakı nümunəni verir: *protests flooded in* ifadəsi *protests came in in large quantities; protests were received in large quantities or very many people protested* ifadələri ilə əlaqələndirilə bilər. Bunlardan heç birində fərqlilik tam leksik deyil; qrammatik konfigurasiyada da fərqlilik vardır: *protests came in in large quantities* metaforasında sözlü ifadə əlavə olunmuşdur və *protests* ismi *very many people protested* ifadəsində fellə təqdim olunmuşdur. Həliday bunu qrammatik metaforaya yönəldir və qeyd edir ki, ritorik köçürmədə güclü qrammatik element vardır və əgər biz bunu tapırıqsa, deməli biz həmçinin fərqliliyi yalnız qrammatik formalarda olan, özündə bəzi leksik fərqləri də daşıyan qrammatik metaforanı tapmış olarıq. [2, s.320].

Qrammatik metafora sahəsində Həliday iddia edir ki, “hərfi” məna terminin istifadə edilməsi uyğun deyildir. Eyni mənanın müxtəlif formada ifadə olunmasında fərq dəqiqlik (markedness) termini ilə təyin olunur: müəyyən formalar verilmiş mənanın qeyri-dəqiq ifadələri kimi tanına bilər ki, bu

da “adlandırmanın tipik yolları” olduğunu təsdiqləyir və bu formalar “konkurent” (congruent) reallaşma adlandırılan qeyri-metaforik variantlardır.

Bizim fikrimizcə, Həlideyin qrammatik metafora növünün ətraflı təsvirinə keçməzdən əvvəl, dəyişikliyin Həlideyin “qrammatik metafora” anlayışının təqdimatının əsasında duran leksik fərqlilikdən qrammatik fərqliliyə kimi bəzi ümumi aspektlərini göstərmək əhəmiyyətlidir. Əsas odur ki, metaforanın “qrammatik” növünün tanınması metaforaya ənənəvi baxışın alternativ kimi təqdim olunan “yuxarıdan baxış”-ın nəticəsidir və bu perspektivin xüsusiyyəti Həlideyin bu bölmədə qrammatik metaforaya verdiyi digər cəhətlərini təyin edir. Bu aspektlər də növbəti araşdırmalarda qrammatik metaforanın tədqiqində əsas motiv yaratdığından onları bu ümumi “yuxarıdan perspektiv” fonunda aydın izah etmək əhəmiyyətlidir. Həlideyin göstərdiyi kimi, “yuxarıdan” baxışın əsas xüsusiyyəti onun metaforanı verilmiş ifadənin *mənasında* fərqlilik (variation) deyil, verilmiş mənanın *ifadəsində* fərqlilik kimi təyin etməsindədir. Bu fikri şərh edərkən belə qənaətə gəlmək olar ki, bu yanaşma Həlideyin bəzi məqamlarda aydın göstərmədiyi əhəmiyyətli nəticələrə malikdir (Bax: Cədvəl1):

(i) Fərqləndirilməli olanlar qrammatik konfigurasiyalardır, ənənəvi baxışda diqqət bir leksemin mənasına cəmlənir. Məhz bu xüsusiyyət qrammatik fərqliliyə gətirib çıxarır ki, sonra bu metafora nöqtəyi-nəzərindən şərh oluna bilər.

(ii) Müxtəlif fərqli konfigurasiya tipləri eyni mənanın ifadələri kimi müqayisə oluna bilər. Bu o deməkdir ki, ənənəvi baxışda hərfi və metaforik mənalər arasında sadə ziddiyyət olduğu halda, indi uyğunluq şkalası (a scale of congruency) mövcuddur; bəzi ifadələr verilmiş mənanın həqiqi ifadə formalarıdır və konkurent (uyğun) hesab olunur, digərləri isə həqiqi mənanın ifadəsi baxımından konkurent olmur. Bu xüsusiyyət növbəti araşdırmalarda metaforaların müxtəlif növlərinin təsvirində əhəmiyyətli olacaq.

(iii) Reallaşma (realization) anlayışı mühüm rol oynayır: əslində, bu baxışda müqayisə olunan şey, eyni mənanın müxtəlif formalarda reallaşmasıdır. Bu aspekt sonrakı işdə qrammatik metaforanın nəzəri xüsusiyyətlərinin üzə çıxarılmasında əhəmiyyətli olacaq.

Cədvəl 2:

Metaforik variativliyə dair iki baxış

Ənənəvi baxış: “from below”	Yeni baxış: “from above”
Diqqət leksik metafora üzərində cəmlənir	Diqqət qrammatik metafora üzərində cəmlənir
Metafora verilmiş mənanın ifadəsində fərqlilik kimi	Metafora mənalарın ifadə olunmasında fərqlilik kimi
Bir leksemin mənalарının müqayisəsi (müxtəlif kollokasiyalı məzmunlarda)	Müxtəlif qrammatik konfigurasiyalарı eyni mənanın ifadələri kimi müqayisə etmək
Verilmiş leksemin hərfi yoxsa metaforik (köçürülmüş) mənası	Uyğunluq dərəcələri: verilmiş bir mənanın uyğun və az uyğun ifadələri
Leksik metaforada reallaşma müəyyən rol oynayır, lakin bu anlayış metaforaya dair ənənəvi görüşdə istifadə olunmur	Uyğunluq xüsusiyyəti eyni mənanın reallaşmasına tətbiq olunur

1.1 İdeoloji qrammatik metaforalar

İdeoloji qrammatik metaforalar **keçid metaforaları (metaphors of transitivity)** adlandırılır. Burada konkurent və konkurent olmayan formalar arasında qrammatik fərq keçid konfigurasiyasına aid olur və bu konfigurasiyaların funksional sturkturu baxımından təhlil oluna bilər. Konkurent olmayan ifadələrin metaforik xüsusiyyətini üzə çıxarmaq üçün o ekvivalent konkurent reallaşma (anlayışla) ilə müqayisə olunur. İki ifadənin funksional təhlili konkurent və konkurent olmayan qatlara malik bir diaqramda birləşdirilir ki, tərkib hissələri arasında qrammatik kontrastlar vertikal ölçülərdə göstərilmiş olsun: "Burada əsas cəhət odur ki, elementlər vertikal şəkildə bir-birləri ilə mümkün qədər daha sıx uyğunlaşsınlar [2, s.346]. Bu yolla, leksik metaforaya aid fərqliliklər aydın olur və təkliflər metaforik konstruksiyaların seçilmə səbəblərinə əsasən verilə bilər (Məs: Tema-Rema bölgüsünə uyğun). Həlideyin verdiyi nümunələr: “*Mary saw something wonderful.*” Cümləsi metaforik olaraq “*Mary came upon a wonderful sight*” və “*a wonderful sight met Mary’s eyes*” kimi işlədilir. Aşağıda göstərilən Cədvəl 3-də bu cümlələr Həlideyin təklif etdiyi kimi təhlil olunmuşdur. Həlideyin tez-tez sitat gətirdiyi digər bir nümunəyə baxaq: “*the fifth day saw them at the summit* (konkurent: *they arrived at the summit on the fifth day*).

Cədvəl 3:**Konkurent (Congruent)**

Mary	saw	something wonderful
participant: Sensor	process: mental: perceptive	participant: phenomenon

Konkurent olmayan (Incongruent)

A wonderful sight	met	Mary`s eyes.
participant: Actor	process: material	participant: Actor

Mary	came	upon a wonderful sight.
participant: Actor	process: material	circumstance: location

Keçid metaforalarının daha mürəkkəb növlərinin təhlilində təhlil olunan metaforik forma ilə (tam) konkurent ifadə arasında “*metafora şərhlərinin silsiləsini*” (“*chain of metaphorical interpretations*”) göstərmək mümkündür. Həlidayin verdiyi belə silsilə aşağıdakı nümunədə (e variantında daha konkurent forma göstərilməklə) verilmişdir.

- a. *Advances in technology are speeding up the writing of business programs.*
- b. *Advances in technology are making the writing of business programs faster.*
- c. *Advances in technology are enabling people to write business programs faster.*
- d. *Because technology is advancing, people are (becoming) able to write business programs faster.*
- e. *Because technology is getting better, people are able to write business programs faster.*

“Keçid metaforalarının bölünməsi haqqında çox sayda aspektlər göstərilmişdir. Tam uyğunluq və ya qeyri-uyğunluq nadir hallarda rast gəlinir. Belə görünür ki, həm yazılı, həm də şifahi olmaqla bir çox diskurs növlərində biz hardasa bu iki hədd arasında fəaliyyəti göstərməyə cəhd edirik. Tam konkurent olan nəşə hamar səslənəcək, halbuki, tam qeyri-konkurent çox vaxt süni və düşünülmüş görünür”. [2, s.349].

Ümumilikdə, Həliday göstərir ki, yazılı dil şifahi diskursdan daha çox ideoloji metaforlara malikdir. Bu mürəkkəblilik daha ümumi fərqlə izah olunur: belə güman olunur ki, yazılı dil “leksik sıxlığa”, danışıq dili isə “qrammatik mürəkkəbliyə” malikdir. Yazı dilində müxtəlif leksik mənalar çox vaxt

bir nominal qrupda “bağlanılır”. Bu, ideoloji metaforanın üzə çıxdığı kontekstidir. (Həliday sonra metaforanın yayılmasının bu aspektini izah etmir).

Dilin inkişaf tarixi boyunca, demetaforalaşma da mövcud olmuşdur: qrammatik metaforalar tədricən öz metaforik xüsusiyyətini itirir və bu yolla “əhliləşdirilir” (“domesticated”). Həliday ingilis dilində keçid metaforalarının “əhliləşdirilmiş” hesab etdiyi 3 növünü göstərir:

(i) “*have a bath, do a dance, make a mistake*” kimi ifadələr. Bu formalarda prosesin mənası feildə deyil, diapazonda (Range) ifadə olunur;

(ii) “*she has brown eyes*” (konkurent: *her eyes are brown*) və ya “*he has a broken wrist*” (konkurent: *his wrist is broken*) kimi nümunələrdə

(iii) “*he writes good books*” (konkurent: *he writes books, which are good*) və ya “*we sell bargains*” (konkurent: *the things we sell are cheap*) kimi nümunələrdə.

1.2 Şəxslərarası qrammatik metafora

Şəxslərarası qrammatika ümumilikdə iki – *Mood* və *Modallıq* sistemində təşkil olunduğundan, şəxslərarası qrammatik metaforanın iki növü ayrılı bilər. **Modallıq metaforalarında (metaphors of modality)**, üzə çıxan qrammatik fərqlilik məntiqi-semantik əlaqəyə əsaslanır. Modal mənalar konkurent şəkildə cümlədə modal elementlərdə reallaşdığından (yəni, modal operatorlar, modal əlavələrdə və ya mood əlavələrində), şəxslərarası metaforaları Həliday cümlədən kənar modal mənə ifadə etməsi kimi təyin edir (Məsələn, nümunə 2-də göstərilən əlavə mənalı cümlələr vasitəsilə). Bu yolla, modallıq metaforaları modal mənaların eksplisit reallaşmasıdır. Danışanlar öz fikirlərini müxtəlif cümlələrlə fərqli şəkildə ifadə edə bilərlər. Həlidayın verdiyi bəzi nümunələr bunlardır:

(2) a. ***I think*** → *it's going to rain.*

b. ***Congruent: It is probably*** going to rain

(3) *It is obvious that* →.....

Everyone admits that →.....

The conclusion can hardly be avoided that →.....

No sane person would pretend that →.... not...

Commonsense determines that →....

You can't seriously doubt that →....

Modal mənaların eksplisit ifadələrində böyük fərqlərə görə Həliday deyir, “modallığın metaforik ifadəsinin nə olduğunu dəqiq söyləmək mümkün deyil” [2, s.355]. Şəxslərarası metaforanın tipik nümunələri iki xüsusiyyətə görə xarakterizə olunur (bu o xüsusiyyətlərdir ki, bu ifadələrin metaforik olduğunu göstərir):

(i) Ön pozisiya baş cümlə ilə deyil, budaq cümlə ilə ifadə olunur. “*I think* → *it's going to rain, isn't it?*” cümləsində ayırıcı hissənin *isn't it?* Olması budaq cümləyə əsaslanır. (not: “*don't I?*”)

(ii) Ön hissə inkar olduqda, inkarlıq ya baş cümlənin özündə, ya da budaq cümlədə ifadə oluna bilər. Aşağıdakı nümunədə (a) və (b) (ötürülən əks xüsusiyyəti ilə) eyni mənanı bildirir.

(4) a. *I think* → *Jane doesn't know.*

b. *I don't think* → *Jane knows.*

Həliday **mood metaforalarını (metaphors of mood)** modallıq metaforaları ilə eyni formada təsvir edir: bu tip şəxslərarası metaforada mood mənası cümlədə ifadə olunmur, lakin cümlədən kənar eksplisit element kimi çıxış edir. Mood metaforalarına tipik nümunə kimi “funksional-nitq formulaları”nı (“speech-functional formulae”) göstərmək olar ki, bunlara da Həliday aşağıdakı nümunələri verir:

(5) “Command” functioning as a “warning”:

a. *I wouldn't* → ... *if I were you.*

b. Congruent: *don't..!*

(6) Modalized “offer”, typically functioning as “threat”:

a. *I've a good mind to* → ..

b. Congruent: *Maybe I'll....*

(7) Modulated “command”, typically functioning as “advice”

a. *She'd better* → ...

b. Congruent: *She should....*

Mood metaforalarının mümkün eksplisit ifadələri çox fərqlidir və verilmiş ifadənin mood metaforu kimi şərh olunub-olunmamasına qərar vermək çətindir.

1.3 İdeoloji və Şəxslərarası metaforalar. Ümumi aspektlər.

Bu bölmənin son abzasında, Həliday ideoloji və şəxslərarası metaforalar arasında qarşılıqlı münasibətə toxunur və hər iki növü xarakterizə edən aspektləri göstərir.

Bəzi ifadələr həm şəxslərarası, həm də ideoloji metaforaları özündə əks etdirir. Həliday bunu “*look at<the way they cheated before>*” nümunəsi ilə göstərir. “*Consider the fact that they cheated before*” mənalı “request” ifadəsi üçün bu forma yalnız ideoloji mənada metaforikdir, lakin “*the evidence is (the fact) that they cheated before*” mənasının qeyri-konkurent reallaşması kimi götürüləndə şəxslərarası və ideoloji metaforalarının hər ikisi (*look at* → < *the way they cheated before* >) özünü göstərir.

Nəhayət, Həlidey qeyd edir ki, qrammatik metafora anlayışı “diskursun ilk baxışda bir-birindən daha fərqli görünən çox sayda xüsusiyyətlərini bir yerə gətirməyə imkan verir” [3, s.366]. Bu baxımdan, şəxslərarası və ideoloji metaforaları “iki müxtəlif kontekstdə (ideoloji və şəxslərarası metafora) üzə çıxan eyni fenomenin həqiqi nümunəsidir”. Bütün təhlil olunan metaforalar eyni ümumi xüsusiyyətlərlə əlaqələnilir.

Bu məqalədə biz Həlideyin *Funksional Qrammatikaya Giriş* (1985) əsərində təklif etdiyi qrammatik metaforanın ilk təsnifatına baxdıq. Həlidey bu anlayışı leksik-qrammatik kontinumun sonunda leksik metaforaya ekvivalent kimi təqdim edir. Göründüyü kimi, bu tip metaforanın tanınması perspektiv addımdan – leksik-qrammatikadan deyil, verilmiş mənanın ifadəsində metaforanı fərqlilik kimi müəyyən edən semantikadan başlamaqdan asılıdır. Yekun olaraq belə bir qənaətə gəlirik ki, bu yeni perspektivin xüsusiyyəti qrammatik metaforanın başa düşüldüyü çərçivənin xüsusiyyətlərini müəyyən edir: *müxtəlif konfigurasiyalar* eyni mənanın alternativ *reallaşması* kimi müqayisə olunur; onların fərqliliyi onların *funksional strukturları ilə* təhlil olunur, onlar uyğunluq şkalasına yerləşdirilə bilər və metaforik variantlar “inkonkurent” kimi adlandırılır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Anne-Marie Simon Vandenberg, Miriam Taverniers, Louise J. Ravelli: Grammatical Metaphor (Views from systemic functional linguistics). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2003.
2. Halliday M.A.K. Introduction to Functional Grammar, 2nd edition. London: Arnold, 1985\1994.
3. Halliday M.A.K. On grammar and grammatics. London, 1996.
4. Hasan, Ruqaiya, Carmel Cloran & David Butt (eds.): Functional Descriptions. Theory in practice \ (Current Issues in Linguistic Theory, 121.) Amsterdam: Benjamins, p.1-38.
5. Ravelli Louise. Grammatical metaphor: An initial analysis. London: Pinter, 1988.
6. Taverniers Miriam: Systemic –Functional Linguistics and the Notion of Grammatical Metaphor. A theoretical study and a proposal for a semiotic-functional integrative model. PhD dissertation, University of Ghent, 2002.

Lalə Rzayeva

Summary

The concept of Grammatical Metaphor in Systemic Functional Linguistics (SFL) and its initial study

This article deals with the concept of “grammatical metaphor” as it has been introduced and developed within the theory of SFL. Its purpose is to present the emergence of a framework for exploring grammatical metaphor in the 1980s, paying special attention to the theoretical context which formed the background for the introduction of this new concept in SFL. In this article, the term “grammatical metaphor” is used as a type of metaphor complementing the more commonly known lexical metaphor, and two types are distinguished: ideational and interpersonal grammatical metaphors.

Лала Рзаева

Резюме

Грамматическая Метафора в Системной Функциональной Лингвистике (СФЛ) и первоначальное изучение этой концепции

В данной статье рассматривается концепция «грамматическая метафора», которая была введена и разработана в теории СФЛ. Его цель – представить появление основы для изучения грамматической метафоры в 80-е годы, уделяя особое внимание теоретическому контексту, который сформировал основу для внедрения этой новой концепции в СФЛ. В статье термин «грамматическая метафора» используется как тип метафоры, дополняющий более широко известную лексическую метафору, а также выделяются два типа: идеационные и межличностные грамматические метафоры.

Rəyçi: f.e.d., prof.L. Cəfərova

Redaksiyaya daxil olub: 11.09.2020

UOT 81.

Ülviyyə Əliyeva
GDU
aliyev_1989@list.ru
orcid no: 0000-0002-6732-219X

TƏRCÜMƏ – DİL SƏVİYYƏSİNDƏ MÖVCUD OLAN YARADICI FƏALİYYƏT FORMASI KİMİ

Açar sözlər: *tərcümə prosesi, dilin ifadə vasitələri, dil normaları, orijinal mətn, psixoloji amillər.*

Key words: *translation process, ways of language expression, norms of language, original text, psychological factors.*

Ключевые слова: *процесс перевода, средства выражения языка, языковые нормы, оригинальный текст, индивидуально-психологические особенности, психологические факторы.*

Tərcümə – çoxşaxəli və əhatəli bir elmi-ədəbi fəaliyyət formasıdır. Bədii ədəbiyyat, elmin müxtəlif sahələrinə aid olan kitablar, məqalələr, diplomatik sənədlər, qəzet materialları, siyasi xadimlərin, dövlət başçılarının nitqləri bir dildən digər dilə tərcümə olunur. Bu zaman tərcümə olunan materialın özəlliklərindən, verilmiş mətnlərin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq iki əsas məsələyə xüsusi diqqət yetirilməlidir:

- 1) Tərcümənin məqsədi. Bu zaman oxucunu və ya dinləyicini məxəz dildə olan yad materialın mətni və məzmunu ilə mümkün qədər dəqiq tanış etmək lazımdır.
- 2) Tərcümə etmək – tanış olmayan dildə olan materialın bütün incəlikləri mənə çalarları ilə doğma dilin mümkün imkanlarından istifadə edərək oxucuya və ya dinləyiciyə çatdırılmasıdır. Məxəz dildə olan material hədəf dilə tam və aydın şəkildə çevrilməlidir [5, s.240-245].

Tərcümənin cəmiyyətin həyatında rolu çox böyükdür. O cümlədən, aydın və ifadəli dil tərcümə prosesində də böyük əhəmiyyətə malikdir. Dil insanın təfəkkürü və şüuru qədər qədimdir. Bütün insanlara aid olan, insan təfəkküründə əks olunan ictimai şüurdur. Dil insan ünsiyyətinin çox mühüm vasitəsidir. Dil insanların bir-biri ilə ünsiyyət bağladığı fikir mübadiləsi edərək ümumi qənaətə gəldiyi mühüm vasitədir [6, s.21-25].

Birbaşa şüurla əlaqədar olan dil insanın təfəkkür fəaliyyətində yaranan fikirləri sözlər, söz birləşmələri, cümlələr vasitəsilə qeyd edir, beləliklə, insan cəmiyyətində fikir mübadiləsinə imkan yaradır.

Dil ünsiyyət vasitəsi olmaqla yanaşı, həm də insan cəmiyyətinin təkamülünə şərait yaradır. Bu fikirlər eynilə dilin tərcümədə istifadə olunmasına da aiddir. Tərcümə zamanı məxəz dildə ifadə olunan fikir və məlumatın hədəf dildə oxucuya və ya dinləyiciyə çatdırılmasının şahidi oluruq. Təfəkkürün reallığı dildə əks olunur və yalnız dilin ifadə vasitələri ilə dinləyici və ya oxucuya çatdırılır.

Buradan belə nəticəyə gəlmək mümkündür ki, məxəz dildə olan material hədəf dildə oxucu və ya dinləyiciyə tam aydınlığı və səlisliyi ilə çatdırılmalıdır. Bununla bərabər tərcümə materialı hədəf dilin ümumxalq normalarına uyğun olmalıdır. Tərcümə materialı yarandığı məxəz dilin bütün normaları ilə bilavasitə əlaqədardır. Materialın tərcümə olunduğu dili mükəmməl bilməyən oxucu tərcümə materialı ilə tanış olduqda orijinalda olan bütün fikir və obrazları fikrən bilavasitə öz doğma dilinə köçürür. Xarici dili yeni öyrənməyə başlayan şəxs bütün mətni öz doğma dilinə çevirir [9, s.51-55].

Peşəkar tərcüməçi isə hədəf dilin ruhunu hiss edir və sözlərin hərfi tərcüməsinə deyil, ümumi fikrin və məzmunun tərcüməsinə nail olur. Tərcümə prosesi psixoloji baxımdan da çox mürəkkəbdir. Tərcüməçinin şüurunda tərcümə materialı birdən-birə doğma dildə söz və söz birləşmələrinə, cümlələrə çevrilir.

Tərcümə prosesi lazımı nəticə alınana qədər bir neçə mərhələdən keçir və nəhayət, məxəz dildə verilmiş fikir və obrazlar tam aydınlığı və səlisliyi ilə hədəf dilə köçürülür. İdeya və fikirlər dildən təcrid olunmuş şəkildə mövcud deyildir.

Məxəz dildə verilmiş tərcümə materialının dəqiq və səlis çatdırılması üçün hədəf dilin ifadə vasitələrindən istifadə olunur. Bu ifadə vasitələri tərcümə prosesi qarşısında qoyulmuş tələblərə tam cavab verir. Tərcümənin aydın və dəqiq edilməsi üçün hədəf dildə müvafiq ekvivalent mənalı söz birləşmələri və cümlələr tapmaq lazım gəlir [8, s.28-34].

Tərcümə prosesində ilkin olaraq hədəf dilin qrammatik, leksik xüsusiyyətlərinə fikir vermək lazımdır. Ümumi isə hədəf və məxəz dilin milli xüsusiyyətlərindən tutmuş, üslubi xüsusiyyətlərinə kimi diqqət yetirmək lazımdır.

Orijinal mətnlərin tərcüməsində tərcüməçi tərəfindən ümumxalq dilindən ekvivalent söz və ifadələr bacarıqla seçilməlidir. Orijinala subyektiv münasibət bəsləyən tərcüməçi bəzən məxəz dildəki mətni şüurlu surətdə dəyişir, məzmunu əlavələr edir, məndəki sözlərin obyektiv mənalərini və sözlərin semantik əlaqələrini fərqli formada təqdim edir. Tərcümə tarixində

elə hallar olmuşdur ki, məxəz dildəki mətn tərcüməçi tərəfindən dəyişdirilmişdir [10, s.130-135].

Sözsüz ki, bəzən dillərin mənsub olduğu xalqların xüsusiyyətlərindən asılı olaraq ekvivalent tapmaq çətinləşir. Bundan qaynaqlanaraq tərcümədə köklü fikir dəyişiklikləri edilir.

Öz işinə məsuliyyətlə yanaşan tərcüməçi dilin ifadə vasitələrinin seçilməsinə heç bir zaman biganə qala bilməz. Burada əsas məqsəd orijinal mətnin düzgün tərcüməsindən, hədəf dilin vasitələrinin bacarıqla seçilməsindən asılıdır. Bütün bu deyilənlər tərcümə prosesinin mürəkkəbliyini, məzmun və formanın vəhdətinin qorunmasının və dilin ifadə vasitələrinin düzgün seçilməsinin nə qədər çətin olduğunu bir daha sübut edir. Bu axtarışlar və seçim öz-özlüyündə yaradıcı səciyyə daşıyır. İctimai-siyasi, elmi əsərlərin və bədii ədəbiyyatın tərcüməsi isə bir növ incəsənətdir və xüsusi istedad tələb edir.

Tərcümə prosesi və dillərin qarşılaşdırılması bir çox vacib məsələlərin araşdırılmasına şərait yaradır. Tərcümə məsələləri fərqli baxımdan araşdırıla bilər. Tərcümə materialı məzmun, bədii və tərbiyəvi dəyər, aid olduğu xalqın dilinin və etnomədəni tarixinin səciyyəsi baxımından araşdırma mövzusu ola bilər [5, s.240-245].

Bundan əlavə, tərcümə əsərlərinin dil və ədəbiyyat müstəvisində araşdırılması da xüsusi maraq kəsb edir. Tərcüməçinin bir şəxsiyyət kimi fərdi psixoloji xüsusiyyətləri, onun dünyagörüşü, ədəbi-bədii görüşləri, mənsub olduğu ölkənin və dövrün zövqü və həyata baxışı da tərcümə əsərində əks oluna və bu baxımdan araşdırma obyektinə ola bilər.

Tərcümə, eyni zamanda, psixoloji baxımdan yaradıcı proses kimi tədqiq edilməlidir. Beləliklə, tərcümə prosesi mədəniyyət tarixi, dil, ədəbiyyat və psixologiya nöqtəyi-nəzərindən araşdırılmalıdır. Tərcümə prosesi dil sistemi ilə sıx əlaqəlidir. Məxəz və hədəf dillərin, onların üslubiyyatının tərcümə prosesində istifadə olunan dil vasitələrinin araşdırılması tərcümənin məhz linqvistik müstəvidə tədqiqini labüd edir [1, s.24-25].

Nəticəyə gəlmək olar ki tərcümə tam vəhdət təşkil etməlidir. Bu işlə məşğul olan inasan isə məxəz dilin tək lüğət tərkibini yox, həm də onun tarixindən tutmuş milli xüsusiyyətlərinə kimi bələd olmalıdır.

Orijinalın mətni forma ilə məzmunun ifadə olunduğu dil vasitələri ilə vəhdətdə olduğu üçün linqvistik baxımdan araşdırmanı tələb edir. Bədii əsərlərin, ədəbiyyatın tərcümədə əksi də dilin ifadə vasitələri ilə mümkün olur. Tərcümənin psixologiyası məhz şüurun dilə, dil vasitələrinə münasibəti ilə bağlıdır [2, s.100-102].

Tərcümə prosesinin linqvistik baxımdan araşdırılması hədəf və məxəz dillərin obyektiv faktlarını tədqiq etməyə imkan verir. Əgər tərcümə prosesi yüksək bədii dəyərə malik bir əsərin digər dilə çevrilməsi ilə əlaqədardırsa, tərcüməçi orijinala tabedir, ondan asılıdır, sərbəst hərəkət edə bilmir. Bu zaman tərcüməçinin sənətkarlığı nədən asılıdır?

Akademik Məmməd Arifin bu barədə fikirləri maraqlıdır: “Yaradıcı tərcüməçi öz işini ürəkdən sevməli, onu ehtirasla, ilhamla görməlidir. Tərcümə işini ehtirasla, ilhamla görmək yaradıcı tərcüməçi üçün mühüm şərtidir. Lakin bu yeganə şərt deyildir. İkinci daha mühüm bir şərt var ki, o da tərcüməçinin öz işinə yüksək şüurla, sənətkarlıq məsuliyyəti və tələbi ilə yanaşmasıdır. Əgər tərcüməçi götürdüyü əsərin tərcüməsinə bir yazıçı kimi yanaşarsa, onun yaradıcılıq əzabına da qatlaşmalıdır. Hər bir yazıçı öz əsərini yazmağa başlamazdan əvvəl onun materialını toplayıb planını tutduğu kimi, tərcüməçi də tərcüməyə başlamazdan əvvəl onu diqqətlə öyrənməli, yaradıcılıq nöqtəyi-nəzərindən təhlil etməlidir. Yəni qarşısındakı yazıçının sənətkarlıq prinsipləri ilə tərcümə ediləcək əsərin məzmunu, ideyası, üslubu, bədii xüsusiyyətləri, surətləri ilə yaxşı tanış olmalıdır”.

Tərcüməçi tərcümə etdiyi əsərin yazıldığı dövrün dil xüsusiyyətlərini mütləq nəzərə almalıdır. Tərcümələrin başlıca və əsas xüsusiyyəti orijinalın ideya və məzmununun düzgün ifadə edilməsidir. Tərcüməçi heç bir zaman formaya aludə olmamalı, öz fikirlərini oxucuya aydın və dolğun ifadələrlə çatdırmalıdır. Tərcüməçinin hər sözü, hər kəlməsi müəyyən bir ideyanın konkret ifadəsi olmalıdır. Tərcümə əsərinin forması və məzmunu arasında möhkəm bir vəhdət olmalıdır. Bədii əsərin tərcümə edilməsi üçün tətbiq edilən əsas prinsip vahid olmalıdır. Xüsusi cəhətlərə gəldikdə isə vahid tərcümə prinsipi müxtəlif vasitələrlə həyata keçirilməlidir [4, s.31-34].

Tərcümə bir xalqı digər xalqın mədəni nailiyyətləri ilə tanış etmək vasitəsi olmaqla qalmır, o millətlərin qarşılıqlı surətdə zənginləşməsi üçün qüdrətli və universal bir vasitədir. Tərcümə prosesində əsas problemlərdən biri tərcüməçinin hansı keyfiyyətlərə malik olması məsələsidir. Burada üç keyfiyyət əsas sayılır: istedad, hərtərəfli savad və dərin bilik. Tərcüməçi istedadlı olmalı, dilləri kamil bilməli, ensiklopedik biliyə malik olmalıdır! Əlbəttə, bu vacib keyfiyyətlərin sırasına incə zövq də daxildir. Tərcüməçi öz peşəsinə sadıq, öz işinin əsl vurğunu olmalıdır. Tərcümə işi müxtəlif mədəniyyətlərin bir-birini daha da zənginləşdirilməsinə, yaxınlaşmasına, onların beynəlmiləl əsasının möhkəmlənməsinə, gələcək vahid ümumbəşər mədəniyyətinin təşəkkül tapmasına kömək edir. Bu mühüm tarixi prosesdə ictimai şüurun ən kütləvi, spesifik və təsirli formalarından olan bədii ədəbiyyatın çox mühüm rolu vardır.

Tərcümə dünyanın bir-birindən uzaq iqlim guşələrində yaşayan, maddi və mənəvi nemətlər yaradan, müxtəlif dillərdə danışan, fərqli psixoloji təbiətə malik olan xalqlar arasında qarşılıqlı əlaqə və mötəbər dostluq körpüsüdür. Ən yaxşı tərcümə nədir? Əgər ikinci dildə yaradılan əsər oxucuda orijinalın oyatdığı təəssürata maksimum dərəcədə yaxın təsir oyada bilirsə, onu ideal tərcümə hesab etmək olar. Ədəbi əsərin ideya-bədii strukturunun müqabil dildə canlandırılması əsl tərcümənin meyarı hesab edilə bilər [6, s.38]

Akademik B.Nəbiyevin fikrincə, bədii tərcümə sahəsində realist tərcümə məktəbinin on illərdən bəri davam edib gəlmiş çox qiymətli təcrübəyə və mütərəqqi ənənələrə əsaslanan qənaəti bundan ibarətdir ki, tərcümə orijinalın məzmununu ilə forması, ruhu və hərfi arasındakı dialektik vəhdəti qoruyub saxlamalı, müqabil dilin leksik, sintaktik, üslubi imkanlarının, təsvir və ifadə vasitələrinin əsasında oxuculara çatdırılmalıdır. Burada tək-tək söz və ifadə vasitələrinin mənası dərindən qavranılmalı, lakin onların hər birinin ümumiyyətlə adekvat deyil, müəyyən mətn daxilindəki konkret vəzifəsi, daşdığı bədii yük aşılmalı və ümumi ideya-bədii struktura tabe edilməlidir [2,s.31-34].

Tərcümə prosesində hədəf dilin bütün xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Lakin bütün xalqlar, dirlər və mədəniyyətlərin fərqli xüsusiyyətlərini nəzərə alsaq görərik ki, bəzən tərcümədə tam uyğunluq əldə etmək mümkün olmur.

Məntiqi dəqiqliklə bədii kamilliyin təcəssümünə nail olmaq üçün bu, riayət edilməsi son dərəcə vacib olan tədbirlərdən biridir. Hərfi tərcümə orijinalın ideya və bədii keyfiyyətinə çox böyük zərər vurur. Tərcümə, əlbəttə, dəqiq olmalıdır. Lakin bədii tərcümədən söhbət edərkən bu anlayış daha geniş məzmun kəsb edir. Hərfi-hərfinə edilmiş tərcümə çox naqisdir. Hərfi tərcümədə əsər obrazların, ideyaların məcmusu kimi, bir tam, bir bütöv kimi deyil, ayrı-ayrı sözlərin, ifadələrin, bəzən isə onların lazımi mənasından uzaq çalarlarının tərcüməsi kimi təqdim olunur. Əsl tərcüməçi sözün bədii imkanlarını xüsusilə qiymətləndirməlidir [3, s.10-18]

Bəzən tərcüməçi cümlədə söz sırasını dəyişməklə, üslubi uğursuzluq anlaşılmaqlıq yaradır. Bu zaman məna çaları tamamilə dəyişir. Məxəz dili öz ana dili kimi bilməyin çox böyük əhəmiyyəti vardır. Tərcüməçi müraciət etdiyi xalqın tarixi, coğrafiyası, etnoqrafiyası, psixoloji keyfiyyətləri ilə yanaşı, müasir ədəbi dilini, bu dilin üslubi xüsusiyyətlərini, canlı danışığı dilinin bütün dialektlərini, hətta bəzi jarqonlarını da bilməlidir. Doğma ədəbiyyatın, ana dilinin bədii ifadə imkanları vasitəsilə başqa dilli xalqın təfəkkür tərzini yenidən canlandıran tərcüməçi ilk növbədə öz həmvətənlərinin düşüncə tərzini, psixologiyasını nəzərə almalıdır.

Qəhrəmanlar, obrazlar, şərait, səhnələr, mahnılar, peyzajlar müəllifin orijinalda təsvir etdiyi kimi olmalıdır, tərcüməçi onları milli ruha uyğun şəkildə dəyişməməlidir. Tərcümədə bu cür sərbəstlik başqa xalqın həyatı, mədəniyyəti və ədəbiyyatı ilə tanışlığa mane olur. Tərcüməçi orijinalın əsas məzmununu dəqiq verməyi bacarmalıdır və bu zaman dilin sadəliyi, təbiiliyi, canlılığı aydın duyulmalıdır. Tərcümənin dili danışiq ahənginə yaxın olmalıdır [11, s.21]. Tərcüməçi orijinalın yalnız məzmununu və ideyasını deyil, onun daxili həyatını da hədəf dildə yenidən yaratmalıdır, tərcümə olunan əsərin bütün zərif mənə çalarlarını tərcümədə məharətlə saxlamağı bacarmalıdır. Sadəliyi və təbiiliyi ilə seçilən tərcümə orijinalın ruhunu özündə tam ifadə etməlidir. Hədəf dilin ifadə imkanlarından bacarıqla istifadə edən tərcüməçi orijinalın məzmununa maksimal dərəcədə sadıq qalmalı; obrazları, metaforaları, üslubi xüsusiyyətləri qoruyub saxlamağa çalışmalı, bədii təsvir vasitələrinin hədəf dildə analoqlarını tapmalıdır. Tərcüməçi orijinalın məzmununu ilə bərabər onun üslubunu, dil xüsusiyyətlərini, ritmini, intonasiyasını, ifadələrin konstruktiv xüsusiyyətlərini səlis və aydın şəkildə hədəf dilə ifadə etməyi bacarmalıdır [7, s. 28-33].

Bədii tərcümədə nə orijinalın müəyyən yerlərini buraxmaq, nə əlavələr etmək, nə də dəyişikliklər aparmaq olmaz. Əgər orijinalda müəyyən qüsurlar varsa, onları da olduğu kimi vermək lazımdır. Tərcümənin məqsədi orijinalın dilini bilmədiyinə görə ondan bədii zövq almaq imkanından məhrum olan oxuculara həmin orijinala tanış olmaq və ondan mənəvi zövq almaq imkanı verməkdir. Bədii əsərin tərcüməsi üçün yalnız bir qayda vardır – orijinalın ruhunu əks etdirmək.

Tərcüməçidən yalnız orijinalın obrazlar və fikir sistemini deyil, həm də əsərin ədəbi manerasını, onu yaradan sənətkarın şəxsiyyətini, yazıçının bədii üslubunu hədəf dildə ifadə etmək tələb olunur və tərcümə prosesində bu əsas amillərdən biridir.

Tərcüməçi sxematizmədən uzaq, canlı, bədii baxımdan tam dəyərli hədəf dildə oxucu üçün aydın və anlaşılıq tərcümələr yaratmağa çalışmalıdır. Yalnız orijinalın süjet və kompozisiya xüsusiyyətləri deyil, müəllifin yaratdığı obrazların özünəməxsusluğu, onun hər bir fikri, əsərində istifadə etdiyi hər bir detal, məxəz, dilin üslubi incəlikləri, qorunub saxlanılmalıdır.

Tərcümə böyük diqqət və həssaslıq tələb edən çox çətin və mürəkkəb bir prosesdir. Hər bir şair və yazıçının təkrarsız dili, ideya və obrazlar aləmi olur. Bu baxımdan tərcüməçi yalnız orijinalın dilini deyil, onun bütün ruhunu mənimsəməlidir. Bu yaradıcı prosesdir və bədii vasitələrlə orijinalın hərfinin deyil, ruhunun yenidən yaradılması deməkdir. Tərcümədə həssaslıq, duyum hissəsinə malik olmadan bu sənətin sirlərinə yiyələnmək mümkün deyildir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. M.Arif. Bədii tərcümə: məqalələr toplusu. Bakı: Elm, 1990.
2. Nəbiyev B. Axtarışlar, tapıntılar, itkilər. Tərcümə sənəti. Məqalələr toplusu. Bakı: Elm, 1990.
3. Adilov M. Klassik ədəbiyyatımızda dil və üslub. Bakı: Maarif, 1991.
4. Əsgərli F. Bədii tərcümə prinsipləri. Bakı: ADPI Nəşriyyatı, 2009.
5. Актуальные проблемы теории художественного перевода. Москва: Наука, 1967.
6. Бархударов Л.С. Язык и перевод. Москва: Международные отношения, 1975.
7. Виноградов В.В. Лексические вопросы перевода художественной прозы. Москва: Изд.-во МГУ, 1978.
8. Гальперин И.Р. Перевод и стилистика. Москва: Учпедгиз, 1990.
9. Гачечиладзе Г.Р. Художественный перевод и литературные связи. Москва: Советский писатель, 1972.
10. Комиссаров В.Н. Лингвистика перевода. Москва: Международные отношения, 1980.
11. Копанев П. Вопросы истории и теории художественного перевода. Минск: Наука, 1972.

Ulviya Aliyeva

Summary

Translation is a form of creative action available at the language level

Translation is a form of purposeful activity that meets certain value criteria. One of the main requirements for translation is that the texts in the source and target languages are equivalent. Equivalence is given a special place in the theory of translation and in the expression of its essence. There is not much difference in translation between incomplete equivalents or variant inconsistencies. Sometimes a word in the source language can have several meanings in the target language. In translation, dynamic equivalence refers to a text that can capture the content and emotional connotation of the original. The concept of dynamic equivalent includes another important component of translation. This is a communicative situation.

Communicative equivalence refers to the relationship between texts that correspond to their communicative value.

Ульвия Алиева

Резюме

**Перевод – форма творческой деятельности,
существующая на языковом уровне**

Перевод является целенаправленной деятельностью, отвечающей определенному оценочным критериям. Одним из требований, издавна выдвигаемых теорией и практикой переводческой деятельности, является требование эквивалентности текстов исходного и конечного.

Эквивалентности придавалось решающее значение в теоретическом описании перевода и выявлении его сущности. Для переводчика различие между «частичным эквивалентом» или «вариантным соответствием» несущественно. Одному слову в исходном языке соответствует несколько слов в языке перевода. Иногда делается попытка преодолеть ограниченность чисто семантического подхода к эквивалентности.

«Динамическая эквивалентность» определяется как качество перевода, при котором смысловое содержание оригинала передается в форме, включающей смысловое содержание и эмоциональные установки. Понятие «динамическая эквивалентность» противопоставляется понятию «формальное соответствие». Понятие динамической эквивалентности учитывает ещё один существенный компонент перевода – коммуникативную ситуацию.

Коммуникативная эквивалентность определяется как отношения между текстами, когда оба текста совпадают по своей коммуникативной ценности.

Rəyçi: fil.e.d. N.Seyidəliyev

Redaksiyaya daxil olub: 05.11.2020

UOT 811.111

Günay Ağayeva
ADU
gunayagayeva537@gmail.com

ONOMASTİK VAHİDLƏRDƏN ƏMƏLƏ GƏLƏN BİTKİ ADLARI

Açar sözlər: *toponim, antroponim, etnonim, astionim, endogen, ekzogen.*

Key words: *toponym, anthroponym, ethnonym, astionym, endogene, exogene.*

Ключевые слова: *топоним, антропоним, этноним, астионим, эндогенный, экзогенный.*

Onomastika dildə şəxs, xüsusi adları və onların sistemliliyini öyrənən elm sahəsi olub, toponimika, antroponomika, etnonimika və s. sahələri əhatə edir [1, s.35].

B.Xəlilov onomastik leksikanı aşağıdakı kimi təsnif edir:

1. Antroponimlər
2. Ftnonimlər
3. Toponimlər
4. Hidronimlər
5. Zoonimlər
6. Kosmonimlər
7. Ktematonimlər [3, s.212-213]

F.Qurbanovanın fikrincə onomalogiya nəzəri dilçiliyin xüsusi adları öyrənən şöbəsi kimi, bu adların səciyyəvi cəhətlərini təbiətini, nəzərə çarpdırdığı predmetə uyğunluğunu, onların mahiyyətini, əmələ gəlməsini, törəməsini, mənşəyini, mənə əsasını, yayılma dərəcəsini, quruluşunu, inkişafını və bir dildən başqa bir dilə keçməsi problemlərini öyrənir [2, s.11-14]. A.Babayev hesab edir ki, ad haqqında elm olan onomastika elmi dilimizdə hələ sabit bir şəkil almamışdır. Ölkəmizdə bu elm sahəsi [1, s.194]. XX əsrin 50-ci illərindən geniş surətdə tədqiq edilməyə başlanmışdır. İstər roman dillərində (o cümlədən fransız dilində), istərsə də türk dillərində onomastika sahəsinə aid olan leksika tarixi inkişaf nəticəsində formalaşmış və müasir dövrdə gəlib çıxmışdır.

Bizim tədqiqatda onomastik vahidlərdən əmələ gələn bitki adları aşağıdakı ardıcılıqla öyrənilir:

a) Toponimlərdən əmələ gələn bitki adları, b) Antroponimlərdən əmələ gələn bitki adları, c) Etnonimlərdən əmələ gələn bitki adları.

1) Toponimlərdən əmələ gələn bitki adları

Öz obyektinin zənginliyi ilə əlaqədar olaraq toponimika müxtəlif yer adlarını öyrənir. Onlardan dördü: yaşayış məntəqələrinin adları, dağ, təpə, aşırım, dərə, düzənlik və s. adları, su hövzələrinin adları, meşə massivlərinin adları xüsusi yer tutur. Bundan başqa toponimikada dəniz, göl, çay, bataqlıq və s. fərqləndirilir [7, s.305].

Bitki adlarının bir qismi onların əmələ gəldiyi və məskunlaşdığı yerlər qitələr, dövlət və ölkələr, şəhər və kəndlər, ada və dağlar və s. bildirən toponimlərdən əmələ gəlirlər. B.Xəlilovun göstərdiyi kimi, toponimlər torpaqla bağlı obyektlərin adlarını bildirir. Müəllif Azərbaycan toponimlərini aşağıdakı qruplara ayırır: 1) Azərbaycan-türk dilləri mənşəlilər, 2) Ərəb və fars dilləri mənşəlilər, 3) Rus dili mənşəlilər, 4) Qafqaz dilləri mənşəlilər, 5) Monqol dili mənşəlilər [3, s.238-239].

Tədqiqat materiallarında toponimlərlə bağlı bitki adları kifayət qədərdir. Biz onları iki qrupa ayırmışıq: 1) sırf fransız reallıqları ilə bağlı toponimlərdən əmələ gələn bitki adları, 2) qeyri reallıqlar ilə bağlı toponimlərdən əmələ gələn bitki adları.

1) endogen və ya sırf fransız toponimlərindən əmələ gələn bitki adları. Bunlar əsasən oykonimlərlə bağlı olub, 11 leksik vahidlə təmsil olunmuşdur. Biz oykonimləri – müəyyən əraziyə məxsus yaşayış məntəqələrinin – kənd, qəsəbə, şəhər adlarını bildirən toponimləri iki qrupa bölürük: komonimlərlə (kənd adı ilə) bağlı bitki adları və astionimlərlə (şəhər adı ilə) bağlı bitki adları.

a) sırf fransız komonimlərilə bağlı bitki adları: Caber nef – Kaberne (Fransanın cənub-qərbində bitən üzüm növü); Cavaillon – Kavalyon (Voklüz əyalətində bitən, sarı məti və çox ətirli olan qovun); Chardonnay – Şardone (Burqundiyanın Pino adlı məkanında bitən üzüm növü); Crassane – Krassan (armud növü, Səntonj kəndinin adından); Crosne – Poruq (Sənt Uaz kəndinin adından, Yapon mənşəli bitki); Frontignan – Frontinyan (Frontinyan yaxınlığında Ero adlı kənd, becərilən üzüm tənəyi və bu tənəyin üzümündən istehsal edilən ağ muskat şərabı), Gamay – Qame (Kot d'Or əyalətində bir kəndin adından, Kot d'Or-dan olan meyvə və üzüm, həmin üzümədən hazırlanmış şərab)

b) Sırf fransız, astionimlərilə bağlı bitki adları: Parisette – Qarğagözi (Paris sözünün kiçiltmə forması, göyümtül meyvələri olan, meşə və nəmişlik yerlərdə bitən bitki). Ona bəzən raisin de renard “tülkü üzümü” də deyirlər, Picardan Picardant – Pikardan (Aşağı Langödoqda bitən ağ üzüm növü) və s.

2) ekzogen toponimlərdən əmələ gələn bitki adları. Bu qəbildən bitki adları 12 leksik vahidlə təmsil olunur. Bu leksikanı da, yuxarıda olduğu kimi, iki qrupa bölürük.

a) qeyri-fransız komonimlərilə bağlı bitki adları; Batavia – Bataviya (Niderlandda olan Batavlar ölkəsinin adından, qıvrım yarpaqları xırtıldayan kahı üzüm növü), Campeche – Kampeş (Meksikanın bir şəhərinin adından tropik Amerikada bitən, bərk oduncuğu olan və qırmızı boyaq maddəsi kimi istifadə edilən ağac), Canada – Kanada (Canada – ölkənin adından, ranet adlanan alma növü), Courbaril – Kopal ağacı (Qəraib tropik regionlarda bitən, odunu mebel işində, lak şirəsi hazırlamaq üçün işlədilən ağac), Mahonia – Maqoniya (Mahon – Balear adalarının adından tünd mavi rəngli balaca giləmeyvələri, salxımvarı, sarı gülləri, həmişəyaşıl yarpaqları olan bəzək kol bitkisi), Valeriane — valerianotu - pişikotu (Romanın Valeria əyalətinin adından çəhrayı və ya ağ çiçəkləri olan, çox inkişaf etmiş kökü olan ot bitkisi).

b) qeyri-fransız astionimlərilə bağlı bitki adları: Bancounlier–Tunq (Bancoulen, Sumatranın bir şəhərinin adından Sond adalarında bitən nəhəng ağac), Grenache – Qrənaş (İtaliyanın Vernazza şəhərinin adından Lanqödoqda becərilən iri qara giləli meyvə), Treviso – Treviz (Treviso, İtaliyada olan şəhərin adından qırmızı yarpaqlı kəsmi).

Tədqiqat materialları göstərdi ki, Azərbaycan dilində də bu yolla yaranan fitonimlər az deyil. Deyilənlərə misal olaraq aşağıdakıları qeyd edə bilərik; tarla albalısı (Alkekenge), meşə findığı (Aveline), İspan ənginarı (Cardon), dəniz kələmi (Crambe) və s. Azərbaycan dilində toponimlərdən düzəlmiş bitki adları geniş yayılmışdır. Azərbaycan dilində toponimlərdən əsasən meyvə-tərəvəz növlərinin adları yaranır. Məsələn: *Hövsan soğanı, Sabirabad qarpızı, Zirə qarpızı, Quba alması, Göyçay narı, biğır narı, Bakı şanı, Dərbənd (üzüm növü), Ordubad əriyi, Bilgəh zəfəranı, Kürdaş narı* və s. Azərbaycandan kənarada olan toponimlərdən də meyvə tərəvəz növlərinin adları yaranır: İstanbul alçası, Cərcə yemişi, Bağdad xurması, İran xurması və s.

2) Antroponimlərdən əmələ gələn bitki adları

Antroponim sözü, müxtəlif şəxs adlarının məcmusunu bildirən termin olub, şəxsin öz adını, ata adını, soyadını, ləqəb və təxəllüsünü, ayamalarını və s. əhatə edir [6, s.56].

Müasir Azərbaycan dilində onomastika, xüsusilə onun geniş yayılmış bir sahəsini əhatə edən antroponimlər maraqlı və səciyyəvi cəhətlərə malikdir. İşlənmə dairəsindən asılı olaraq, onlar bu və ya digər ideyanı, məzmunu, mənanı ifadə edir.

Bitki adları onomastik leksikaya daxil olan xüsusi isimlər olduğundan, təbiidir ki, onların mənşəyi də öyrənilməlidir. Fransız onomastikasının tarixi əsasını qall, yəni Kelt xüsusi isimləri təşkil etməlidir. Lakin tarixən fransız eydonimlərinin böyük bir hissəsini fransız, eləcə də başqa roman dillərinə keçmiş latın eydonimləri təşkil etmişdir. Buraya əyalət dialektlərindən gələn eydonimləri də (məsələn: provans, oksitan, katalan, norman və s.) əlavə etmək lazımdır. Fransız onomastikasında xeyli fransız, o cümlədən ölkənin adı da daxil olmaqla, franklardan keçmə sözlər də mövcuddur. Təbiidir ki, onların arasında latın dili vasitəsilə şərq dillərindən fransız dilinə keçmiş bir çox sözlər də vardır ki, xüsusi çəkiyə malik ərəb sözləri ilə yanaşı, türk mənşəli sözlər də bu qəbildəndir.

Demək lazımdır ki, ümumi adlardan və ya apelyativlərdən xüsusi adların əmələ gəlməsi danılmaz bir faktır və bu üsul onomastikada “onim” adlanır. Tədqiqat materiallarında bu tipli bitki adları xeyli miqdardadır. Onlar iki qrupa bölünmüşdür: 1) fransız və Azərbaycan dillərində eyni mənaya malik olanlar, 2) fransız və Azərbaycan dillərində mənaca müxtəlif olanlar.

Eyni mənaya malik olan adlar bunlardır? *fr.jasmin* — *Azərb. yasəmən* (bitki adı), *Fr.soyadı-Jacques Boe Jasmin (fransız şairi) Azərb.Yasəmən* (qadın adı), *fr.veronique-Azərb.bulaqotu* (bitki adı) *fr.Sainte Veronique Azərb Muqəddəs Veronika* və s.

Eyni mənaya malik olmayanlar sayca üstünlük təşkil edir: *fr.basilic Azərb.reyhan* (bitki adı) – *Azərb.Reyhan* (qadın adı), *fr.bigarreau Azərb.gilas* (bitki adı) – *Azərb.Gilas* (qadın adı), *fr.menthe Azərb.nanə* (bitki ad) - *Azərb. Nanə* (qadın adı). Bu prosesi eynilə fransız dilinə də şamil etmək olar; *fr.julienne Azərb. gecə gülü* (bitki adı) - *fr.Julienne* (qadın adı), *fr.marguerite Azərb.qızçıçəyi* (bitki adı) - *fr.Marguerite* (qadın adı).

Bəzi bitki adları onları aşkar edən və ya onların seleksiyasında birbaşa iştirak edən insanların soyadları ilə adlandırılmışlar. Bu tipli antroponimlərdən əmələ gəlmiş fitonimlər tədqiqat materiallarında kifayət qədərdir. Bəzi bitki adları onları aşkar edən və ya yetişdirən insanların soyadları ilə bağlıdır. Biz onları da, toponim mənşəli olduğu kimi, iki qrupa ayırırıq: 1) endogen və ya sırf fransız antroponimlərdən əmələ gələn bitki adları, 2) ekzogen və ya qeyri-fransız antroponimlərdən əmələ gələn bitki adları.

1) endogen və ya sırf fransız antroponimlərindən əmələ gələn bitki adlar - bu qəbildən olanlar 12 leksik vahidlə təmsil olunur. Aşağıdakılar deyilənlərə misaldır: *bignonia-biqnoniya* (XV Lüdoviqin kitabxanaçısı Bignonun soyadından), *bougainville - buqenviliya* (fransalı dəniz səyyahı Bougainville-in soyadından), *gaillarde – iriçiçəkli qayardiya* (fransız botaniki Gayardın soyadından), *guyot-qüiyo* (Jules Guyot-nun soyadından), *julienne - gecəgülü* (Jules və ya Juliennin adından), *jussiee - eşşəkqulağı* (fransız botaniki və həkimi Jussieu-nun soyadından)

2) ekzogen və ya qeyri-fransız antroponimlərdən əmələ gələn bitki adları - bu qəbildən olan adlar 36 leksik vahidlə təmsil olunmuşdur. Bura aşağıdakılar aid edilə bilər:

Bauhinie-bauhini (isveçrəli həkim və naturalist Bauhinin soyadından) *camelia//camellia-kameliya* (ata Kamellinin şərəfinə verilən ad), *dahlia georgin* (isveç botaniki Dahl-in soyadından), *forsythia-forsisiya* (ingilis bağçılıq mütəxəssisi Forsythun soyadından), *fuchisa-küpaçiçəyi* // fuksiya (Bavariya botaniki Fuchsun soyadından), *gardenia-qardeniya* (şotland botaniki Gardenin soyadından), *gerbera-gerbera* (alman naturalisti Trangott Gerberin soyadından).

Azərbaycan dilində antroponimlərlə bağlı bitki növlərinin adları: *abasbəyi* (*armud və alça adı*), *xatını* // *xatınbarmağı* (*üzüm adı*), *cırhacı* (*alma adı*), *qəhrəman* (*gavalı adı*), *Vəzir Alı gavalısı*, *Alxatın alması* və s.

3) Etnonimlərdən əmələ gələn bitki adları

Bitki adlarının bir qismi etnonimlərdən əmələ gəlmişdir. Etnonimlər geniş mənada tayfa, xalq, millət adlarıdır. Tədqiqat materiallarında bu tipli botanika terminlərinin sayı çox azdır. Onlar yalnız başqa xalqların adları ilə bağlıdır. Fransız dilində bu qəbildən 3 leksik vahid qeydə alınmışdır: *arabica-arabika* (ərəb qəhvəsi və ağacı), *catalpa-katalpa* (Karolinanın hindu qəbilələrindən birinin adından), *hickory-qikor* (Virginiyadan hindu qəbiləsinin adından).

Tədqiqatlar göstərdi ki, Azərbaycan dilində etnonimlərlə bağlı yalnız 2 leksik vahid var. Məsələn: *hind qozu*, *yapon əzgili*.

Tədqiqat işi fransız və Azərbaycan dillərində bitki aləmi və onların adlarının əmələ gəlmə tarixi və yollarının araşdırılmasına, onların semantikasının müqayisəli surətdə təhlil edilməsinə və göstəriləcək digər amillərə həsr edilmişdir. Tədqiqatımızda onomastik qrupa daxil olan və onomastik motivlərlə əmələ gələn bitki adları aşağıdakı yarımqruplara bölünür və öyrənilir:

a) toponimlərdən əmələ gələn bitki adları (endogen və ya sırf fransız reallıqlar ilə bağlı toponimlərdən əmələ gələn bitki adları, ekzogen və ya

qeyri reallıqlarla bağlı toponimlərdən əmələ gələn bitki adları), b) antroponimlərdən əmələ gələn endogen və ya sırf fransız antroponimlərdən əmələ gələn bitki adları, ekzogen və ya qeyri antroponimlərdən əmələ gələn bitki adlarına və s.) etnonimlərdən əmələ gələn (geniş mənada tayfa, xalq, millət adları olan) bitki adları.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Babayev A. Azərbaycan dilçiliyinin tarixi. Bakı, Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 1996, 276 səh.
2. Dilçilik ensiklopediyası (F.Veysəllinin müəllifliyi və redaktəsi ilə) I cild "Mütərcim", Bakı, 2006, 516 səh.
3. Dilçilik ensiklopediyası (F.Veysəllinin müəllifliyi və redaktəsi ilə) II cild "Mütərcim", Bakı, 2008, 526 səh.
4. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası. Bakı, Nurlan Nəşriyyatı, 2008, 441 səh.
5. Qurbanova F. Dilçilikdə onomastikanın yeri, Onomastika. Elmi-onomastik jurnal (xüsusi buraxılış). Bakı, 2009, 14 səh.
6. Məmmədova G.S. Fransız və Azərbaycan dillərində bitki adlarının Linqvistik təhlili, Filologiya üzrə fəlsəfə doktorluğu dissertasiyası. Bakı, 2013.
7. Məmmədova G.S. Fransızca-Azərbaycanca müxtəsər izahlı botanika terminlər lüğəti. Bakı: "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2011, 272 səh.
8. Guilbert P. Dictionnaire des mots nouveaux, Paris, 1971.
9. Le Petit Robert, Dictionnaire de la langue française. Tome 1, Paris, 2000.
10. Le Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française en 2 volumes. Paris, 2000.

Gunay Aghaeva

Summary

Plant names derived from onomastic units

The article Plant names derived from onomastic units is devoted to the comparative analysis of plant names in French and Azerbaijan languages and other factors. In our research, the plant names included in the onomastic group and being onomastic motives are divided into the following subgroups and studied: 1) plant names derived toponyms (plant names derived from toponyms, related to endogen and French relatiy, plant names derived toponyms, related to exogenous or other realities); 2) endogenous plant names derived from antroponyms, plant names derived from French antroponyms, plant names derived from exogenous or other antroponyms; 3) plant names derived from enthnonyms (names of tribes, peoples, nations).

Гюнай Агаева

Резюме

Названия растений образованные от ономастических единиц

Статья «Названия растений, образованные от ономастических единиц» посвящена сравнительному анализу названий растений во французском и азербайджанском языках и другим факторам. В нашем исследовании названия растений, входящие в ономастическую группу и образующиеся с ономастическими мотивами, разделяются и исследуются в следующих подгруппах: 1) названия растений, происходящие от топонимов;

– названия растений, происходящие от топонимов, эндогенных или относящихся к непосредственно французской реальности,

– названия растений, происходящие от топонимов, экзогенных или относящихся к другой реальности;

2) эндогенные названия растений, происходящие от антропонимов или названия растений. Происходящие от непосредственно французских антропонимов, названия растений, происходящие от экзогенных или других антропонимов;

3) названия растений, происходящие от этнонимов (названия племён, народностей, наций).

Rəyçi: f.e.d., prof Ə.Abdullayev

Redaksiyaya daxil olub: 02.11.2020

ƏDƏBİYYAT

UOT 821.512.164.

fil.f.d., dos. Nigar Həsənova
AMEA Folklor İnstitutu
nigar.qasanova.80@mail.ru

KƏRKÜK VİLAYƏTİNİN MƏRASİM FOLKLORU *(Qəzənfər Paşayevin tədqiqatları əsasında)*

Açar sözlər: Kərkük, toy, yas, adətlər, xoyrat.

Key words: Kirkuk, wedding, mourning, customs, mourning.

Ключевые слова: Киркук, свадьба, траур, обычаи, траур.

Mərasim folkloru xalqın mədəniyyətinin mühüm bir hissəsini özündə ehtiva edir. Folkloru bilmədən xalqın psixologiyasını, onun əsl tarixini, bəşər tarixində yerini, inkişaf mərhələlərini, həyat tərzini, dünyabaxışını, inam və etiqadını, adət-ənənəsini və s. dərk etmək, anlamaq çətin olur [8, s.261]. Odur ki ictimai-siyasi səbəblərdən İraqın şimalında - Kərkük vilayətində ərəb və kürd xalqları ilə qonşuluqda yaşayan, həm də Azərbaycan dilində danışan xalqın folkloru, dialektinin öyrənilməsi vacib məsələlərdəndir. "İraq türkmənləri yaşadığıları ağrı-acıya baxmayaraq öz mənəvi dünyasını, milli varlığını, dilini, adət-ənənələrini qorumuş, zəngin ədəbiyyat yaratmışlar. Qədim və zəngin şifahi xalq yaradıcılığından qaynaqlanan bu ədəbiyyat özünün bütün inkişaf mərhələlərində folklorun bitib-tükənməz mənəvi xəzinəsindən bəhrələnməmişdir" [7, s.184]. Dil və folklor həyat var olduqca yaşayır, xalqın tarixi haqqında sənədə çevrilir. Müxtəlif araşdırmalarda Kərkük folkloru, İraq-Türkmən folkloru terminləri işlədilir. Kərkük folkloru dedikdə İraq türkmənlərinin toplu halında yaşadığı Kərkük vilayəti - mərkəzi Kərkük şəhəri olmaqla bütün kənd və rayonların əhalisinin folkloru nəzərdə tutulur. Kərkük folkloru elə bir zəngin xəzinədir ki, burada xalqın müdrikliliyini, adət-ənənələrini yaşadan, ifadə edən fikirlər, deyimlər saysız-hesabsızdır. Dil və mədəniyyətin münasibəti folklor örnəkləri vasitəsilə açılır. Kərkük xalqının folkloruna, dialektinə aid olan materiallar müxtəlif kitablarda top-

lanmışdır: İbrahim Daquqinin "İraq türkmanları, dilləri, tarixləri və ədəbiyyatları", Həbib Hürmüzlünün "Kərkük türkcəsi sözlüyü", İhsan Vəsfinin "İraq türkmanlarında deyimlər və ata sözləri" və s.

İraq-Türkman folklorunun toplanması, nəşri, tədqiqi sahəsində Azərbaycanca aparılan genişhəcmli işlərə imza atan professor Qəzənfər Paşayev İraq-Türkman folklorunu mərasim folkloru, lirik növ, epik növ olmaqla 3 hissəyə bölür və yazır: "Cəmiyyətin gərdisində öz yeri, sanbalı olan mərasim folkloru xalqın düşüncə tərzini, həyata baxış və münasibətini, etik, estetik, etnoqrafik görüşlərini - adət-ənənəsini, mərasimlərini sistemli tərzdə izləmək baxımından böyük dəyər və əhəmiyyət kəsb edir. Mərasim folklorunu iki yerə bölmək olar:

- ilkin janrlar;
- xalq mərasim və nəğmələri" [8, s.267].

Tədqiqatçı ilkin janrlara inanclar, yemindlər (andlar), dualar, bəddualar (qarğış) və falları, xalq mərasimi və nəğmələri bölümünə isə dini bayram və nəğmələr, məişət mərasim və nəğmələri, yas mərasim və nəğmələri, toy mərasim və nəğmələrini daxil edir. Xalq mərasimləri qədim adətlərin, xalqın həyata baxışının, düşüncə tərzinin izlənilməsində böyük dəyərə malikdir. Bu zaman illərlə baş verən dəyişikliklər də ortaya çıxır. Bütün bunların təhlili isə elmi əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd edək ki, xalq mərasimi və nəğmələri sırasında toy və yas mərasimi nəğmələri xüsusilə diqqəti çəkir. Bu nəğmələr həm xalqın bədii təfəkkürünü, həm də Kərkük folklor musiqisini əks etdirir. Bölgədə mərasim və nəğmə birlikdə mənə kəsb edir. Kərkük folklorunda mərasim nəğmələri tədqiqata cəlb edildikdə yüksək poetik gücə malik olduğu aydın müşahidə edilir.

Toy mərasimi. Kərkük dolaylarında ananın xahişi ilə onun övladına yaşlı qadınlar - ağbirçəklər qız soraqlayır və gördükdə xəbər edirlər. Qızı görməyə adətən oğlanın bacısı, bibisi gedir. Qız bəyənildikdən sonra oğlana bildirilir, razı olarsa, atasına deyilir. İlk olaraq oğlanın anası yaşlı qadınlarla elçi gedir. Qız ailəsinin şərəfli nəsiləndən olmasına xüsusən diqqət edilir. Qız ailəsi də oğlanı və oğlan tərəfi öyrənmək üçün vaxt qazanır. Daha sonra üç-dörd nəfərlə oğlan atası elçiliyə gəlir və oğlunu tərifləyir. Razılıq olduqda şirin çay içilir. Nişan günü təyin edilir. Nişandan öncə qız evinə ət, yağ, un, düyü və s. göndərilir. Nişan günü isə qıza alınmış qızıllar və paltarlar gətirilir.

Əvvəlki zamanlarda Kərkük bölgəsində nikah mərasimi qız evində baş tutardı. Bu zaman - kəbinkəsmədən sonra şərbət paylanardı. Nikah mərasimindən toya qədər müddətdə cəhiz gətirilib bəzənər və xına mərasimi quruldardı. Gəlini övladı olan, xoşbəxt qadın xınalayar, güzgü tutardı.

Toy günü halay çəkilir, gəlinin başına pul, şəkər tökülür, mahnılar oxunur və s. adətlərlə toy şənəndirilir. Bu səbəblə toydan sonra da icra olunan "Kürəkənküsdü" adəti və dostları tərəfindən ağaca bağlanan bəyin gəlin tərəfindən nəmərlə azad edilməsi və s. adətlər vardır. Gəlinin ər evində əvvəlki gündə heç kimsə ilə danışmaması gəlinin yüksək tərbiyəsindən xəbər verir.

Bu gəlin mayaladı,
Yük-yükə dayaladı.
Böylə dur, böylə otu,
Desinlər hayaladı [5, s.37]

Toydan sonra üç gün müddətində qız evindən növbənöv xərəklər göndərilməsi də diqqətçəkən adətlərdəndir.

Toydan bir il sonra "ayaqaçdı" adəti icra olunardı.

Adətə görə, Məhərrəm və Səfər aylarında evlənmək böyük günah hesab olunur və bu aylarda evlənmirlər. Bu aylarda toy, sünnət və şadyanalıq etmirlər (5, 30).

Kərkükdə nikahın pozulması halına demək olar ki, rast gəlinmir. Ailədə qız övladı da oğul övladı kimi çox sevilir:

Qızdı, nazdı,
Bir lirəyə azdı.
Min də gətirin,
Onnan aparın.

Bölgədə ailə-məişət məişət mövzusunda olan və dolaşan "Bibi, su", "Can oğul" əfsanələri maraqlıdır.

Ümumi cəhətlərinə görə Azərbaycan xalqının adətləri ilə üst-üstə düşən Kərkük adətlərində işlənən mərasim sözlərinin də çoxu eyniyyət təşkil edir: nişan, nikah, toy, düyün, cehiz, elçilik, bəy, gəlin, duvaq, şabaş, yengə, xına günü, kəbinkəsmə və s. Azərbaycan ədəbi dilində və şivələrində rast gəlinməyən sözlər bunlardır: görücü "qızı bəyənməyə gedən oğlan adamı", yol "başlıq", toyun havadarı "bəyin yoldaşları", adağ "gəlin üçün hədiyyə", halay təpmə, həsrət gecəsi "toyun əvvəlki günü qız evində şənlik" və s.

Yas mərasimi. Kərkükdə vəfat edən şəxs üçün təziyə qurulur. Mərasim üç gün davam edir. Azərbaycanda olduğu kimi, qadınlar ağı söyləyir, saç yolur və dizlərini döyürlər. Kərkük dialektində ağı sazlamaq adlanır ki, bu da sızlamaq sözündəndir. Eləcə də Azərbaycanda ağıçı adlandırılan qadın, Kərkük dialektində sazlayan, yuğçu, yığçı adlanır. Əslində ağı sözünün yığ sözündən yarandığı ehtimalı da doğru hesab edilə bilər. Qeyd edək ki,

bu gün də Azərbaycanın Qax rayonu şivələrində "yığlamaq" ifadəsi işlənməkdədir: Anası dələnciklə doqub, uşax yığılıy (İlisu şivəsi).

Bir evdə ölü düşəndə qadınlar ağlayır, üzlərini qırmışlayıb saçlarını yolarlar. Axşam ölmüş adamı səhərisi basdırırlar. Günün birinci yarısında ölənə həmin gün basdırırlar. Savab deyər məzar torpaqla dolanda hər kəs üç ovuc torpaq götürüb məzar üzərinə atar. Ölünün əqrəbələri üç gün günəş çıxmamışdan öncə və gün batandan sonra onun məzarını ziyarət edirlər. Qırxına qədər hər "əli günü" və ölünün yeddində axşam vaxtı halva çalib evdə və məzarlıqda fəqirlərə paylayırlar. Əri ölmüş gənc qadın uzun müddət hamama getməmiş [5, s.56].

İnanca görə, ölüsü düşən evdə qırx gün kəllə-paça yeyilməmiş. Yeyilsə, o evdə bir nəfərin də öləcəyinə inanırdı [5, s.30].

Yas mərasimində söylənən ağılarda, sazlaşmaqlarda doğmasını itirən ailənin başına gələn dəhşətli hal ifadə olunur. Bu zaman şəxsin həyatdakı statusu, davranışı, insanlara münasibəti, səxavəti, demək olar ki, yalnız xoş əməlləri dilə gətirilir. Dil deyərəkən həm nəsrə, həm nəzmlə söylənir. Ümumiyyətlə deyək ki, ağılar qadın yaradıcılığının məhsuludur. Lakin Azərbaycanın bəzi bölgələrində az hallarda olsa da, övlad itirən atanın bəda-hətən söylədiyi və ağrı-acını, faciəni əks etdirən şeirlər deməsi faktları da vardır. Müşahidələr göstərir ki, mərasim nəğmələri sırasında daha çox söylənən də yasda oxunulanlardır. Qərb bölgəsində, o cümlədən Qarabağ ərazisində ağılar "Segah" üzərində oxunulur.

Ağılar digər folklor janrları kimi mövzu, məna fərqliliyinə görə müxtəlif səviyyələrdə özünü göstərir. Özünəməxsus poetik gücə malik olan bir sıra mərasim örnəklərini nəzərdən keçirək:

Ağla dayım,
Gəl əmim, ağla dayım.
Buraxım dərdim deyim,
Cahanı ağladayım [5, s.175].

Kərküklülərdə türk xalqlarının əski etiqadları ilə bağlı elementlər çoxdur: "Ölənin yaxın adamları bir araya toplanaraq baş açarlar, saç yolarlar. Ölənin eyşi (arvadı), bacısı, qızı, nənəsi (anası), saçlarından məqəs (qayçı) ilə kəsərək biləklərinə bağlarlar. Biləkdəki saçlar yasin yeddinci günü bir qadın tərəfindən kəsilir". Bu gün Azərbaycanın qərb bölgəsində, o cümlədən Tovuz şivələrində işlənen "başına kül olsun" qarğıışı ifadəsi unudulub getmiş adətin ifadəsidir. Digər nümunədə isə saç açmaq adətinə işarə olunur:

Coşğunum coşdu gənə,
Qəm həddin aşdı gənə.

Eşitdi bülbül ölüb,
Qönçə saç aşdı gənə [5,s. 209].

Nümunələri nəzərdən keçirdikdə görürük ki, emosional əhval qabarıq şəkildə ifadə olunur. Toplumun inanc sistemi, dünyagörüşü ortaya çıxır. Əcəl, qiyamət, axirətlə bağlı fikirlər yer alır. A. İslamzadə yazır ki, ağılar mərasim folklorunun tərkib hissəsi olaraq elə özündə ən azı leksik baza baxımından islam dövrünün izlərini daşıyır. Eyni zamanda unutmaz lazım deyil ki, toplum bütün söyləmələrdə islami bilgiləri xüsusi olaraq qeyd etməyə ehtiyac hiss etmir. Çünki hər kəs anlayır ki, doğum-ölüm haqqında olan təəssürat öncə uca yaradanın yaradılış səbəbini, daha sonra təbii-bioloji amilləri düşüncədə işarələyir. Bu baxımdan əslində bütün ağılar eyni məzmun kontekstindən kənarda qalmır [4, s.129].

Ağılarda leksik tərkibi ilə bağlı deyək ki, burada ərəb mənşəli alınma sözlər də çoxluq təşkil edir. Azərbaycan dilinin şivələrində rast gəlmədiyimiz aşağıdakı ifadələr vardır: fizəh //çığlığ (şivən), isqat (ölünün qırığında yoxsullara paylanan pul), yasanaqlıq (yasın 3-cü və 7-ci günlərində mərhumin yaxın adamlarının ağı deyən qadına verdiyi pul). Müasir Azərbaycan dili ilə səsleşən sözlər bunlardır: ölü, meyit, kəfən, mərhum, qəbir, xeyrat, halva, cənazə, başdaşı, təziyə və s. Bütün bu sözlərin ağılarda işləndiyini müşahidə etmək mümkündür:

Əkinim əkiliri,
Sünbülüm tökülürü.
Zülfündən bir tel göndər,
Kəfənim tikiliri [1, s.131].
Ya sinnən
Mif əlifdən, ya sinnən.
Dünya mənim deyənin
Dünən gəldim yasınan [1, s.135]

Mərasim adətlərində sırf müsəlman adəti, İslam dini ilə bağlı adətlər saxlandıği kimi, qədim türklərin adətləri də qorunmuşdur.

Nəticə. Təhlil nəticəsində müəyyənləşdirildi ki, Kərkük mərasim folkloru özündə arxaik ritualları, müxtəlif inanc sistemlərini əks etdirir. Müxtəlif dövrlərdə gedən proseslər Kərkük mərasim folklorunda izlərini saxlamışdır. Bu bölgə mərasim folklorunun rəngarəng örnəkləri ilə zəngindir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Azərbaycan folkloru antologiyası. II kitab (İraq-türkman cildi). Bakı, 1999.
2. Xürrəmçizi A. Azərbaycan mərasim folkloru. Bakı: "Səda", 2002, 209 s.
3. İraq-Türkman ləhcəsi. Bakı: "Elm", 2004, 422 s.
4. İslamzadə A. Mərasim folkloruna aid olan ağılarda İslam inancları. "Dədə Qorqud" elmi-ədəbi jurnal. Bakı: "Elm və təhsil", 2019.
5. Kərkük folkloru antologiyası. Bakı: "Azərnaşr", 1990, 367 s.
6. Kərkük folklorunun janrları. Bakı: "Elm", 2003, 320 s.
7. Qaybalyeva S. İraq-türkman folklor mühiti. Bakı: "Elm və təhsil", 2020, 226 s.
8. Paşayev Q. Ədəbi estafetlərdə keçən ömür. Bakı: "Təhsil", 2017, 416 s.

Nigar Hasanova

Summary

Ceremonial folklore of Kirkuk province

(Based on the research of Gazanfar Pashayev)

It is known that research in the field of folklore is invaluable, since information about the origin, roots, past and history of each nation is preserved in its folklore texts. Folk life, culture, traditions, craftsmanship, customs, worldview are immortalized in sagas and fairy tales, legends and bayats. Professor Gazanfar Pashaev, to whose works we referred has got significant merits in the field of publication and research of the Kirkuk folklore.

The article focuses more on seasonal, wedding and funeral ceremonials than on songs. Songs performed at weddings - folk music - require extensive research. If the life of the people is rich, then the ritual customs mixed with its poetry are also rich and all-embracing. The way of life and thinking, imagination and wisdom of the people are vividly expressed in its traditions. The article examines the main genres of the Kerkuk folklore, which refers to wedding and mourning rituals. The registered Kerkuk wedding and mourning rituals are compared with the corresponding rituals and customs of the western regions of Azerbaijan - Gazakh, Gadabay, Tovuz, which indicates the consonance of the tradition and customs of the Turkmans and Azerbaijanis, dating back to the common Turkic ethnogenesis.

Нигяр Гасанова

Резюме

Обрядовый фольклор провинции Керкук

(по материалам исследований Газанфара Пашаева)

Известно, что исследования в области фольклора бесценны, поскольку информация о происхождении, корнях, прошлом и истории каждого народа сохранена в его фольклорных текстах. Народная жизнь, культура, традиции, мастерство, обычаи, мировоззрение увековечены в сагах и сказках, легендах и баяты. Значительные заслуги в области публикации и исследования керкукского фольклора принадлежат профессору Газанфару Пашаеву, к трудам которого мы ссылались.

В статье внимание уделяется больше на сезонные, свадебные и траурные обряды чем народные обряды и сезонные песни. Песни, исполняемые на свадьбах - народная музыка - требуют всестороннего исследования. Если жизнь народа богата, то ритуальные обычаи, смешанные с ее поэзией, также богаты и всеобъемлющи. Образ жизни и мышление, воображение и мудрость народа ярко выражены в его традициях. В статье исследуются основные жанры керкукского фольклора, который относится к свадебным и траурным ритуалам. Зарегистрированные керкукские свадебные и траурные обряды сравниваются с соответствующими ритуалами и обычаями западных регионов Азербайджана - Газаха, Кедабека, Товуза, что свидетельствует о созвучности традиции и обычаев туркманов и азербайджанцев, восходящих к общетюркскому этногенезу.

Rəyçi: fil.f.d., dos.F.Abdurəhmanova

Redaksiyaya daxil olub: 12.11.2020

UOT 821.111(73)

Nigar Əsgərova
ADU
nigar1988sport@gmail.com

EMİ TANIN “SINIQÇININ QIZI” ROMANINDA MİLLİ-MƏDƏNİ KİMLİK PROBLEMİ

Açar sözlər: *Emi Tan, “Sınıqçının qızı”, identiklik, roman.*

Key words: *Amy Tan, “The Bonesetter’s Daughter”, identity, novel.*

Ключевые слова: *Эми Тан, «Дочь костоправа», идентичность, роман.*

Müasir Asiya-Amerika nəsrinə ümumilikdə kiçik süjetlərdən yığılmış romanlarla xarakterizə olunur. Demək olar ki, hər bir əsər Asiya mədəniyyəti və təbiəti ilə assosiasiya təşkil edən bir obrazı və ya bir ideyanı birləşdirən simvolla bağlı olur. Adətən onlar da tarixi vətənləri, kökləri və milli-mədəni kimliyi ilə həmahəng səslənir və bu vəhdət müasir Amerika həyatının əksi kimi təqdim edilir.

Açıq-aydın etnik ənənələrlə bağlılıq bir tərəfdən Amerika nəsrinə yeni ab-hava gətirdi, digər tərəfdən isə onun inkişafına, daha fərqli istiqamətlərin yaranmasına səbəb oldu. Asiya mədəniyyətindən gələn yenilik emosiyaların parlaqlığına, mənəvi-ruhani aləmin axtarışına, mənəvi dəyərlərin ənənəyə ~~hə~~ bağlılıq problemi ilə nəticələnən əsərlərin yaranmasına səbəb oldu. Soyuq mühakimələrlə bol olan Amerika nəsrinə insan varlığının əzəli, əbədi istəyi olan hüsur və məmnunluq hissləri ilə əvəz olundu. Etnik paradıqmalar Amerika nəsrində rəngarəngliyi, müxtəlifliyi və “başqası” olmaq, “başqası” kimi düşünmək məsələlərinə yol açdı.

Çində doğulub böyüyən, lakin Amerikada yaşayan və öz ənənəvi mədəniyyəti ilə Qərbi mədəniyyəti arasında qalan çinlilərin həyatı Amerika-Çin ədəbiyyatının əsas mövzularını təşkil edir. Öz ənənəvi mədəniyyətini daşıyan valideynlərlə Amerikada doğulan və “əsəl” amerikalı olan uşaqlarla nəsillərarası problemlər demək olar ki, bütün Amerika etnik ədəbiyyatının xarakterik xüsusiyyətini təşkil edir. Çin əsilli yazarların yaradıcılığında isə bir qayda olaraq ailə içi problemlər, müxtəlif nəsillə nüməyəndələri arasındakı münasibətlərdən bəhs edilir. Bu münasibətləri Çin əsilli amerikalı yazıçılar assimilyasiya problemləri, o cümlədən “əsəl” amerikalıya çevrilmiş uşaqla-

rın Çin həyat tərzini ilə amerikalıların həyat tərzinin qarşılıqlı əlaqəsini təcəssüm edən mövzularda əks edirdilər.

Milli-mədəni kimlik problemləri və çinli amerikalıların ailəsindəki nəsillərarası ziddiyyətlərdən yazan yazıçılardan biri də Emi Tandır (Amy Tan). Onun “Sınıqçının qızı” (The Bonesetter's Daughter) romanı [5] Amerikada yaşayan çinli mühacirlərin ailəsində baş verən nəsillərarası problemlərdən bəhs edir. Ənənəvi Çini təcəssüm edən və Amerika həyat tərzinə yad olan ana və heç vaxt Çində olmayan və bu səbəbdən ona yad olan ənənəvi dəyərlər ilə doğulub böyüdüüyü Amerika reallığı arasında qalan qızın həyat hekayəsi əsərin əsasını təşkil edir. Ananın tarixçəsi xüsusi dildə, qırıq-kəsik ingilis dili ilə Çin dialektindən yaranmış xüsusi təhkiyə diliylə nəql edilir. Bir çox tənqidçilər belə təsvir üsulunu gənc amerikalıların öz kimliyini qəbul edib, onunla barışığa gedən yol ilə izah edirdilər [2; 3].

Roman müxtəlif mədəni-tarixi hadisələrin fonunda üç qadının həyat hekayəsindən bəhs edir. Nənə feodal qayda-qanunları olan Çinə, ana yarı Çin, yarı Amerikaya, qız isə müasir Amerikaya aiddir. Əsərdəki kimlik axtarışını və bu yolda qarşılaşdığı maneələrin dəf edilməsini hər üç qadının həyatına təsir edən fakt kimi dəyərləndirmək olar. Hər üç qadın özgürlüyünü, kimliyini bərpa edib şəxsiyyət kimi öz sözü, səsi uğrunda mübarizə aparır. Asiya folklorundan gəlmə ruhlara aləminin köməkliyi ilə öz kimliyinə qovuşmaq motivi də bütün əsər boyu hər üç qadının həyatında izlənilir. Əcdadları ilə bağlılıq bütün hallarda güc-qüvvə şəklində problemləri adlamağa, kimliyini, öz daxili “mən”ini tapmağa yardım edir. Gözəgörünməz əcdadlarının ruhu çinli nənənin və ananın köməyinə çatdığı kimi, gənc qızın öz kimliyini müəyyən etməsinə, özgürlüyünə qovuşmasına, onun çinli, yoxsa amerikalı olmasına da yardım edir.

Çin və Amerika kimi iki mədəniyyətin toqquşması və inteqrasiyası motivi Emi Tan yaradıcılığının aparıcı leytmotivlərindəndir. “Sınıqçının qızı” romanında yazıçı bədii zaman və məkanla inanılmaz dərəcədə müəllif fantaziyası ilə oynayır, qəhrəmanları müasir Amerikadan qədim Çin ərazisinə, oradan isə müasir dünyaya keçirə bilir. Bunu müəllifin təhkiyə üslubunda da izləmək olur. Belə ki, o, şəhər personajlarının dilini kənd sakinlərinin danışq tərzini ilə, müasir ingilis dilini isə etnik azlıqların dili ilə əvəz edir. Bu halda dil mədəni keçilməzliyin ifadə vasitəsi, amma eyni zamanda da nəsillərarası münasibətlərin, dialoqun alətinə çevrilir.

Əsərin baş qəhrəmanı Amerikada təhsil görmüş Rut adlı gənc qızıdır. O, ingilis dilində gözəl danışır, lakin onun Çindən gələn anası Lu Lin ingilis dilində pis danışır, özünü ifadə edəndə çox vaxt Çin dilində sözlər işlədir və

beləcə onsuz da anlaşılmayan ingiliscəsini daha da qələzləşdirir. Lu Lin yalnız vacib və əsas sözləri işlədəndə onu başa düşüb anlamaq olur. Bu səbəbdən o, özü üçün xüsusi danışiq dili yaradır və beləcə özünü ifadə edə bilir. Yeni yaratdığı dil isə onunla qızı arasında keçilməz sərhəd yaradır. Lu Lin özü və xatirələri ilə bağlı əlyazmasını Çin heroqlifləri, Çin mədəniyyəti ilə bağlı obrazlarla təsvir edəndə Rut anası ilə mənəvi bağlarını birdəfəlik itirir. Bu anlaşılmazlıq ana və qız arasında uzun müddət davam edir. Müəllifin ziddiyyətlərlə qurduğu təhkiyə məkanı çinli mentaliteti və dünyagörüşünün bədii təsvirində öz ifadəsini tapır. Bu da öz növbəsində Çin mədəniyyətindən gələn qütblük prinsipi və ya əks elementlərin qarşılıqlı şəkildə tamamlanması (“İn və Yan”) prinsipinə söykənir. Əgər Qərb mədəniyyəti binar əksikliklərə söykənsə, çinlinin həyat fəlsəfəsi bu əksikliyin tarazlığını tapmaq idi. Bu səbəbdən Emi Tanın əsəri “İn və Yan” konsepsiyası əsasında aydınlaşır.

Sınıqçı obrazı romanın mərkəzi fiquru olaraq əsərin bütün personajlarının xarakterlərinin açılmasında bədii vasitə kimi iştirak edir. “Sınıqçının qızı” metaforasını ilk növbədə atası həkim olan Li Ksinə aid etmək olar, amma bu metaforanı həm də Lu Lin və onun qızı Ruta da aid etmək olar. Əsərin sonunda ana öz qızı ilə münasibətlərini bərpa edə bilir, Rut isə özünün çinli kökləri ilə barışır və bu səbəbdən də öz milli kimliyinə qovuşur. Görünən odur ki, hər üç nəslin qadınları öz həyatlarının “sınıqlarını” düzəldir və qəlb yaralarını sağalda bilirlər.

Emi Tan əbədi mövzulara toxunur və onun qələmində bu mövzular xüsusi mənə kəsb edir. Adətən onun qəhrəmanları Amerika həyat tərzi ilə Çin irsi, adət-ənənəsi arasında bir balans axtarır. Yazıçı milli-mədəni kimlik və mədəni yaddaş problemini biri-birinə yad mədəniyyətlərin daşıyıcıları olan ailələrin timsalında müəyyən edir. Amma eyni zamanda da yeni yaşayışa, yeni sosial düzənə uyğunlaşan gəlmə nəslin nümayəndələri “melting pot” da əriyib yoxa çıxmırlar. Əksinə onlar öz milli-mədəni kimliyini qoruyub saxlayır, öz ənənələrinə hörmətlə yanaşır, öz dillərini unuturlar. “Sınıqçının qızı” romanın qəhrəmanı Lu Lin də belələlərindəndir. O, Amerikada yaşasa da öz mədəni köklərinə sadıq qalır, onun dünyagörüşü amerikanlaşmır. Amma bununla belə Lu Lin Çin dəyərlərini amerikanlaşmış qızına aşılaya bilmir. Elə buna görə nəsillərarası bağların itməsindən qorxur.

Cavan nəsil çinli olmalarına baxmayaraq, özlərini Qərb sivilizasiyası, Qərb mədəni dəyərləri ilə müəyyənləşdirir, bəzən isə ümumiyyətlə valideynlərinin etnik dəyərlərini qəbul etmirlər. Çin mədəniyyəti ilə qarşılaşanda onu özlərinin qəbul etdikləri Qərb dəyərlərilə birləşdirməyə cəhd edirlər.

Özündə bir neçə nəslə daşıyan çinli ailələr Amerika ailə modelindən köklü şəkildə fərqlənir. Amerika individual mədəni dəyərlərində insan özü-özünə cavabdehdir və bu səbəbdən belə ailələrdə avtonomiya təqdir olunur. Çin dəyərləri daha çox kollektiv mədəniyyətə söykənir və bu səbəbdən insan daha çox qrup yönümlüdür. Amerikalılar isə fərd yönümlüdürlər və bu səbəbdən müstəqilliyi və təşəbbüskarlığı davranışlarında xüsusi şəkildə vurğulayırlar. Kollektiv mədəniyyətlərdə isə dəyərlər sistemi fərqlidir. Belə mədəniyyətin daşıyıcılarına uşaqlıqdan digərlərinin maraqları şəxsi maraqlardan üstündür, insan hissləri və istəkləri ictimai rifah üçün ikinci dərəcəlidir fikrini alışıdırılar. Bu iki müxtəlif yanaşma prinsipi Emi Tanın əsərində ana və qız arasında yaranan ziddiyyətin əsasına çevrilir. Əcdadların kultuna sitayiş, övlad amiranəliyi, kiçiyin böyük qarşısında qeydsiz-şərtsiz itaəti, qadınların susqunluğu, müəyyən edilmiş davranış qaydalarına ciddi riayət edilməsi də kollektiv mədəniyyətin bir hissəsidir. Qərb dəyərləri ilə böyüyən və təhsil alan Rut anasının onun üçün qoruyub saxladığı və həyatına tətbiq etdiyi davranış modelini qəbul etmir. O, öz hisslərini, emosiyalarını, sevdiyi insana qarşı münasibətini açıq şəkildə göstərmək istəsə də anası üçün bu son dərəcə qəbul edilməz və nalayiq hərəkət kimi dəyərləndirilir.

Amerikada doğulub böyüyən kiçik nəsil demək olar ki, Amerika cəmiyyətinin dəyərlərini reallaşdırır, valideynlərindən gəlmə ənənəvi Çin müdrikliyindən imtina edilər. Analar da öz növbəsində öz adət-ənənələrini qoruyub saxlayır, seçib yaşadıqları ölkənin fundamental əsaslarını qəbul edə bilmirlər. Bu isə öz növbəsində ailədaxili problemlərə yol açır.

Əsərin birinci hissəsi müasir Amerikada baş verir və təhkiyə Rut tərəfindən nəql edilir. O, daimi gərginlikdə yaşayır, çünki anası Lu Lin istənilən səbəbdən özünü öldürməklə hədələyir. Rutun bütün həyatı özünün də başa düşmədiyi qadağalarla bağlıdır və bu səbəbdən ona elə gəlir ki, özü də daxil olmaqla ailəsindəki qadınlar lənətlənib. Böyüdükcə Rut sakit həyat tərzini keçirir, lakin qorxu və həyəcan hissi onu tərk etmir. Əsərin əvvəlində o, işindən, sevdiyi insanla münasibətlərindən, sosial statusundan məmnunluq hissi keçirmir. Bütün bunlar azmış kimi Lu Linə Altsheymer xəstəliyi diaqnozu qoyurlar. O, hər şeyi unudur, qarışdırır, bəzən isə dözülməz olur. Rut bu səbəbdən anası ilə yaşamağa başlayır. Yenidən bərpa olan yaxınlıq onda anası ilə yaşadığı günlərin xatirələrini oyadır, ailəsi haqqında daha çox şey öyrənməyə ehtiyac duyur. Bu ehtiyac onun kimliyinin bərpasına gedən yolda bütün maneələri dəf edir.

Romanın ikinci hissəsi Lu Linin ingilis dilinə çevrilmiş əlyazmasından ibarətdir. Hadisələr XX əsrin əvvəllərinə, Çinin ərazisində yerləşən kiçik

kəndə keçirilir və qorxunc ailə sirləri, lənətlənmiş qadınlarla bağlı əhvalatlar bu hissənin əsasını təşkil edir. Lu Linin xatirələri onun anası Li Ksinlə bağlı sirlə hadisələrə aydınlıq gətirir, məlum olur ki, o, anasını dayəsi bilməmiş, yad qadına ana demişdir. Lal olan ana övladına onun nikahdan kənar olması sirrini açma bilməmiş, bu üzdən hər ikisi anlaşılmazlıqda və biri-birinə olan güvənsizlikdə yaşamışlar. Li Ksinin intihar etməsi onu faciə ilə bitəcək nikahdan qurtarır və beləcə o, həqiqəti öyrənir, anasının hansı əzablardan keçdiyini bilir. Məhz anası-dayəsi ona sevməyi, müdrik olmağı öyrətmişdir. Lu Linin əlyazması onun özünün nəsli, kökü ilə bağlılığının açarı, onun bir şəxsiyyət kimi formalaşmasının canlı sənədi kimi müəyyən olur. Bu sənədlə tanışlıq Rutun öz "mən"ini tapması, kimliyi ilə barışmasına gətirib çıxarır.

Əlyazma Çin dilində olduğundan Rut uzun müddət onu oxuya bilmir, lakin sonda tərcüməçi taparaq Lu Linin həyat hekayəsini, bütün gerçəklikləri anlayıb başa düşür. Məlum olur ki, Lu Linin də öz anası ilə çətin və mürəkkəb münasibətləri olmuş, lakin nənəsi intihar etmişdir. Rut isə bu acı gerçəklikdən qurtula bilməmişdir.

Lu Lin də qızı kimi bütün uşaqlığını anası və onu əhatə edən insanlar arşında vasitəçi olmuşdur. Lal anasının dediklərini izah edir, onu anladır, bəzən də qoruyurdu. Rut da ingilis dilində pis danışan anasının dediklərini tərcümə edir, onun dilmancı kimi çıxış edir. Nənəsi və anası arasındakı münasibətlər onun da anası ilə münasibətlərində təkrarlanır.

Çin haqqında xatirələr əsərdə mətnaltı kimi çıxış edir və bir ailənin üç nəsli arasında körpü rolunu oynayır. Ana üçün keçmiş Çin milli-mədəni dəyərləri idisə, heç bir zaman Çində olmayan amerikalı qızı üçün onlar mədəniyyət mətnlərinə çevrilir, fəlsəfi, əxlaqi assosiasiyalarla öz milli-mədəni keçmişinə qovuşmağa yol açır.

Romanın üçüncü hissəsindəki hadisələr yenidən müasir Amerikaya köçür və burada davam edir. Anasının, nənəsinin gerçək həyatını öyrənən Rut çinli olmasını qəbul edir. Maraqlıdır ki, Rut öz kimliyini, əslini və kökünü qəbul edib tanıyanda sevdiyi insanın gözündə ucalır. O, sanki özü ilə dil tapır, özü ilə harmoniyaya, hüzura qovuşur. Anasının yaddaşsızlıqdan əziyyət çəkməsi daha ağırlı hadisələrin silinməsi ilə nəticələnir, bu isə öz növbəsində onun xarakterinə təsir edir, onu başqa tərəfdən tanıdır.

Amerikalı ədəbi tənqidçi Emi Linqə görə Emi Tanın əsərinin əsas ideyası ondan ibarətdir ki, çinli amerikalılar milli mədəni kimliyini qorumaq üçün onu yaddaşda saxlamalı və gələcək nəsillərə ötürməlidirlər: "Dolğun insan olmaq üçün iki dünya arasında tarazlığa nail olmaq lazımdır. Yalnız Amerika modelini qəbul edib Çin ənənələrini inkar etmək olmaz. Fəlsəfələri

barışdırmaq lazımdır. Əgər ənənələr yeni həyatda yer tapa bilmirsə, onlara hörmət etmək və yaddaşda, tarixdə saxlamaq, gələcək nəsillərə ötürmək lazımdır” [4, s.29].

Asiya-amerikalı yazarlar bir qayda olaraq “Mən kiməm?”, “Mənim yerim haradadır?” suallarını qaldırır və bu suallara cavab arayırlar. Onların əsərlərində ikinci nəsil mühacirlər sakit və təvazökar şərqli qızları kimi təqdim edilirdisə, daha sonrakı nəsil davamçıları uğurlu amerikalılar kimi təsvir edilirdi. İkili status yeni mədəni dəyərlərin yaranmasına, köhnə və yeni dünyanın barışıqına, keçmiş və bu günün mövcudluğuna şərait yaradırdı. Bu birgəməvcudluq şəraitində milli-mədəni dəyərlər “Mən kiməm?” sualına cavab verir və onun yerini müəyyən edir. “Mən kiməm?” sualı iki mədəniyyətin daşıyıcısı kimi də cavablandırılır. Elə buna görə Amerika vətəndaşı kimi ingilis dilini doğma dili bilən, Amerika həyat tərzini qəbul edən Çin əsilli amerikalılar eyni zamanda da əcdadlarının ənənəvi mədəniyyətlərini də qəbul edirlər. Emi Tan məhz belə amerikalıların həyatından yazır, onların “tarixçəsini qələmə alırdı” [1, s.9].

Emi Tan göstərir ki, Amerika keçmişdən qurtulmaq, gizlənmək yeri deyil, Amerika öz milli-mədəni dəyərlərini, kimliyini saxlamaqla yeni şəkildə düşünmək, həyata yenidən baxmaq üçün arzuların reallaşdığı yerdir. Rut da Lu Linin əlyazmaları ilə öz mədəni irsinə, öz kökünə qovuşur, özü ilə, anası ilə qarşılıqlı anlaşılmaya gəlir və məhz bundan sonra həyatının yeni düzənini qazanır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Dew R. F. Pangs of an Abandoned Child. The Kitchen God's Wife by Amy Tan // The New York Times Book Review. 1991, June 16, Section 7, 9 p.
2. Huntley E.D. Amy Tan: A Critical Companion. Westport, Connecticut: Greenwood Press, 1998, 165 p.
3. Heung M. Daughter-text / Mother-text: Matrilineage in Amy Tan's The Joy Luck Club //Feminist Studies. 1993. Vol.19, #3., pp.597-616.
4. Ling A. Between Worlds: Women Writers of Chinese Ancestry. – New York: Pergamon Press, 1990, 214 p.
5. Tan A. The Bonesetter's Daughter. NY: G.P. Putman's Sons, 2001, 400 p.
6. Fitzgerald, K. The Face of Nation: Immigration, the State, and National Identity . Standford: Standford Univ. Press, 1996, 264 p.

Nigar Asgarova

Summary

The problem of national-cultural identity in Amy Tan's "The Bonesetter's Daughter" novel

The article analyzes the problem of national and cultural identity, as well as conflicts between generations in the families of Chinese Americans based on the novel by Amy Tan "The Bonesetter's Daughter". The study reflects the real picture of the development of Asian-American literature. Due to American political and demographic history, by the beginning of the 21st century it remains mainly Chinese -American and, to a lesser extent, Japanese and Filipino-American. At the same time, the problem of ethnic minorities remains under-researched. The Chinese, who were born and raised in China, but who live in the United States and are located between their own and Western culture, are the main themes of American-Chinese literature. Amy Tang in her novel shows that America is not the place, where you can get rid of and hide from the past. America is a place where dreams come true, an opportunity to think in a new way, to reconsider life, considering and preserving national, cultural and personal values.

Нигяр Аскарова

Резюме

Проблема национально-культурной идентичности в романе Эми Тан «Дочь костоправа»

Статья анализирует проблему национальной и культурной идентичности, а также конфликты между поколениями в семьях американцев китайского происхождения на основе романа Эми Тан «Дочь костоправа». Исследование отражает реальную картину развития азиато-американской литературы. Обусловленная американской политической и демографической историей, она к началу XXI века остается в основном китайско-американской и, в меньшей степени, японо- и филиппино-американской. Вместе с тем, проблема этнических меньшинств остается малоизученным. Китайцы, которые родились и выросли в Китае, но проживающие в Соединенных Штатах и находящиеся между своей и западной культурой, являются основными темами американско-китайской литературы. Эми Тан в своем романе показывает, что Америка - это не то место, где можно избавляться и прятаться от прошлого, Америка - это место, где сбываются мечты, создается возможность мыслить по-новому, пересмотреть жизнь, сохраняя при этом свои национальные и культурные и личностные ценности.

Rəyçil: fil.e.d.H.Əliyeva

Redaksiyaya daxil olub: 14.09.2020

METODİKA

UOT 811.112.2.

İlham Heybətov
ADU
h.ilham@mail.ru

ƏDƏBİ MƏTNLƏRİN XARİCİ DİL TƏDRİSİNDƏKİ ROLUNA DAİR

Açar sözlər: *xarici dil tədrisi, ədəbiyyat, ədəbiyyatı didaktikası, ədəbi mətnlər.*

Key words: *foreign language teaching, literature, didactic of literature, literary texts.*

Ключевые слова: *обучение иностранным языкам, литература, дидактика литературы, литературные тексты.*

Son zamanlar xarici dil tədrisi metodikasında ədəbi mətnlərin mühüm rol oynaması ilə bağlı fikirlər geniş yayılmışdır. Belə ki, o, şəxsi səviyyədə fantaziya, empatiya və xarici dil təcrübəsinin yaranmasına səbəb olur. O, maraq və estetik zövq vasitəsilə motivasiya yaradır və əcnəbi mədəniyyəti daha yaxşı başa düşməyə imkan verir.

Qeyd etmək istədim ki, ədəbi mətnlərin xarici dil dərslərində tətbiqi ilə bağlı müxtəlif fikirlər mövcuddur. Belə ki, bəzi tədqiqatçılar ədəbi mətnlərin xarici dil öyrənilməsində heç bir əhəmiyyət kəsb etmədiyini bildirdiyi zaman, digər tədqiqatçılar onların vacib olmaları ilə bağlı fikirlər səsləndirir. Bu məqaləmizdə biz bu fikirlərə toxunmaq istədik.

N.Broks qeyd edir ki, dil və ədəbiyyat arasındakı fərq mahiyyət etibarilə incəsənət və bədii incəsənət arasındakı fərkdir. Əgər incəsənət haqqında onun eyni bir formada doğru, yaxşı və gözəl bir şeyə yönəlməsi deyilə bilərsə, onda bu bədii ədəbiyyat üçün dəyərləndirilmir və bu zaman geniş mənada estetik dəyərlərin mənəvi dəyərlərdən üstün olur və həqiqətin axtarışının əhəmiyyətli dərəcədə fəlsəfinin və təbiət elmlərin üzərinə qoyulur [1, s.97]. Tədqiqatçının fikrincə, ədəbiyyatda mənəvi dəyərlər, intellektual zəka və

yaxud praktik şəkildə tətbiq edilən həqiqət deyil, əsasən bilavasitə estetik zövq və məmnunluq axtarılır. N.Broks qeyd edir ki, ədəbiyyat təmənilə dil-də kök salmışdır və ona görə də təəccüblü deyildir ki, ədəbiyyatda dilə xas olan və onun bəzi əsas prinsiplərini əks etdirən müəyyən əlamətlər meydana çıxır [1, s.98].

Dili və ədəbiyyatı mümkün qədər bir-birindən dəqiq ayırmaq üçün, N.Broks dili orkestrdə fərqli musiqi alətlərinin uyğunsuzluğu zamanı meydana çıxan ahəngsiz musiqi ilə müqayisə etmək istəyir. Ədəbiyyat isə əksinə olaraq dirijorun çubuğu ilə bilavasitə təsir göstərən ritmik, melodik, hatmonik və strukturlu quruluş ilə müşahidə olunur. Musiqiçilər və onların bacarıqları, alətləri və əlamətləri dəyişməzlər [1, s.99].

B.Kast da N.Broks kimi düşünərək qeyd edir ki, kommunikativ yönümlü alman dili dərində ədəbiyyatın izini axtarmağa ehtiyac yoxdur. O, bu fikirini belə əsaslandırır ki, məsələn, tələbələr real situasiya adlanan məktəbdən kənar həyata hazırlanmalıdırlar [3, s.11]. Bu real situasiyalarda söhbət dil baxımından yaşamadan, “özünü xilas etmə bacarığından” gedir, yəni pragmatik olaraq “Mən yolu necə soruşuram?”, “Mən dəmiryol vağzalındakı elanları necə başa düşürəm?”, “Mən xəbəri necə oxuyuram?”, “Mən dostuma məktubu necə yazıram?” kimi məsələlərdən gedir. Ədəbiyyat burada heç bir rol oynamır və H.Vaynrixin bununla bağlı kəskin tənqidi fikrinə istinad edərək, qeyd edir ki, gündəlik danışıda kommunikativ bacarığa olan birbaşa yolda ədəbiyyat kifayət qədər lazımsız və didaktik şüurdan qəbul edilə bilməyən dolayısı bir yoldur [3, s.11]. Gündəlik danışığa aparən “birbaşa yol” saxta yoldur və bu yol da heç bir halda təsəvvür edilən məqsədə - canlı, motivasiyalı və sadə olmayan dərə gətirib çıxarmır. Ədəbiyyatla məşğul olmaq isə “dil dərşinin sıxıntısını” aradan qaldırmağa imkan verir [3, s.11].

Ancaq müvafiq ixtisas ədəbiyyatında ədəbi mətnlərin xarici dil dərşlərində əhəmiyyətli rol oynamaqları ilə bağlı fikirlər də mövcuddur.

Belə ki, xarici dil dərşində ədəbiyyatın tətbiqi ilə bağlı Y.Kopenştayner aşağıdakı tezisləri irəli sürür [5, s.9]:

- “Yalnız ədəbiyyat dil dərşini maraqlı edir”. O, bunu ədəbiyyatın daim əlçatan olduğunu və hər yerdə oxunula bilməsi ilə izah edir. Nəhayət nəzərə almaq lazımdır ki, ədəbiyyat ədəbi mətnlərin qurulmasında cəlb etmə potensialı təklif edir.
- “Ədəbiyyat xarici dil dərşinin ilk həftələrindən tətbiq edilir”. Belə ki, məhz ədəbiyyat xarici dil dərşi üçün yeni impulslar yaradır və şeir və ya mahnı formasında dil tədrisinin aşağı səviyyəsində tətbiq edilə bilər.

- “Ədəbiyyat vasitəsilə tələbələrə motivasiya etmək olur”. Belə ki, bu yolla dərstdə monotonluq aradan qaldırıla bilir. Digər tərəfdən ədəbiyyat tələbələrə oyun vasitəsilə dildən istifadə hissini yaradır və xarici dilə artan motivasiya yolu ilə sürətli təlim nəticələrinə olan şanslar daha da yaxşılaşır.
- “Ədəbi mətnlər zövq verməklə yanaşı, eyni zamanda intensiv dil tapşırıqları kimi çıxış etməlidir”. Y.Kopenştaynerin fikrincə, ədəbiyyat həmişə dil ilə bağlı olur və təkcə ehtiyat qismində deyil, həm də xüsusi səbəblər üçün tətbiq edilməlidir. Bu zaman dörd bacarıq nəzərə alınmalıdır, yəni ədəbi mətnlər təkcə oxu qismində deyil, həmçinin eşidilməli və digərləri ilə müzakirə edilməli və nəhayət yazı üçün mənbə olmalıdır.
- “Ədəbi mətnlərlə iş tələbəyönümlü olmalıdır, yəni bu zaman müəllimin dominantlığı azaldılmalıdır”. Müəllim tərəfindən yalnız dəqiq planlaşdırma tələb olunur.
- “Mətnlər danışmaq üçün mənbə rolu oynamalıdır”. Belə ki, ədəbi mətnlərin düzgün seçimi zamanı çoxlu danışmaq səbəbləri meydana çıxır. Xarici dil dərslərində ədəbiyyatla iş yeni ünsiyyət bacarığı kimi qiymətləndirilir, çünki burada ədəbi biliklərin ötürülməsi əsas rol oynayır.
- “Ümumi dəyərləndirilə bilən interpretasiya mövcud deyildir”. Bu tesis yuxarıda göstərilən tesis ilə əlaqədardır. Xarici dil dərslərində ədəbiyyatla məşğul olma zamanı söhbət poeziyadan onun haqqında biliklərdən deyil, mətnlərlə yaradıcı işdən gedir.
- “Tələbələr ədəbiyyatla iş zamanı, öz şəxsi təcrübə dünyalarını tətbiq etmə imkanına malik olmalıdırlar”. Burada motivasiya üçün böyük rol oynayan ədəbi mətnlərin düzgün seçimi əsas faktor kimi çıxış edir. Motivasiya isə bir çox faktorlardan asılıdır və təlim prosesi zamanı dəyişə bilər və müəllim tələbələrin özlərini eyniləşdirə biləcəyi mətnləri seçməlidir.
- “İkili və yaxud qrup işinin tətbiqi utancaqlığın aradan qaldırılmasında həlledici rol oynayır”, yəni ikili və yaxud qrup işi xarici dil dərslərində daha çox iştraka səbəb olur.

İllər keçdikcə ədəbi mətnlərin xarici dil dərslərində tətbiqinə münasibətdə müxtlif fikirlər ortaya çıxmağa və müzakirə edilməyə başlamışdır. Y.Kopenştayner bütün bu arqumentləri bir yerə toplayaraq aşağıdakıları göstərmişdir [5, s.12-19]:

Xarici dil dərində ədəbi mətnlərin tətbiqi lehinə olan dəlillər:

- Dərsləkdə olan mətnlər tələbələr üçün darıxdırıcıdır, ədəbi mətnlər isə əksinə olaraq şəxsi bacarığını işə sala bilər və tələbəni yönəldə bilər.
- Ədəbi mətnlər dərsləklərdə olan süni mətnlərdən fərqlənirlər.
- Onlar daha maraqlı olmaqla, mütaliəni davam etdirməyə sövq edə bilər.
- Onlar tələbələrdə fantaziya bacarığını sürətləndirir və dərk etmə qabiliyyətini genişləndirirlər.
- Onlar digər mətnlərlə müqayisədə “daha yaxşı alman dili”ni təmsil edirlər.
- “Ədəbi mətnlərlə işləmə ənənəvi mətn interpretasiyasının tək imkanı olmadığı zaman” onlar dərində daha çox şey etməyə imkan verir.
- Onlar hafizədə daha çox iz buraxırlar.
- Ədəbi mətnləri həqiqətən asta-asta oxumaq üçün, onlar bəzi mətnlərlə müqayisədə məzmunca daha maraqlıdır.
- Maraqlı öyrənmə situasiyası yaratmaqla, onlar motivasiya əmələ gətirirlər. Onlar “alman dili öyrənən tələbənin ehtiyaclarını bilavasitə təmin edirlər”.
- Onlar təhsilə öz töhvələrini verirlər.

Xarici dil dərində ədəbi mətnlərin tətbiqinin əleyhinə dəlillər:

- Ədəbiyyatla maraqlanan şəxslərin payı burada çox azdır.
- Ədəbi mətnlər “real həyatla üst-üstə düşmür, çox intellektualdır, və yaxud artıq realıqdan uzaqlaşmışdır”.
- ədəbi mətnlər gündəlik həyatdan uzaqdır və özündə heç bir ölkəşünaslıq informasiyası əks etdirmir.
- Bu mətnlərlə işləmək tələbələr üçün darıxdırıcı görünür .
- Onlar hərəkətyönümlü dər üçün məqbul deyildir.
- Onların dili çətin və tələbkardır, buna görə də onları başa düşmək tələbələr üçün çətin olur.
- Onlar müəyyən dil səviyyəsində poetik mətnlər kimi yerləşdirilməklə, əslində işlənməyən lüğət tərkibinə malik olurlar.
- Tələbələrin eyni zamanda mətnlərin estetik səviyyəsi ilə məşğul olması nəzərdə tutulur.
- Onlar auditoriyada ünsiyyətini minimuma endirirlər.
- Ədəbu mətnlərdə kifayət qədər tapşırıq imkanı yoxdur.

Bütün bu arqumentləri nəzərdən keçirdikdə, anlamaq olar ki, bədii ədəbiyyatın xarici dil tədrisindəki rolu həqiqətən inkaredilməzdir. Bunun daha da səmərəli olması üçün Y.Kopensteynerin hesab edir ki, sinifdə istifadə olunan ədəbi mətnlər tələbələrin intellektual səviyyəsinə və yaş həddinə uyğun olmalıdır. Buna görə də ədəbi mətnlərin tətbiqi zamanı, onların yaş qrupuna uyğun və tələbəyönümlü olmasına əmin olmaq lazımdır. Beləcə, müəllim tərəfindən dəqiq düşünülmüş və dərsə müvafiq tətbiq edilən mətnlər tələbələri danışmağa və buna müvafiq olaraq xarici dilin qeyri-iradı tətbiqinə sövq edir. Tədqiqatçının fikrincə, ədəbiyyat xarici dil dərslərinə tam şəkkildə, alman dilinin xarici dil kimi dərslərində isə qismən mühüm yer tutur. O, uzun müddət humanitar təhsilin əsası kimi qəbul edilmişdir, xarici dillərin tədrisi isə ona tabe etdirilmişdir [5, s.18-19]. Başqa cür deyilsə, dilin tədrisi əsasən ədəbiyyatın məqsədinə yönəlmişdir. Digər tərəfdən isə, belə bir fikir var ki, xarici dilin tədrisi və ədəbiyyat müxtəlif səbəblərdən bir-biri ilə pis uzlaşır və yaxud alman dilinin tədrisi zamanı ədəbiyyatın dilin tədrisinə heç bir aidiyyəti yoxdur. Alman dilinin xarici dil kimi tədris olunmasında ədəbiyyatın tətbiqinə qarşı bir çox arqumentlər vardır, ancaq Y.Kopensteynerin fikrincə, əhəmiyyətli dərəcədə inkar edilə bilər. Bu gün ekspertlər arasında belə bir razılışma var ki, müəllimin dərsi düzgün hazırlanması zamanı ədəbiyyat dilin tədrisində mütləq öz yerini tapacaq [5, s.18-19].

B.Kast və N.Broksdan fərqli olaraq K.Rimer də ədəbi mətnlərin xarici dil tədrisindəki roluna başqa cür baxır. Onun fikrincə, ədəbi mətnlərin alman dilinin xarici dil kimi tədrisində tətbiq edilməsi məsələsinə, daha çox danışıq imkanı və ünsiyyət situasiyası təklif edən kommunikativ metodun inkişafı ilə son illər daha çox diqqət ayrılır [6, s.288]. Uyğun mətnlərin seçilməsi ilə bağlı xarici dil metodistləri arasında qızğın diskussiya başlamışdır. Oxu zamanı özünüifadə bacarığı həm mətnin xüsusiyyəti ilə həm də oxu tapşırıqları ilə idarə edilir. Bu anlamda artıq xarici dil öyrənmənin başlanğıcında autentik ədəbi mətnlərin tətbiqi mümkün olardı. Tədqiqatçını fikrincə, mətn seçimi zamanı aşağıdakı kriteriyalar nəzərə alınmalıdır [6, s.288]:

- məzmun uyğunluğu, yəni seçilmiş mətnlər tələbələrin intellektual səviyyəsinə, dünyagörüşünə və yaş səviyyəsinə müvafiq olmalıdır;
- dil uyğunluğu, yəni dil baxımından elə mətnlər seçilməlidir ki, onlar bir tərəfdən oxucunun dil bacarıqlarından üstün, digər tərəfdən isə oxucunun intellektual səviyyəsindən və emosional hisslərindən aşağı olmasın;
- aktualıq, yəni ədəbi mətnlərin gənclər üçün nəzərdə tutulduğu təqdirdə, onlar bu mətni müasir dövrə transformasiya edə bilməlidirlər;

- interkulturel perspektiv həmişə xarici dil didaktikasının əsas əlaməti olub;
- ədəbiyyata olan motivasiya xarici dilin öyrənilməsi zamanı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Yaxşı seçilmiş ədəbi mətnlər xarici dil öyrənən tələbəni bilavasitə məmnun edir. Ədəbi mətnlərin mütaliəsinin oxucuya zövq verməsi təbii bir proses olmalıdır;
- müxtəlif janrlı mətnlərin təzadı eyni bir mövzunu tətbiq etməyə imkan verir. Eyni bir mövzu müxtəlif mətnlərin köməkliyi ilə müzakirə edilə bilər;
- dil mədəniyyətinin variantları alman dilini xarici dil kimi tədris edən müəllim tərəfindən nəzərə alınmalıdır.

A.Bauer də ədəbi mətnlərin xarici dil dərslərində rolunu müsbət qiymətləndirir və hesab edir ki, xarici dilin tədrisi təsəvvür dərsi kimi qəbul edilməlidir, bu zaman ədəbiyyat təkcə əlavə təklif, motivasiyaedici kömək, istirahət, oyun forması və yaxud tələbələrin dincəlməsi forması kimi qəbul edilməməlidir, həmçinin o, tələbənin oyuna öz həyat təcrübəsini gətirmək imkanı verir [4, s.246]. Belə ki, tələbələr bir qayda olaraq dərslərdə iştirak etmək imkanına malik olmaqla və öz həyat təcrübəsini istifadə etməklə real həyatda ədəbi mətnlərlə rastlaşırlar. Beləliklə, tələbədə dediyinin səhv ola biləcək qorxusu olmur, çünki ədəbi mətnin interpretasiyası fərddir və buna müvafiq olaraq da dəyişkəndir. Tələbə öz fikrini utanmadan və sərbəst şəkildə ifadə edə bilir və bu zaman ədəbi mətnlərin sayəsində həmçinin xarici dildən istifadə edir.

O.Şayblyer də hesab edir ki, ədəbi mətnləri xarici dil dərslərində tətbiq etməklə, tədris daha məhsuldar, effektiv və motivasiyalı olur. Bu mütəxəssisə görə, kompleks tədris zamanı təsəvvür və yaradıcılıqstimullaşdırılır, dil bacarığı gücləndirilir və motivasiya əmələ gəlir [4, s.247].

F.Veller də digər mütəxəssislər kimi ədəbi mətnlərin rolunun yüksək qiymətləndirir və qeyd edir ki, xarici mədəniyyətin tədrisi digər xalqların və mədəniyyətlərin, həmçinin öz mədəniyyətinin başa düşülməsində qiymətsiz bir yoldur [4, s.247]. Ədəbiyyatın oxunulması dərin dünyəvi təcrübənin, hərfi şəkildə təqdim edilmiş modelin faydalı üstünlüyünün, yəni qəlizləşdirilmiş reallıq təcrübəsinin yaranmasını ifadə edir. Ədəbi mətnlərdə tələbə real həyatdan fərqli olaraq daha təsiredici və motivasiya edici dünyəvi problemlə qarşılaşır [4, s.247]. Ədəbi mətnlərin semantik strukturunda mövcud olan reallıq, gənc oxucu üçün xüsusi bir yolla açılır və poetik mənə konstruksiyalarının formaları vasitəsilə onun özünü və dünyanı dərk etmə bacarığı inkişaf edir.

A.Virlaxer F.Vellerin fikrini dəstəkləyərək, qeyd edir ki, ədəbi mətnlər mədəni müşahidə körpülərinin yaranmasında mühüm xüsusiyyətə malikdir və bu körpülər vasitəsilə oxucular özlərini mədəni dəyişikliklərin geniş məkanında **tapır** və bununla da öz həyatını dəyişmək üçün digər sahilin ilkin tədqiqini apara bilirlər [4, s.247]. Ədəbi mətnlər oxucuya müraciət edirlər, onlar oxucuda öz həyat təcrübəsinin mətnlə uyğunlaşdırılmasına təkan verirlər. Ədəbi mətnlər mənzum mətnlərdən fərqli olaraq oxucunun diqqətini cəlb etməyə daha çox imkan yaradırlar.

Y.Kopenstayner, K.Rimer, A.Bauer və digər tədqiqatçıların yuxarıda sadalanan fikirlərindən çıxış edərək, biz belə bir nəticəyə gəlirik ki, ədəbi mətnlərin xarici dilin tədrisində rolu əhəmiyyətli və danılmazdır. Ədəbi mətnlər vasitəsilə tələbələr təkcə öyrəndikləri xarici dili inkişaf etdirmir, eyni zamanda dili öyrənilən ölkənin mədəniyyəti və adət-ənənələri haqqında geniş məlumat alırlar.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Brooks N. Sprache und Spracherwerb. Theorie und Praxis des Fremdsprachenunterrichts. 1. Auflage, Berlin: Cornelsen-Velhagen&Klasing, 1973.
2. Deutsch als Fremd- und Zweitsprache. Ein internationales Handbuch. 2. Halbband, Berlin: Walter de Gruyter Mouton, 2010.
3. Kast B. Literatur im Anfängerunterricht // Fremdsprache Deutsch. Zeitschrift für die Praxis des Deutschunterrichts. 1994, Heft 11, S.4-13.
4. Koçak M. Literarische Texte im Fremdsprachenunterricht // Ekev Akademi dergisi, 2012, 50, S. 245-249.
5. Koppensteiner J. Literatur im DaF-Unterricht. Eine Einführung in produktiv-kreative Techniken. Wien: ÖBV & HPT, 2001.
6. Riemer Cl. Literarische Texte. In: Einführung in die Didaktik des Unterrichts Deutsch als Fremdsprache. Band II. Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren, 2001.
7. Rösler D. Deutsch als Fremdsprache. Eine Einführung. Stuttgart – Weimar: J.B.Metzler Verlag, 2012.

İlham Heybatov

Summary

To the role of the literary texts in the foreign language lessons

This article deals with the use of literary texts in German lessons as a foreign language. The aim of this study is to suggest concrete ideas to make learners literature in German as a foreign/second language lessons more effective according

to the current developments. Language teaching with literature not only provides motivation, but also contributes to social, emotional and cognitive development of learners at the same time. Literature is often represented in foreign language teaching, to a lesser or greater extent. And there are many reasons why the literature so popular and widespread in the classroom. Here are researched the opinions of the different authors on this subject. Thus this paper examines the pros and cons of using literature in an ESL classroom

Ильхам Гейбатов

Резюме

К роли литературных текстов на уроках иностранного языка

В этой статье речь идет об использовании литературных текстов на уроках немецкого языка как иностранный язык. В наши дни много говорится и пишется об использовании литературных текстов в преподавании иностранных языков. Литература часто присутствует в преподавании иностранных языков, в меньшей или большей степени. И есть много причин, по которым литература становится столь популярным и широко распространенным в классе. В статье изучаются исследования и мнения различных авторов по этому вопросу. Также приведены аргументы "за" и "против" использования литературных текстов в обучении иностранным языкам, соответственно новой методике преподавания немецкого языка/иностранного языка.

Rəyçi: ped.f.d.Q.Axundova

Redaksiyaya daxil olub: 16.10.2020

ELMI DİSPUT

Gunay Muslumova
AUL
gmuslumova@yahoo.com

ONLINE TEACHING CHALLENGES AND SOLUTIONS IN THE CONTEXT OF ELT DURING COVID-19

Key words: *online teaching, pandemic, e-learning, virtual class.*

Açar sözlər: *onlayn tədris, pandemiya, e-öyrənmə, virtual sinif.*

Ключевые слова: *онлайн-обучение, пандемия, электронное обучение, виртуальный класс.*

Teaching a foreign language as an ongoing and complex process has undergone a significant paradigm shift as a result of the research and experiences that expanded the scientific and theoretical knowledge based on how teachers taught and how students learned and acquired a foreign language [8]. For face-to-face teaching, teachers had already developed certain ways of managing the classroom, using different approaches to deliver effective lessons, promoting teaching methods to make language classes more interactive and learner-centered and integrating technology into their teaching. Covid-19 has changed all this educational environment in which all the educators at all levels find themselves working very hard today. Moving from traditional teaching and learning to teaching and learning remotely was not easy and this sudden shift brought many challenges for both teachers and learners.

Most of the schools and universities closed due to the pandemic and online teaching was the best solution for continuing education during this time. While struggling with the obstacles and restrictions of COVID-19, language teachers had to experience new teaching skills and get used to the feasibility of the virtual methods of teaching a foreign language. Educators joined different webinars and online trainings to share and discuss their experiences, possible solutions and impacts of the pandemic tragedy in the education market, especially in ELT context.

Although teachers and administrators started to work hard to determine the challenges of the teaching and learning process during the pandemic lockdown and find solutions to all these COVID-19 related educational issues, many study results show that most EFL learners are dissatisfied with continuing online learning. They could not fulfill the expected progress in language learning and had many difficulties to cope with the new learning system. Regarding the language teachers, most of them still find it difficult to cope with all these sudden changes within the shortest time [6]. In this article, we are going to discuss some of the common virtual teaching and learning challenges identified because of the study among the teachers of foreign languages and the possible ways of addressing them.

The first concerning issue was to organize work process and time management. Teachers had to move their classes online right away without having any additional training and experience. They use a number of online platforms for many purposes and switch between them. They deliver e-learning, have meetings with students and parents, try to cope with all the challenges they are facing during this new teaching environment for them and decide on a better teaching strategy.

They should also set different tasks before the learners to keep them on the track and engaged, give feedback and grade the assignments coming from different students at different times.

To make online teaching more efficient, teachers stay online even after the virtual classes, design lessons for the next time, looking for tips and strategies to fit their lessons to the needs and interests of their learners.

One academic hour is only 60 minutes now, so this is another hinder for language teacher to cope with time management for effective teaching.

The second problematic case is about “gadgets shortage and crashing systems”. When the pandemic lockdown was imposed not only teachers and students had to stay home, but also their family members had to study or work from the virtual environment, so the problems appeared as not every student & teacher had a personal laptop or computer and many of them had to share their gadgets with their parents, sisters/ brothers.

Another problem that everyone is supposed to face is a computer crash, which usually happens unexpectedly and reduces the efficiency of teaching and learning process. Besides, connectivity is also regarded to be one of the most frequently faced technical difficulties because of the high usage rate of online learning systems, video streaming software, and other

digital tools [4]. Because of overloading, teacher and learners have either poor or unstable internet connection, poor quality audio and video materials and not enough data plan to manage the progressive e-learning requirements. Especially those who live in rural areas experience all these problems very often and have to struggle with every possible way to cover the academic course.

One more case is the computer literacy of teachers, students, and even parents that made it hard for them to start working on a digital platform without any previous experience, additional training and knowledge of using any other digital tool. Going digital make them feel frustrated as they face lots of unknown and overwhelmed by amount of information and tasks to do during the day.

Some social and physiological issues are also a matter of concern since e-learning highly affected students' motivation and learning progress. In face-to-face classes, students had more chances for instant in-person communication with each other, discussing and sharing their ideas, joking, interacting and improving the social skills. For teachers the benefits of traditional classroom are also endless as they could easily address any issue arising during the lesson, rapport with learners, eye contact, engage learners into active participation and interaction and deal with disruptive ones. Learners did not feel isolated as they always had a person in class to support and motivate them. Teachers organized their classes according to the needs and interest of their learners and could change the pace and mode of the lesson to keep them engaged. Without the physical presence of the teacher and instant eye contact, it is hard to motivate learners, manage their interaction in pair and group works and observe their individual activity during online lectures and seminars.

Solutions

Regardless of all the above-mentioned challenges during COVID-19 attack, we teachers try to find our own ways out of them and keep on doing our jobs professionally. In this situation, the burden falls on teachers to adapt themselves and their students to a new way of learning.

To solve the gadgets problem some teachers and students have to share or buy a new laptop to use during the quarantine, and there is no strict time limit for having the assignments done. Some teachers and lecturers delivered their classes even on social networks or TV to make them accessible to a wider audience.

Unfortunately, the solution of the connectivity problem is not always possible when everyone goes online. The users have to call their internet

provider to seek advice that can work out in some cases, as well as upgrade their current internet plan. In most cases, teachers and learners learn to go online with slow internet speed and adapt to working in that way.

Regarding the computer literacy of both teachers and learners, it is recommendable to have an additional training, improve some important skills of using many digital tools in order to make language classes more interesting and effective.

Education does not only mean to gain knowledge, it is also about the interaction between teachers and students. Nowadays, teacher responsibility may not be limited with the use of e-learning system but supporting the students, being interested in their problems relating to the current pandemic situation, asking them how to help and dealing with them.

Literature review

In this section, we are going to present the previous studies related to online learning challenges in general conducted during the COVID-19. The purpose of the study was to evaluate teachers' views about e-learning in the current pandemic situation in basic educational institutions in the world. The study conducted by different educators (Rajab, Mohammad, Gazal, & Alkattan, Yildiz, 2020) reveal that most of the challenges are related to technology use tools, communications, online education experience, assessment, time management, anxiety, and coronavirus based stress. Another study investigates the importance of online learning and does the analysis of strengths, weaknesses, challenges, and further opportunities of online education during the pandemic [3]. Shivangi (2020) provides some guidelines to deal with online learning challenges during the pandemic lockdown. Some other studies carried out to give recommendations for teachers and learners are about e-learning tools and applications [1]. Yildiz (2020) implements her research about recent trends in educational technology during 2015-2020 and the findings suggest that using educational technology during online teaching is appropriate [9]. An article written by Liguori and Winkler (2020) deals with the impact of the pandemic on entrepreneurship education and challenges regarding this type education [4]. The achievements of virtual learning system has been the subject of interest for Wolfinger (2016). In this research the role of the teachers in fully virtual class and active involvement of the parents into the teaching and learning process are highlighted and some important factors like learners' characteristics, academic, social and educational support are also investigated [8].

Studies indicating the negative sides and challenges of online teaching and learning prove that COVID-19 affected all the educational institutions and the quality and inequity of educational opportunities. While exploring teachers' and learners' satisfaction about the different platforms used in online teaching and learning Alturise (2020) concludes that some teachers and learners are either reluctant or find it difficult to learn how to use online platforms such as Blackboard, Microsoft Teams and Zoom. According to this study, e-learning application is an advancement in education, but some more things are important to improve regarding online education. It also investigates university students' obstacles during the current global crisis and the possible solutions that can improve the learners' performance and overcome these problems in the future [2]. The focus of many scientific journals has also been to identify teachers and learners' struggles during pandemic crisis and suggest possible solutions and recommendations to promote their performance and overcome all the challenges.

Methodology

The aim of the article is to identify the challenges and obstacles experienced by EFL teachers and learners in educational institutions, Azerbaijan during the fully online teaching and learning in the second semester of 2020 because of COVID-19 pandemic and suggest some possible solutions and recommendations for future online learning. For the study and data collection, we had online interviews and discussions to investigate the EFL online learning challenges during the unexpected educational period. For the interviews and discussions, there were 20 questions to cover the objectives of the study held via Zoom meetings, Google Forms, and WhatsApp groups among the university teachers.

Conclusion and Future Recommendations

The articles deals with online learning problems encountered by EFL teachers and learners at the time of COVID-19 and their ways of solution. During the pandemic, e-learning option was the preferable way of continuing education through all the challenges and obstacles. The study conducted among the teachers revealed that most of the difficulties were technical related issues like using different platforms, online tools and applications, internet connection problems, assessment, downloading or uploading course materials, etc. Besides these, some language communication and virtual class management issues, effective interaction between teachers and learners, lack of enough motivation and encouragement and downsides of teaching fully online were the core focus of the article.

It is recommended that further researches should consider different teachers' experiences and views towards effective online teaching during COVID-19. The following questions can be the subject of future articles:

Q1. What are the challenges of online EFL teaching and learning and what facilities are available for teachers during online teaching?

Q2. How to make online English classes more innovative, motivating and engaging at the time of virtual teaching?

Q3. How can EFL teachers and learners become familiar with alternative online platforms and get enough experience and confidence to keep on the track?

References

1. Alanezi & AlAzwani (2020). Future of Mobile Learning During and After Global (Covid-19) Pandemic: College of Basic Education as Case. *Journal of Education and Practice*, 11, 17, 2020
2. Alturise, F. (2020). Evaluation of the Blackboard Learn Learning Management System for Full Online Courses in Western Branch Colleges of Qassim University. *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, 15(15), 33-50.
3. Dhawan, S. (2020). Online Learning: A Panacea in the Time of COVID-19 Crisis. *Journal of Educational Technology Systems*, 49(1), 5-22. <https://doi.org/10.1177/0047239520934018>
4. Liguori, E., & Winkler, C. (2020). From Offline to Online: Challenges and Opportunities for Entrepreneurship Education Following the COVID-19 Pandemic. *Entrepreneurship Education and Pedagogy*, 3(4), 346-351. <https://doi.org/10.1177/2515127420916738>
5. Moeller, Aleidine Kramer and Catalano, Theresa, "Foreign Language Teaching and Learning" (2015). Faculty Publications: Department of Teaching, Learning and Teacher Education. 196. <http://digitalcommons.unl.-edu/teachlearnfacpub/196>
6. Marinoni, G., Van't Land, H., & Jensen, T. (2020). The impact of Covid-19 on higher education around the world. IAU Global Survey Report.
7. Rajab, M. H., Gazal, A. M., & Alkattan, K. (2020). Challenges to Online Medical Education During the COVID-19 Pandemic. *Cureus*, 12(7), e8966. DOI:10.7759/cureus.8966
8. Wolfinger, S. (2016). An exploratory case study of middle school student academic achievement in a fully online virtual school (Doctoral dissertation, Drexel University). Drexel University.

9. Yildiz, E. P., Cengel, M., & Alkan, A. (2020). Current trends in education technologies research worldwide: Meta-analysis of studies between 2015-2020. World Journal on Educational.

Internet resources

1. <https://dx.doi.org/10.24093/awej/vol11no4.23>
2. <https://www.weforum.org/agenda/2020/04/coronavirus-education-global-covid19-online-digital-learning/>
3. <https://jellyfish.tech/10-challenges-of-e-learning-during-covid-19/>

Günay Müslüмова

Xülasə

COVID-19 zamanı ingilis dilinin tədrisi kontekstində onlayn tədrisin problemləri və həlləri

Məqalədə, COVID-19 zamanı universitet müəllimləri və tələbələrinin üzvləşdikləri onlayn tədrisin problemləri və onların həlli yolları araşdırılır. Pandemiya dövründə, bütün çətinliklərə və maneələrə baxmayaraq, e-təhsil təhsili davam etdirməyin ən yaxşı yolu idi. Universitet müəllimləri arasında aparılan araşdırmalar göstərdi ki, çətinliklərin çoxu texniki problemlər, virtual sinif idarəçiliyi, motivasiyanın və fəal iştirakın olmaması ilə bağlıdır. Məqalədə, həmçinin, müxtəlif alimlərin distant təhsil, onun müsbət və mənfi tərəfləri ilə bağlı fikirləri və tövsiyələri də nəzərdən keçirilir.

Гюнай Мюслюмова

Резюме

Проблемы и решения онлайн-обучения в контексте преподавания английского языка во время COVID-19

В статье рассматриваются проблемы онлайн-обучения, с которыми сталкиваются преподаватели и студенты вузов во время COVID-19, и пути их решения. Во время пандемии, несмотря на все трудности и препятствия, электронное обучение было лучшим способом продолжить образование. Исследования среди университетских преподавателей показали, что большинство трудностей связано с техническими проблемами, виртуальным управлением классом, отсутствием мотивации и активного участия. В статье также рассматриваются взгляды и рекомендации различных ученых по дистанционному образованию, его плюсы и минусы.

Çapa imzalanıb: 24.12.2020.
Format: 70x100 1/16. Qarnitur: Times.
Həcmi: 8,5 ç.v. Tiraj: 300.

Redaksiyanın ünvanı:
Az1014, Bakı şəhəri, R.Behbudov küçəsi, 134. Azərbaycan Dillər Universiteti,
Elm şöbəsi, 302-ci otaq. Tel: +99412 441 22 78 (+257), +99450 486 97 09
Email: adu.dilveedebiyyat@mail.ru

Hörmətli müəlliflər!

Azərbaycan Dillər Universitetinin elmi dövri nəşri olan “Dil və ədəbiyyat” jurnalı Sizi dilşünaslıq, ədəbiyyatşünaslıq, pedaqogika elm sahələri üzrə məqalələr dərc etməyə dəvət edir. Jurnalın ildə 4 nömrəsi nəşr olunur. Məqalələr üç (3) dildə - Azərbaycan, rus və ingilis dillərində qəbul edilir. “Dil və ədəbiyyat” jurnalı yalnız elmi yeniliyi, originallığı ilə seçilən məqalələr dərc edir. Jurnalın “Elmi disput” bölməsində isə filologiya elmləri sahəsindəki əlamətdar hadisələrə dair maraqlı yazılara yer verilir.

Məqaləyə dair tələblər

1. Məqalənin həcmi 6 səhifədən az olmamalıdır.
2. Məqalələrdə müəllif(lər)in adı, soyadı, işlədiyi müəssisə və onun ünvanı, müəllifin elektron poçt ünvanı göstərilməlidir.
3. Məqalələr çap şəklində, elektron daşıyıcıda və e-mail vasitəsilə Microsoft Word formatında (sətirlərarası interval – 1,5, şrift ölçüsü – 14, Times New Roman, kənarlar: sağdan 2 sm, soldan 3 sm, aşağı və yuxarıdan 2 sm) təqdim edilməlidir.
4. Açar sözlər (3-5 söz) üç dildə başlıqdan sonra kursivlə verilir.
5. Məqalələrdə istinad və mənbələrin göstərilməsi vacibdir. İstinad və mənbələr aşağıdakı qaydada göstərilir:
 - a) İstinad olunmuş ədəbiyyatın nömrəsi və səhifəsi mətnin daxilində göstərilir (*Məsələn:* [1] və ya [1, s.119].)
 - b) Eyni mənbəyə təkrar istinad olunarsa, həmin mənbə istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısındakı nömrə ilə göstərilir.
 - c) İstinad olunan mənbə nəşr olunduğu dildə göstərilir. Son 5-10 ildə çap olunmuş əsərlərə üstünlük verilməsi tövsiyə olunur.
6. Məqalənin sonunda verilən ədəbiyyatın siyahısı əlifba ardıcılığı ilə, yaxud mənbəyə məndə müraciət ardıcılığına görə tərtib olunmalıdır.
Ədəbiyyat siyahısı aşağıdakı kimi verilməlidir:
Kitablar: müəllif, nəşrin adı, nəşr olunduğu yer, nəşr olunduğu il.
Məsələn: Abbasov E.Ə. Mətnin linqvistik təhlili. Bakı: Elm və təhsil, 2017.
Jurnal və ya məcmuələr: müəllif, məqalənin adı, çap olunduğu nəşrin adı, nəşrin №-si, çap olunma tarixi, çap olunduğu səhifələr.
Məsələn: İsmayılı Q.H. İngilis dilində suppletivlik // Filologiya məsələləri. 2016, №1, s.47-56.
Stampe D. Cardinal Number Systems // Papers from the 12th Regional Meeting. Chicago linguistic society, 1976, p. 594-609.
7. Məqalənin sonunda onun yazıldığı dildən başqa iki dildə (Azərbaycan, rus və ya ingilis dillərində) xülasələr verilməlidir. Xülasələr identik və məqalənin məzmununa uyğun olmalı, məqalənin adı tam göstərilməlidir.
8. Hər bir məqalə redaksiya heyətinin rəyinə əsasən dərc olunur.
9. Məqalələrlə birgə onun aid olduğu sahə üzrə elmi dərəcəsi olan mütəxəssisin rəyi və müvafiq kafedra iclasının protokolundan çıxarış təqdim olunmalıdır (yalnız Azərbaycandan olan müəlliflər üçün).

Dear Authors!

The journal of Azerbaijan University of Languages “**Language and Literature**” invites you to publish your research papers in the field of linguistics and literature study as well as pedagogics. The journal of **Language and Literature** also promotes the exchange of knowledge regarding language education among researchers and is published 4 times a year. Research papers for publication are accepted in three languages: Azerbaijani, Russian and English. The journal does not accept papers previously published or being under consideration in other journals.

Publication requirements

1. Paper length has to be at least 6 pages long.
2. The author's name and surname, workplace and its address, the author's e-mail address must be written under the title of the paper.
3. The papers are accepted in a printed form, in electronic carrier or through e-mail and should be typeset using Microsoft Word format in 1.5 interval, in 14-point, Times New Roman, 2 cm from the right side, 3 cm from the left side, 2 cm from the top and bottom.
4. The key words (3-5 words) must be given in italics in three languages after the title.
5. It is important to give references and sources in the papers. References and sources must be given in the following way:
 - a) The number and page of the reference should be written in the paper itself (*f.ex.*: [1] or [1, p.119])
 - b) Repeated reference to the same source must be given under the same number of that source in the list of References.
 - c) References must be given in the original language. It is advisable to use the references of the latest 5-10 years.
6. All bibliographical references given at the end of the paper must be numbered according to the use order or to the order marked in the text.

The list of literature must be written in the following way:

Books: author, title, publication place and year
For example: Abbasov E.A. Linguistic analysis of the text. Baku: Science and Education, 2017

Journals or collections: author, title of the paper, title of the publication, issue number, date of publication, pages.
For example: Ismaili G.G. Suppletivism in the English language. // Philological issues, 2016, № 1, p.p 47-56.

Stampe D. Cardinal Number Systems // Papers from the 12th Regional Meeting. Chicago linguistic society, 1976, p.p 594-609.
7. At the end of the paper, except the original language of paper, the abstract must be written in two languages. The abstracts must be identical and appropriate to the content of the paper. The title of the paper must be written fully.
8. Each paper is published according to the review of the Editorial Staff
9. Review of Doctor of Sciences on a certain scientific field and extract from the Protocol of the department meeting are required for the paper to be printed (only for the local authors).

Уважаемые авторы!

Редакция издательства “Язык и литература” приглашает Вас принять участие в публикации статей и результатов научных исследований в области языковедения, лингвистического и педагогического. В сборник принимаются статьи на азербайджанском, английском и русском языках. Ежегодно выходят четыре (4) номера журнала. Только научные статьи, выделяющиеся своей оригинальностью публикуются в журнале “Язык и литература”. Редакционная коллегия журнала состоит из ведущих докторов наук, профессоров как АУЯ и ведущих ученых из научных центров Азербайджанской Республики, а также иностранных специалистов, что позволяет обеспечить квалифицированную экспертизу работ по широкому профилю специальностей.

Требования к публикациям

1. Объем статьи должен быть не менее шести (6) страниц.
2. Должны быть указаны имя, фамилия автора (авторов), место и адрес работы, адрес электронной почты.
3. Статьи принимаются в напечатанном виде, на электронном носителе, а также посредством e-mail и должны быть представлены в формате MSWord (междустрочный интервал-1,5, размер шрифта-14, Times New Roman; поля - 2 см. справа, 3 см. слева, отступы сверху и снизу - по 2 см).
4. Ключевые слова должны быть приведены на трех (азербайджанский, русский и английский) языках (3-5 слов) после заглавия жирными буквами.
5. Необходимым условием является указание использованных источников. Названия источников даются в следующем порядке:
 - а) список использованной литературы, представленный в конце статьи, должен быть составлен в алфавитном порядке или в порядке обращения к источнику в тексте.
 - б) номер источника и страница указываются в самом тексте (Например: [1] или [1, с.119]).
 - в) В случае повторного обращения к источнику его номер приводится по списку использованной литературы.
6. Источники (литература) должны быть пронумерованы в алфавитном порядке или же в порядке их использования в тексте.

Книги: автор, название, место и год издания.
Например: Аббасов Э.А. Лингвистический анализ текста. Баку: Наука и образование, 2017.

Статьи, опубликованные в журналах или сборниках: автор, название статьи, название издания, номер издания, дата опубликования, страницы.
Например: Исмаиллы Г.Г. Супплетивизм в английском языке. // Вопросы филологии. 2016, №1, с.47-56.
Stampe D. Cardinal Number Systems // Papers from the 12th Regional Meeting. Chicagolinguisticsociety, 1976, p.594-609.
7. В конце статьи кроме языка её написания необходимо дать резюме на двух языках (азербайджанский, русский или английский). Резюме должны быть идентичны, соответствовать содержанию статьи и обязательно содержать её название.
8. Каждая статья печатается на основе отзыва редколлегии.
9. Вместе со статьёй необходимо представить отзыв специалиста, имеющего ученую степень в соответствующей области, а также выписку из протокола заседания кафедры (только для авторов из Азербайджана).